

T.C

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
BİZANS SANATI BİLİM DALI**

**İZNİK (NİKAİA) KENTİNİN BİZANS ORTAÇAĞINDA
SOSYAL ve KÜLTÜREL YAŞAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BETÜL ÇAKMAK

BURSA-2019

T.C

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
BİZANS SANATI BİLİM DALI**

**İZNİK (NİKAİA) KENTİNİN BİZANS ORTAÇAĞINDA
SOSYAL ve KÜLTÜREL YAŞAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BETÜL ÇAKMAK

**Danışman:
Dr. Öğretim Üyesi Filiz İNANAN**

BURSA-2019

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Sanat Tarihi Anabilim / Ana Sanat
Dalı, Bizans Sanatı Bilim Dalı'nda 701646009 numaralı
..... Betül ÇAKMAK 'ın hazırladığı
"İznik (Nikaia) Kentinin Bizans Ortosyağında Sosyal ve Kültürel Yaşamı....."
konulu Yüksek Lisans (Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlik Tezi /
Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 04./10/2019 günü 14.00 - 16.00 saatleri
arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
..... başarılı (başarılı / ~~başarısız~~) olduğuna oy birliği (oybirliği
/ ~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi FİLİZ İNANAN

Üye

Akademik Unvanı-Adı Soyadı

Üniversitesi

Doc. Dr. LEYNEP ÇAKMAKÇI

Üye

Akademik Unvanı-Adı Soyadı

Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi DOĞAN YORVAŞ

04./10/2019.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 04 /10/ 2019

İZNİK (NİKAİA) KENTİNİN BİZANS ORTAÇAĞINDA SOSYAL ve KÜLTÜREL YAŞAMI

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a).Kapak sayfası, b).Giriş, c).Ana bölümler, d). Sonuç ve e). Ekler kısımlarından oluşan toplam 187 sayfalık kısmına ilişkin, 28/08/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim. 04/ 10/ 2019

Adı Soyadı : Betül ÇAKMAK

Öğrenci No : 701646009

Ana Bilim Dalı : Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Programı : Yüksek Lisans

Statüsü : Öğrenci

04/10/2019

Dr. Öğretim Üyesi Filiz İNANAN

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İznik (Nikaia) Kentinin Bizans Ortaçağında Sosyal ve Kültürel Yaşamı” başlıklı çalışmanın, bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallara uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

04.10.2019

Adı Soyadı : Betül ÇAKMAK

Öğrenci No : 701646009

Anabilim Dalı : Sanat Tarihi

Program : Yüksek Lisans

Statüsü : Öğrenci

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Betül ÇAKMAK
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Sanat Tarihi
Bilim Dalı : Bizans Sanatı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı : 187
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Dr. Öğretim Üyesi Filiz İNANAN

İZNİK (ΝΙΚΑΙΑ) KENTİNİN BİZANS ORTAÇAĞINDA SOSYAL ve KÜLTÜREL YAŞAMI

Uzun bir tarihi geçmişe sahip olan İznik kenti tarih içerisinde pek çok medeniyetin farklı zamanlarda derin izler bıraktığı bir yerleşim yeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentin, stratejik konumu, iklimi, verimli toprakları, göl kenarında kurulmuş olması ve ulaşım imkânları kenti tarih boyunca önemli merkez olarak ön plana çıkarmış ve kentte birçok kültürün oluşmasına imkân sağlamıştır.

İznik kentinin günümüzde mevcut olan kent dokusu, 2400 yıllık bir birikimin ürünüdür. Belli dönemlerde farklı kültürlerin yaşamış olduğu kent, en parlak dönemine Ortaçağ'da Bizans İmparatorluğu hâkimiyetindeyken ulaşmıştır. İznik, askeri ve ekonomik koşulların değişmesiyle ortaya çıkan karanlık çağda, küçülen ve ortadan kaybolan Bizans kentlerinin aksine, zamanın tüm olumsuz koşullarına direnen ve canlılığını koruyarak yükselen bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde kent, sosyal ve kültürel yönden büyük önem kazanmış, Hristiyanlık dünyası için önemli kararların alındığı I. ve VII. Ekümenik konsillere ev sahipliği yapmış, Anadolu'nun en güçlü teması olan Opsikion temasının merkezi konumunda yer almış ve Bizans İmparatorluğuna başkentlik yapmıştır.

Pagan bir geçmişe sahip olan İznik kenti, Bizans hâkimiyetindeyken Hristiyanlık dininin ve kültürünün etkisiyle yeniden düzenlenip şekillenmiştir. Bu çalışmada kentin tarihsel arka planı ışığında; sosyal, dini ve askeri etmenlerin etkisi sonucu Ortaçağ boyunca geçirdiği değişim ve fiziki çehre ortaya koyulmuştur. Çalışmamız esnasında İznik'in binlerce yıllık geçmişi kentin yapılanmasında ve fiziki çehresinin oluşumunda sürekli karşımıza çıkmış, bu nedenle de kent, kuruluşundan Ortaçağ'ın sonuna kadarki süreçte bir bütün olarak ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Ortaçağ, Bizans, Hristiyanlık, Kent, İznik.

ABSTRACT

Name and Surname : Betül ÇAKMAK
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institute
Field : Art History
Branch : Byzantine Art
Degree Date : Master
Page Number : 187
Degree Date :
Supervisor : Dr. Öğretim Üyesi Filiz İNANAN

SOCIAL and CULTUREL LIFE OF İZNIK (NICAEA) CITY in the BYZANTINE MIDDLE AGES

Iznik city appears as a settlement area with deep history from several civilizations in course of time with long dates. The city is featured as an important center with it's strategic position, climate, loam, location at lake side and transportation opportunities. These factors also provide an opportunity to creation of several cultures.

Urban fabric of Iznik city at the present time is the output of 2400 years' fund of history. The city which different civilizations lived in a given period reached it's heyday at the middle age with Byzantine Empire. In the dark age, which showed up with change on economical and military conditions, Iznik appears as a city which rising with protecting it's liveliness against the all of negative conditions at that time on the contrary of other Byzantine cities that became lost or became smaller. The city became much more important at that period in case of sociality and cultural way. The city did the honours for I. and VII. Ecumenic councils, became the center for Opsikion Thema which is the strongest thema of Anatolia and also the city was capital of Byzantine Empire.

Iznik city which got Pagan history was reorganized and shaped with the effect of Christianity religion and culture when the city is under dominance of Byzantine Empire. In this study, in the light of city's historical background; the change and physical countenance of city during the middle age with the effect of social factors, religious factors and military factors was presented. During our study, Iznik's thousand years of history was always noticed in city's urban structuring and formation of physical countenance thanks to this city was evaluated from it's establishment to end of Middle age as a whole.

Key Words: Medieval, Byzantium, Christianity, City, İznik.

ÖNSÖZ

Tez yazım süreci boyunca yaptığı yönlendirmeler, sağladığı imkânlar, sunduğu bilimsel fikirler ve bana sonsuz güveniyle manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, hep yanımda hissettiğim sayın danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Filiz İnanan'a sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Tezimin ve hayatımın her aşamasında beni destekleyerek daima yanımda olan ve tez yazım süreci boyunca sonsuz sabır ve anlayış gösteren sevgili eşim Ahmet Eren Çakmak'a çok teşekkür ederim.

Sadece yüksek lisans sürecinde değil, tüm eğitim-öğretim hayatım boyunca hep yanımda olan, maddi ve manevi desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen, beni daima cesaretlendiren aileme üyelerim Rıza, Saniye ve Emrah Kuzucuoğlu'na sonsuz teşekkür ederim.

Betül ÇAKMAK

Bursa-2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU.....	ii
YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
HARİTALAR LİSTESİ.....	xii
PLANLAR LİSTESİ.....	xiii
RESİMLER LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İZNİK'İN COĞRAFYASI ve TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. COĞRAFİ KONUM.....	6
1.2.İZNİK'İN TARİHÇESİ.....	8
1.2.1.İznik Adı ve Menşei.....	8
1.2.2.Kentin Mitolojik Tarihi.....	9
1.2.3.Kentin Ortaçağ Öncesi Tarihi.....	10
1.2.3.1.Kentin Helenistik ve Roma Dönemi Tarihi.....	11
1.2.4.Kentin Ortaçağ Tarihi.....	13
1.2.4.1.Bizans Dönemi.....	13
1.2.4.2.Selçuklu Dönemi.....	16
1.2.4.3.İkinci Bizans Dönemi.....	18
1.2.4.4.Osmanlı Dönemi.....	21

1.3.İZNİK'TE EKONOMİ ve TİCARET.....	22
1.4.İZNİK'TE YAŞANAN DEPREMLER.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

İZNİK'TE HRİSTİYANLIK

2.1.İZNİK KONSİLLERİ.....	31
2.1.1. I.İznik Konsili (325).....	31
2.1.2. II. İznik Konsil (787).....	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZNİK'TE ORTAÇAĞ BİZANS DÖNEMİ MİMARİ YAPI KATALOĞU

3.1.ASKERİ YAPILAR.....	42
3.1.1.Kent Surları.....	42
3.1.2.Kent Kapıları.....	45
3.1.2.1. İstanbul Kapı.....	46
3.1.2.2.Yenişehir Kapı.....	47
3.1.2.3. Lefke Kapı.....	47
3.2.DİNİ YAPILAR.....	48
3.2.1.Kiliseler.....	48
3.2.1.1.Ayasofya Kilisesi (Hagia Sophia Kilisesi).....	48
3.2.1.1.1. Plan ve mimari özellikler.....	50
3.2.1.1.2. Malzeme ve teknik.....	53
3.2.1.1.3.Süsleme Özellikleri ve Buluntular.....	54
3.2.1.2.Koimesis Kilisesi (Koimesis Tes Teotokos).....	56
3.2.1.2.1.Plan ve Mimari Özellikler.....	57
3.2.1.2.2.Malzeme ve teknik.....	58
3.2.1.2.3.Süsleme özellikleri ve buluntular.....	59
3.2.1.3.İstanbul Kapı Yakınında Bulunan Kilise Kalıntısı (A Kilise).....	60

3.2.1.3.1.Plan ve mimari özellikler.....	61
3.2.1.3.2.Malzeme ve teknik.....	61
3.2.1.3.3.Süsleme özellikleri ve buluntular.....	62
3.2.1.4.Yenişehir Kapı Yakınında Bulunan Kilise Kalıntısı (C Kilise).....	62
3.2.1.4.1.Plan ve mimari özellikler.....	63
3.2.1.4.2.Malzeme ve Teknik.....	64
3.2.1.4.3.Süsleme özellikleri ve buluntular.....	64
3.2.1.5.Roma Tiyatrosu Üzerindeki Kilise Alt Yapı Kalıntısı(B Kilise).....	65
3.2.1.5.1.Plan ve mimari özellikler.....	65
3.2.1.5.2.Malzeme ve teknik.....	66
3.2.1.5.3.Süsleme özellikleri ve buluntular.....	66
3.2.1.6.Roma Tiyatrosu Üzerindeki Kilise Kalıntısı.....	67
3.2.1.6.1.Plan ve mimari özellikler.....	67
3.2.1.6.2.Malzeme ve teknik.....	68
3.2.1.6.3.Süsleme özellikleri ve buluntular.....	68
3.2.1.7.Kemalpaşa Mahallesindeki Kilise Alt Yapı ve Şapel Kalıntısı.....	69
3.2.1.7.1.Plan ve mimari özellikler.....	69
3.2.1.7.2.Malzeme ve teknik.....	70
3.2.1.7.3.Süsleme özellikleri ve Buluntular.....	70
3.2.1.8.Kemal Paşa Mahallesindeki Kilise Alt Yapı Kalıntısı.....	71
3.2.1.8.1.Plan ve mimari özellikler.....	71
3.2.1.8.2.Malzeme ve teknik.....	72
3.2.1.8.3.Süsleme özellikleri ve buluntular.....	72
3.2.1.9.Kemalpaşa Mahallesi Deniz Sokaktaki Kilise Kalıntısı.....	72
3.2.1.9.1.Plan ve mimari özellikler.....	72
3.2.1.10.Lefke Kapı Şapel Kalıntısı.....	73
3.2.1.10.1.Plan ve mimari özellikler.....	73
3.2.1.11.İznic Gölü'ndeki Bazilika (Aziz Neophytos Kilisesi).....	73

3.2.1.11.1.Plan ve mimari özellikler	74
3.2.1.11.2.Süsleme özellikleri ve buluntular.....	75
3.3. MEZARLIK ALANLARI ve MEZARLAR.....	76
3.4.SU YAPILARI.....	80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KENT TARİHİ GELİŞİMİ

4.1.KENT KAVRAMI.....	84
4.2.ANADOLU'DA KENT TARİHİ GELİŞİMİ.....	85
4.3.ORTAÇAĞ ANADOLU KENTLERİ.....	90
4.3.1.Ortaçağ Bizans Anadolu Kentleri.....	91
4.3.2.Ortaçağ Selçuklu Anadolu Kentleri.....	96
4.3.3.Ortaçağ Erken Osmanlı Anadolu Kentleri.....	101

BEŞİNCİ BÖLÜM

İZNİK'İN KENT DOKUSU

5.1.ORTAÇAĞ ÖNCESİ DÖNEM.....	105
5.1.1.Helenistik ve Roma Döneminde İznik Kenti.....	106
5.2.ORTAÇAĞ DÖNEMİ.....	113
5.2.1.Bizans Döneminde İznik Kenti.....	113
5.2.3.Selçuklu Döneminde İznik Kenti.....	124
5.2.4.Osmanlı Döneminde İznik Kenti.....	124
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	132
HARİTALAR.....	136
PLANLAR.....	139
RESİMLER.....	149
KAYNAKÇA.....	179

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
km.	Kilometre
m.	Metre
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
Res.	Resim
S.	Sayı
ss.	Sayfa Sayısı
yy.	Yüzyıl

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: İznik'in Marmara Bölgesi'ndeki Konumu.

Harita 2 : İznik'in Bursa içindeki Konumu.

Harita 3 : İznik'in yakın çevresinde bulunan höyükler.

Harita 4 : Anadolu ticaret yolları haritası.

Harita 5 : İznik Gölü fay haritası.

PLANLAR LİSTESİ

- Plan 1 :** İznik kent planı ve surların görünümü.
- Plan 2 :** İznik kent kapıları planı.
- Plan 3 :** İznik Ayasofya Kilisesi planı.
- Plan 4 :** İznik Koimesis Kilisesi planı.
- Plan 5 :** İstanbul Kapı yakınındaki kilise planı.
- Plan 6 :** Yenişehir Kapı yakınındaki kilise planı.
- Plan 7 :** Roma Tiyatrosu yakınındaki kilise planı.
- Plan 8 :** Roma Tiyatrosu üzerindeki kilise planı.
- Plan 9 :** Kemalpaşa mah. Yakınındaki kilise alt yapı ve şapel kalıntısı planı.
- Plan 10 :** İznik Gölü bazilikası (Aziz Neophytos Kilisesi).
- Plan 11 :** Roma Dönemi kent planı.
- Plan 12 :** Bizans Dönemi kent planı.
- Plan 13 :** Osmanlı Dönemi kent planı
- Plan 14 :** Texier'in kent planı.
- Plan 15 :** Tüm dönemleri beraber gösteren kent planı

RESİMLER LİSTESİ

- Resim 1:** İznik surlarının genel görünümü.
- Resim 2:** Güneybatıdaki surların görünümü.
- Resim 3:** Güneydoğudaki surların görünümü.
- Resim 4:** Doğu surlarının görünümü.
- Resim 5:** Kuzeydeki surların görünümü.
- Resim 6:** Ön surun Lefke Kapı yönünden görünümü.
- Resim 7:** Ön surun İstanbul Kapı yönünden görünümü.
- Resim 8:** İstanbul Kapı'nın sur dışından görünümü.
- Resim 9:** İstanbul Kapı'nın kent içinden görünümü.
- Resim 10:** İstanbul Kapı, kapılarının görünümü.
- Resim 11:** İstanbul Kapı'da bulunan tiyatro maskları.
- Resim 12:** Yenişehir Kapı'nın sur dışından görünümü.
- Resim 13:** Yenişehir Kapı'nın kent içinden görünümü.
- Resim 14:** Lefke Kapı'nın sur dışından görünümü.
- Resim 15:** Lefke Kapı'nın kent içinden görünümü.
- Resim 16:** Lefke Kapı kapılarının görünümü.
- Resim 17:** İznik Ayasofya Kilisesi batı cephesinin güneybatıdan görünümü.
- Resim 18:** İznik Ayasofya Kilisesi kuzey cephesinin kuzeydoğudan görünümü.
- Resim 19:** İznik Ayasofya Kilisesi doğu cephesinin güneydoğudan görünümü.
- Resim 20:** İznik Ayasofya Kilisesi güney cephesinin güneybatıdan görünümü.
- Resim 21:** İznik Ayasofya Kilisesi narteksin güney duvarı.
- Resim 22:** İznik Ayasofya Kilisesi nefleri ayıran kemerler.
- Resim 23:** İznik Ayasofya Kilisesi sytnthoronun görünümü.
- Resim 24:** Kuzeydeki pastophoria hücresi kubbesinin görünümü
- Resim 25:** Güneydeki pastophoria hücresi kubbesinin görünümü.
- Resim 26:** İznik Ayasofya Kilisesi şapelinin görünümü.
- Resim 27:** İznik Ayasofya Kilisesi döşeme mozaïği.

- Resim 28:** İznik Ayasofya Kilisesi pencere kemeri geometrik desenli fresk detayı.
- Resim 29:** İznik Ayasofya Kilisesi pencere kemeri geometrik desenli fresk detayı.
- Resim 30:** İznik Ayasofya Kilisesi dianikon hücrendeki melek figürü.
- Resim 31:** İznik Ayasofya Kilisesi arkosolyum kemeri Deesis sahnesi.
- Resim 32:** İznik Ayasofya Kilisesi Deesis sahnesi.
- Resim 33:** Koimesis Kilisesi günümüzdeki görünümü.
- Resim 34:** Koimesis Kilisesi yıkılmadan önceki görünümü.
- Resim 35:** Koimesis Kilisesi batı cephesindeki kör kemerler.
- Resim 36:** Koimesis Kilisesi apsis yarım kuesindeki Meryem ve çocuk İsa mozaïği.
- Resim 37:** Koimesis Kilisesi nema kemerinde bulunan melek tasvirleri.
- Resim 38:** Koimesis Kilisesi narteksten naosa açılan kapı alınlığında bulunan Meryem mozaïği
- Resim 39:** İstanbul Kapı yakınındaki kilisenin kuzeydoğudan görünümü.
- Resim 40:** İstanbul Kapı yakınındaki kilisenin kuzeybatıdan görünümü.
- Resim 41:** Yenişehir Kapı yakınında bulunan kilise kalıntısının kuzeyden görünümü.
- Resim 42:** Yenişehir Kapı yakınında bulunan kilise kalıntısının batıdan görünümü.
- Resim 43:** Yenişehir Kapı yakınında bulunan kilise kalıntısının güney duvarı.
- Resim 44:** Roma Tiyatrosu yakınındaki kilise alt yapı kalıntısının batıdan görünümü.
- Resim 45:** Roma Tiyatrosu yakınındaki kilise alt yapı kalıntısının kuzeyden görünümü.
- Resim 46:** Roma Tiyatrosu üzerindeki kilise alt yapı kalıntısının görünümü.
- Resim 47:** Roma Tiyatrosu üzerindeki kilise alt yapı kalıntısının narteksinin görünümü.
- Resim 48:** Lefke Kapı şapel kalıntısının görünümü.
- Resim 49:** Aziz Neophytos Kilisesi genel görünümü.
- Resim 50:** Aziz Neophytos Kilisesi mezarlarından birinin görünümü.
- Resim 51:** Aziz Neophytos Kilisesi mezarlarından birinde bulunan iskelet kalıntısı.
- Resim 52:** İznik Hespeklı'de bulunan mezar odası.
- Resim 53:** İznik Hespeklı'de bulunan mezar odasının resim programı.
- Resim 54:** İznik Aziz Neophytos Kilisesi'nde bulunan kiremit mezar.
- Resim 55:** İznik Ayasofya Kilisesi güney pastoforium hücrende bulunan lahit.

Resim 56: İznik Lefke Kapı su kemeri.

Resim 57: İznik Lefke Kapı su kemerinin batıdan görünümü.

Resim 58: İznik Lefke Kapı su yolu.

Resim 59: İznik Lefke Kapı su yolu.

Resim 60: İznik'te Roma dönemine ait Kuru köprünün görünümü.

Resim 61: İznik'te Bizans Dönemine ait Karasu köprüsünün görünümü.

Resim 62: Böcek Ayazma'nın genel görünümü.

Resim 63: Böcek Ayazma'nın batıdan görünümü.

Resim 64: Böcek Ayazma'nın içinden bir görünüm.

GİRİŞ

Kentler, medeniyetlerin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetleriyle oluşmuş, mekân organizasyonlarını geçmişten günümüze taşıyan yaşam alanlarıdır. Kentlerin ortaya çıkışı ve gelişme sürecindeki en belirleyici faktör kültürdür. Kültür, medeniyetlerin ortaya çıkışından varlıklarını korudukları süreç boyunca sahip oldukları tüm değerleri kapsayan ve üzerinde bulunduğu topraklarda topluma ve çevresindeki her ögeye yansıyan bir kavramdır. Kültürün ortaya çıkmasındaki en belirleyici kavram ise dindir. Din, insanların yaşam şekillerine yansiyarak toplumların kültürünü ortaya çıkarmış ve kentlerdeki düşünce ve sanat dinin yönlendirmesiyle bir forma ulaşmıştır. Bu bağlamda, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan her medeniyet kentleri kendi kültürü doğasında şekillendirmiş, medeniyetlerin dinine bağlı olarak değişen yaşam koşulları, mekânsal ve yapısal değişimi ortaya çıkarmıştır.

İzник kenti, Anadolu tarihinde evrensel boyutlarda büyük öneme sahip kentlerden biridir. İlk olarak Helenistik dönemde sesini duyuran bu kent, kurulduğu dönemden itibaren Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerine kesintisiz yerleşim imkânı sağlamış ve binlerce yıl kültür kalıntılarıyla yoğurulmuştur. Zengin ve köklü bir geçmişe sahip olmasının yanı sıra doğal değerleriyle de ön plana çıkmış, stratejik konumu, verimli tarım arazilerine sahip oluşu, başkent Konstantinopolis'e (İstanbul) yakınlığı, güçlü savunma sistemleri ve İstanbul'dan Anadolu'ya açılan yol güzergâhları üzerinde bulunması nedeniyle medeniyetlerin dikkatini çekmiştir.

İzник'in kentleşme hareketleri ilk olarak Helenistik dönemde başlamış ve onu takip eden Roma İmparatorluğu döneminde önemli bir gelişim göstermiştir. Ancak kentin tam olarak bir kent formunu karşılayabilmesi Ortaçağda gerçekleşmiştir. Günümüzde de kent merkezinde varlığını koruyan en önemli veriler Ortaçağa aittir. Antik dönemden Ortaçağa geçişteki süreçte kentte, kültür ve dinin değişmesiyle önemli değişim ve gelişim yaşanmıştır. Bu süreçteki ilk ve en önemli halkanın Bizans İmparatorluğu olduğu görülmektedir. Kurulduğu dönemden itibaren önemini hiç yitirmeden günümüze kadar taşıyabilmiş olan kent, en parlak dönemine Bizans İmparatorluğu hâkimiyetindeyken ulaşmıştır. Bu dönemde kent dini, askeri, siyasi, sosyal ve kültürel yönden imparatorluğun en donanımlı kentlerinden biri haline gelmiş ve kentte pek çok inşa faaliyeti gerçekleşmiştir. Hristiyan kültürünün etkisiyle

gerçekleşen inşa faaliyetleriyle antik dönem kent dokusu tamamen değişmiş ve bu dönemde kent, farklı bir kimlik kazanmıştır. İznik, 1331 yılına kadar Bizans İmparatorluğu hâkimiyetinde kalmış, 1331'den sonra ise Osmanlı yönetimine geçmiştir. Kent, Osmanlı hâkimiyetindeyken Müslüman inancıyla yeniden düzenlenmiş ve kentsel doku Osmanlı kültürü doğasında değişim göstermiştir.

Bu çalışmanın amacı, İznik kentiyle ilgili tarihi, coğrafi, sosyal ve kültürel alanda yapılan çalışmalara kentin Ortaçağdaki durumuyla ilgili ayrıntılı analiz ve yeni bir değerlendirme eklemektir. Bugüne kadar yapılan çalışmalar konuyla ilgili kısa bilgiler içeren ve kısmen fikir verici biçimde değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki asıl amaç, kentin kurulduğu dönemden Ortaçağ'a gelinceye kadarki durumu ve Ortaçağ ile beraber geçirdiği değişimin ortaya konulmasıdır. Bu amaçla kentte hâkim olan farklı kültürlerin kent üzerindeki etkileri tanımlanmış ve kent dokusuna yansımaları anlatılmıştır. Araştırmada kent ile ilgili çeşitli uygarlıklara ait maddi kalıntılar ve mevcut yerleşme dokusu yazılı kaynaklarla beraber değerlendirilmiş ve kent dokusunun her uygarlık dönemine ait fiziki yapısının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bununla beraber İznik kentinde yaşanan siyasal, ekonomik, dini, sosyal, kültürel, mimari ve sanatsal gelişmeler ele alınmış ve bu gelişmeler ışığında kentteki oluşumlar kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasındaki ilk aşamayı kütüphane çalışmaları oluşturmuştur. Bu aşamada öncelikli olarak konuyu doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren bütün yayınlara ulaşılmaya çalışılmış ve geniş kapsamlı bir kaynak taraması yapılmıştır. Bu bağlamda; Uludağ Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, Koç Üniversitesi Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi, Setbaşı Şehir Kütüphanesi, Bursa İl Halk Kütüphanesi, Akdeniz Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı İznik Müzesi arşivi taranarak; konuyla ilgili belge, fotoğraf, çizim, harita ne varsa tüm dökümanlar incelenmiştir. Bunun yanında bugün internet üzerinden ulaşım sağlanabilen kazı sonuçları toplantıları, kazı araştırma ve arkeometri çalışmaları, müze kurtarma kazıları araştırılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili gerçekleştirilen tüm bilimsel tezlere Ulusal Tez Merkezi'nden ulaşılmıştır.

Çalışmamızın ikinci aşamasını ise arazi çalışmaları oluşturmuştur. Bu kapsamda İznik sur içiyle sınırlandırılan bölgede geniş çapta alan taraması yapılmıştır. Arazi çalışmaları aşamasında ağırlıklı olarak Ortaçağ Bizans dönemi eserlerine yer verilmiş ve günümüze ulaşabilmiş kalıntılar detaylı bir şekilde incelenerek fotoğrafları çekilmiş ve mevcut durum değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmada İznik kenti, kuruluşundan günümüze gelinceye kadarki süreç içerisinde bir bütün olarak ele alınmıştır. Çalışmanın asıl konusunu oluşturan kısım ise Ortaçağ Bizans kenti olarak İznik'in sosyal ve kültürel anlamda kent dokusunda meydana getirdiği değişimlerdir. Bu çalışmada kentin tarihsel arka planı ışığında; sosyal, dini ve askeri etmenlerin etkisi sonucu Ortaçağ boyunca geçirdiği değişim ve fiziki çehre ortaya koyulmuştur. Tezimiz beş bölümden oluşmaktadır.

Tezin ilk bölümünde, İznik coğrafyası ve tarihsel gelişimi ana başlığı altında ilk olarak kentin coğrafi ve topografya özelliklerinden bahsedilmiştir. Bunun ardından ise İznik'in tarihsel süreç içerisinde kullandığı isimler ve isimlerin kaynağından bahsedilmiş, daha sonra ise kronolojik düzende İznik'in tarihsel süreç içerisindeki seyri anlatılmıştır. Bu sıralamaya göre ilk olarak kentin mitolojik tarihi, sonrasında ise Ortaçağ öncesi ve Ortaçağ gelişimi ele alınmıştır. Kentin Ortaçağ öncesinde Helenistik ve Roma döneminde, Ortaçağda ise Bizans, Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyetinde yaşadığı genel süreçten bahsedilmiştir. Bu süreçte konumuzun odak noktasını oluşturan Bizans İmparatorluğundan detaylı olarak bahsedilmiştir. Ayrıca bu bölümde kentin ekonomi ve ticari durumu ile kentte yaşanan depremler de ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümünde İznik kentinin hristiyanlaşması anlatılmıştır. Bu bölümde kentin Hristiyanlık tarihinden bahsedilmiş ve kentte gerçekleşen I. ve VII. Ekümenik konsiller ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünü katalog kısmı oluşturmaktadır. Bu bölüm Ortaçağ Bizans döneminden günümüze sağlam ya da kalıntı olarak ulaşabilmiş mimari yapıları kapsamaktadır. Bu bölümde yapılar türlerine göre, askeri yapılar, dini yapılar, su yapıları ve mezarlıklar olmak üzere alt başlıklara ayrılmıştır. Ancak bu bölümde en detaylı anlatılan yapılar dini yapılar başlığı altındaki kiliselerdir. Çünkü Bizans mimarisini şekillendiren en önemli unsur dindir. Bu bölümde kiliseler alt başlıklar

halinde sırasıyla detaylı olarak anlatılmış, her kilise mimari, malzeme ve süsleme özelliklerine göre farklı başlıklar altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Tezin dördüncü bölümünde, İznik kentinin gelişimini anlayabilmek için ilk olarak kent tanımı ele alınmış, daha sonra Anadolu kentlerinin oluşum süreci ve yapısıyla ilgili genel değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra İznik kentinin Ortaçağ kentleri arasındaki konumunu ve önemini saptayabilmek amacıyla genel olarak Ortaçağ Anadolu kentleri hakkında bilgi verilmiştir. Ortaçağ Anadolu kentleri, kentlerde yaşanan değişim sürecini ortaya koyabilmek amacıyla Bizans, Selçuklu ve Osmanlı olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Tezin beşinci bölümünde tüm bölümlerin değerlendirilmesiyle kentin Ortaçağ öncesi ve sonrasındaki değişimi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ilk olarak kentin Helenistik ve Roma dönemlerindeki kent dokusu ve pagan kültürün buna yansımaları anlatılmış, Ortaçağda ise antik kent dokusunun ne ölçüde korunduğu, Hristiyanlığın ve bunun akabinde kentte gelen Müslümanlığın kenti nasıl etkilediği anlatılmıştır.

Çalışmamız ortaya koyulurken pek çok kaynaktan yararlanılmıştır. İznik’i tüm dönem ve eserleriyle ele alan en önemli yayın Bedri YALMAN’ın “İznik” isimli kitabıdır. Bu kitapta İznik’te bulunan yapılar dönemsel olarak ele alınmış ve konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu kitaptaki bilgiler, kent planı ile plan üzerindeki veriler ve resimler tezimizde referans olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızın konusu ve sınırları itibariyle yararlandığımız en önemli kaynak Ümmühan Melda ERMİŞ, “İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi” ismini taşıyan doktora tezi çalışmasıdır. Bu çalışmada İznik’in Bizans dönemi mimari eserleri belgelenerek ayrıntılı olarak ele alınmış ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

Çalışmamızda yararlandığımız bir başka kaynak ise İznik kentiyle ilgili pek çok farklı konuda yazılmış makalenin derlenmesiyle meydana getirilen “Tarih Boyunca İznik” adlı kitaptır. Kitabın içinde bulunan bazı makaleler ele alınan konuyla ilgili tek yayındır ve önemli veriler sunmaktadır. Çalışmamız esnasında ağırlıklı olarak yararlandığımız makaleler; Sencer ŞAHİN’in Helenistik ve Roma Çağlarında İznik/

Nikaia, Michael ANGOLD'un Nikaia kenti 1000-1400, Urs PESCHLOW'un Nikaia/İzник Kiliseleri ve Clive FOSS'un İzник'in Bizans Surları 260-1330, makaleleridir.

Çalışmamızda yararlandığımız diğer önemli kaynaklar ise A.M. Schneider ve Karnap'ın ortak olarak hazırladıkları "Die Standtmauer von İzник" adlı kitap ve A.M Schneider'in "Die Römischen und Byzantinischen Denkmaler von İzник Nicea" isimli makalesidir. Bu yayınlar kentte bulunan Roma-Bizans dönemi yapılarını ele alan en kapsamlı yayınlardır ve çalışmamızın önemli referans kaynaklarıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İZNİK'İN COĞRAFYASI ve TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1.COĞRAFİ KONUM

İznik kenti, Marmara Bölgesinin Bursa iline bağlı bir ilçe merkezidir¹. Kent, Marmara Bölgesi'nin güneydoğusunda, bağlı bulunduğu Bursa ilinin ise 86 km kuzeydoğusunda yer almaktadır (Harita 1-2). Kent, coğrafik açıdan 29° 30" ve 29° 57" doğu boylamları ile 40° 21" ve 40° 37" kuzey enlemleri arasında bulunmaktadır (Şen, 1998: 42).

İznik kenti, kuzeyden ve güneyden yüksek dağlarla çevrili bir ovada, kendi adıyla anılan gölün doğu kıyısında bulunmaktadır. Oldukça verimli bir arazide konumlanan kentin, kuzeyinde Kocaeli, kuzeydoğusunda Sakarya, doğusunda Bilecik, güneyinde Yenişehir, batısında ise Orhangazi yerleşimleri yer almaktadır. İznik kentinin yüz ölçümü göl hariç, köyleriyle beraber 753 km², deniz seviyesinden ortalama yüksekliği ise 85 metredir. Kentin toplam nüfusu 2018 yılı istatistik verilerine göre 43.330 dur.

Kent, İznik Gölünü üç taraftan kuşatan ve bereketli bir ova oluşturan çöküntü alan üzerinde konumlanmıştır. 9000 hektarlık bir alanı kaplayan kent, kuzeyden ve güneyden dağlık alanlarla çevrilidir. Kentin kuzeyinde Samanlı Dağları, güneyinde ise Gürle-Katırlı-Avdan dağları bulunmakta ve bu dağlar doğu-batı doğrultuda uzanmaktadır. Kenti çevreleyen dağlık alan üzerindeki en yüksek nokta Samanlı Dağları üzerinde bulunan 1260 m yüksekliğindeki Karakaya Tepesi ve 1282 m yüksekliğindeki Gürle Dağı'nın zirvesidir (Meşeli, 2010: 135). Bu iki dağ silsilesi askeri mücadelelerde kuzeyden ve güneyden gelerek bölgeye hâkim olmak isteyen güçler için engel teşkil etmiştir (Doğantan, 1940: 1).

İznik'in dağların arasında konumlanmış bir ova kenti olması tarih boyunca gelişmesinde etkili olmuştur. İznik Ovası, İznik Gölü'nün doğu, kuzeydoğu ve güneydoğu kıyılarına uzanan geniş bir alanı kapsamakta ve kentin 3/4'ünü oluşturmaktadır. İznik Kenti'nin içinde bulunduğu ova verimli topraklara sahiptir ve bu ovada pek çok toprak çeşidi görülmektedir. Kireçsiz kahverengi orman toprakları,

¹ İznik kenti, antik dönemde Küçük Asya'nın kuzeybatısında bulunan ve Bithynia olarak adlandırılan

kırmızı kahverengi Akdeniz toprakları, kolüvyal ve alüvyal topraklar İznik ovasında görülen toprak tipleridir (Meşeli, 2010: 138). Toprak tiplerinin bu denli fazla olması tarımsal üretim açısından çeşitli ürünlerin yetiştirilmesine olanak sağlamıştır.

İznik kentinin iklimi Akdeniz ve Karadeniz iklimi arasında geçiş niteliği göstermektedir. Yazları sıcak, kışları ise ılıman ve yağışlı geçmektedir. Kentteki iklim bu özelliğiyle Akdeniz iklimine benzese de Akdeniz kadar sıcak olmamaktadır. Çünkü bu bölge kuzey rüzgârlarına açık bir bölgedir ve bu yüzden kışları çok sert, yazları ise çok kurak geçmez. İznik Gölü ve etrafını çevreleyen dağlar kentteki iklimin bölge şartlarına nazaran son derece yumuşak olmasını sağlamıştır (Nuhoğlu, 1998: 345). Kentte yıllık ortalama sıcaklıklar 14-16 derece arasındadır. Kentteki ortalama sıcaklık düzlüklerden dağlık alana çıkıldıkça azalmakta, yatay yönde kuzeyden güneye, batıdan doğuya gidildikçe ise artış göstermektedir. En düşük sıcaklık ocak ayında, en yüksek sıcaklık ise temmuz ve ağustos aylarında yaşanmaktadır. İznik ve çevresindeki ortalama yağış değerleri yıl içinde 650 mm civarındadır (Şen, 1998: 44). En fazla yağış kış ve ilkbahar aylarında düşmekte ve bölge tabanından yükseldikçe yağışların arttığı görülmektedir. Yağışlar büyük ölçüde yağmur olarak kendini göstermekte, ancak yükseğe çıkıldıkça kar şeklinde düşmektedir.

Oldukça verimli bir arazide konumlanmış kenti bağlar ve bahçeler oluşturmakta, bu nedenle kentin başlıca geçim kaynağını tarım oluşturmaktadır. İznik kentini çevreleyen dağların pek çok bölgesi ormanlıktır ve kıyı kesimleri zeytinliklerle kaplıdır. Dağların yamaçları ve kenti kuşatan ova her türlü her türlü tarıma elverişlidir. Verimli iklim özelliklerinin görüldüğü kentte başta zeytin olmak üzere muz hariç bütün tarım ürünleri yetiştirilebilmektedir. İznik kenti kurulduğu dönemden günümüze kadar olan süreçte, sadece kendisi için gerekli olan tarım ürünlerini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bu malların ticaretini de yapmıştır. Ayrıca dağlık bölgeler içindeki orman alanlarının fazla olması bölgede avcılık faaliyetlerinin oluşmasını sağlamıştır.

İznik kentinin, Anadolu'nun en eski yerleşim birimlerin biri haline gelmesindeki en büyük etken şüphesiz İznik Gölü'nün varlığıdır. İznik gölü, kentin batısında, Gemlik körfezinin ise 20 km. doğusunda bulunmaktadır. İlkçağ ve Helenistik dönemde Askania Limne adıyla bilinen gölün havzası, 1246 km², yüzölçümü ise 308km² dir. Kuzey-güney istikamette 12 km., doğu-batı istikamette ise 32 km. genişlikte olan gölün

denizden yüksekliği 85 m.'dir (Şen,1998: 46). Yapılan sondaj çalışmalarına göre gln derinliği 40-50 m. olup bu derinlik bazı yerlerde 65 m.'yi bulmaktadır (Darkot-Tuncel, 1981: 51). İznik Gölü yzlcm sebebiyle Marmara Bölgesi'nin en büyük, Türkiye'nin ise beşinci büyük tektonik gldr. İznik Gölü'nün kentin ekonomisine de katkı sağladığı bilinmektedir. Glde gerçekleştirilen balıkçılık faaliyetleri, göl sularının tarım alanlarının sulanmasında kullanılması, ilkçağ ve ortaçağ dönemleri boyunca gerçekleşen ticari faaliyetlerde İznik Gölü'nün taşımacılıkta kullanılması bu durumu açıklar niteliktedir.

1.2.İZNIK'İN TARİHÇESİ

İznik Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biridir. İznik'i Anadolu'nun pek çok yerleşim yerinden farklı kılan özelliği coğrafi konumu ve topografyasında hayat bulmaktadır. Tarih boyunca tüm medeniyetler kendilerini güven altında tutabilecekleri yerleşim yerlerini tercih etmiş ve kendi kültür ve yaşam biçimlerine göre kentler meydana getirmişlerdir. İznik kenti de gerek etrafında bulunan dağlar, gerekse batısında bulunan gl sayesinde dışarıdan gelecek saldırılara karşı kolaylıkla savunulabilecek bir bölgededir ve bu özelliğiyle tarih boyunca pek çok medeniyet tarafından yerleşim yeri olarak seçilmiştir (Texier, 2002: 150).

1.2.1.İznik Adı ve Menşei

Çok zengin bir kültürün izlerini taşıyan kentin, tarih boyunca günümüzde kullanılan İznik kelimesinin sesleri etrafında dönen pek çok farklı isimle anıldığı görülmektedir (şahin, 2004: 5-6). İznik'in tarih içerisinde aldığı isimleri Helikore, Antigonía, Eis Ten Nikaiaon, Nıcea, Nıcaea, Nikaia, Nikea, Eİsnik, İsnik, İs Nikean, İznik olarak sıralamak mümkündür.

Kentin bilinen en eski adı, bağı ve sarmaşığı bol anlamına gelen Helikore'dir. Ancak günümüze Helikore kentinden bir iz kalmamıştır (Eyice, 1988: 3). Kent M.Ö. 316 yılında Büyük İskender'in generallerinden Antigonos Monophtalmos tarafından tekrar kurulduğunda “Antigonos'un şehri” anlamına gelen Antigonía ismini almıştır (Kılıçkaya, 1981: 10; Yılmazyaşar, 2003: 20). M.Ö. 301 yılında Antigonos ve yine Büyük İskender'in generallerinden olan Lysimakhos arasında yaşanan İpsos savaşında Antigonos lnce, Lysimakhos kenti ele geçirmiş ve karısının ismi Nike'ye ithafen

kente “Nikaia” adını vermiştir (Eyice, 1988: 3; Sevin, 2001: 35). Kent, Roma Bizans ve Selçuklu hâkimiyeti altındayken de Nikaia olarak anılmıştır (Khoniates, 1995:6). Kent Osmanlı hâkimiyetine girdiğinde, antik dönemdeki isminin etrafında gelişmiş “Eis Ten Nikaion, Eis Nikaian, İis Nikaian, Eisnik, İisnik ve İiznik” olarak farklı adlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde de İiznik olarak anılan kentin adı, “Nikaia’ya doğru” anlamına gelen “*Eis Ten Nikaion*” ‘dan gelmektedir. İiznik sözcüğünün “-nik” hecesi antik Nikaia’nın ilk hecesinden “-iz” hecesi ise Yunancada “eis” ya da “is” takılarından alınmıştır. “Eis” ve “nik” hecelerinin birleşmesiyle ilk olarak Nikaia’nın izi anlamına gelen “Eis Nikaian” ismini almış, daha sonra halkın diline göre İisnikean, Eisnik, İisnik ve günümüzdeki İiznik şeklini alarak Türkçeleşmiştir (Yalman,2001: 28; Şahin, 2004: 3). Bazı tarihi kaynaklarda kentin adının İiznik haricinde kaydedildiği de görülmektedir. İiznik’in Osmanlıların eline geçmesinin ardından kenti ziyaret eden İbn-Battuta kentin adını “Yeznik” olarak kaydetmiştir (Battuta, 2004: 430). Evliya Çelebi ise kentten “Şehr-i Çin-i Rum” olarak bahsetmektedir (Yılmazyaşar, 2003: 21). Arap-İslam kaynaklarında ise kentin ismi “Nikiyye” olarak geçmektedir (Avcı, 2005: 90).

1.2.2. Kentin Mitolojik Tarihi

Tarihi kaynaklar incelendiğinde, kentin kuruluşu ve adının kaynağıyla ilgili birtakım efsane ve mitolojik öykülere rastlanmaktadır.

Kentin kuruluşuyla ilgili en eski efsane kentin Nuh Peygamber’in oğlu Sam tarafından inşa edildiğiyle ilgilidir. Efsaneye göre; tufandan sonra Nuh’un gemisi Musul yakınındaki Cudi Dağ’ında durunca gemiden çıkan herkes kendilerine yurt edinmek için yer arayışına girmiştir. Sam da yurt arayışı için seyahat ederek, İiznik’e gelmiş ve coğrafi konumu havası, suyu, gölü itibariyle burayı çok beğenmiştir. İiznik’te hemen imar faaliyetlerine başlamış ve yetmiş yıl boyunca kentte yaşamıştır (Oktay, 1969: 30).

Kaynaklarda yer alan bir başka efsanede, kentin kuruluşu Yunan tanrısı Dionysos ile ilişkilendirilmektedir. Bu efsane mitolojik bir aşk öyküsüne dayanmaktadır. Bütün zamanını kırlarda ve ormanda dolaşarak, av ile geçiren Nikaia, İrmak tanrısı Sangarius (Sakarya) ile Tanrıların anası Kybele’nin kızıdır. Efsaneye göre; Hymnos isimli delikanlı bir çoban, güzel peri Nikaia’ya gönlünü kaptırmıştır. Ancak Nikaia, çobanın aşkına karşılık vermemiş ve onu zalimce öldürmüştür. Bir gün Nikaia,

Askania gölü civarında av peşinde koşarken, aşk tanrısı Eros adeta çobanın intikamını almak istercesine Dionysos'a okunu fırlatmış ve Dionysos Nikaia'ya âşık olmuştur. Tanrı Dionysos, her defasında Nikaia'ya ilanı aşk etmiş ancak bir türlü karşılık alamamıştır. Bunun üzerine Dionysos, Nikaia'nın gölün doğu ucunda her zaman durup dinlendiği derenin suyunu tanrısal gücüyle şaraba çevirmiş ve ona hileyle sahip olmuştur. Kendine geldiğinde durumu anlayan Nikaia, ormanı, kırı, bayırı terk ederek su kenarına yerleşmiş; Dionysos ise seviştikleri yerde sevgilisinin onuruna, güzel taşlardan imar edilmiş bir kent kurmuş ve kentin ismini sevgilisine ithafen zafer-kent anlamına gelen Nikaia koymuştur (Kılıçkaya, 1981: Şahin, 2004: 4; Şahin, 1987: 369-374).

Kaynaklarda yer alan bir başka efsaneye göre ise kentin kuruluşu Herakles'e bağlanmakta ve yine bir aşk öyküsüne dayanmaktadır. Anlatılanlara göre; altın postu aramaya çıkan Argonautların² gemisinde Herakles ile sevdiği genç olan Hylas da bulunmaktadır. Argonautlar, su ve erzak temin etmek için bugünkü Gemlik civarında karaya çıkmışlar ve Hylas'ı Askaniös ırmağına su almaya göndermişlerdir. Bu esnada güzel genç Hylas'ı gören su perileri Hylas'a âşık olmuş ve Hylas'ı yanlarına almışlardır. Bunun üzerine Herakles, Argonautları terk etmiş ve uzun süre bu yörelerde Hylas'ın aşkıyla başıboş dolaşmış ve durmuştur. Bu esnada Kios (Gemlik) ve Nikaia kentlerini kurmuştur (Şahin, 1987: 371; Artuk, 1960: 40-41; Artuk, 1968: 40-41).

İznik kentinin kuruluşuyla ilgili bu öyküler gerçeklikten uzak gibi görünse de Helenistlik ve Roma dönemlerinde bu öykülere ciddi bir inanış söz konusudur. Dönem sikkelerinde bulunan Nikaia ile Dionysos tasvirleri ve kentin doğusundaki Lefke kapı yazıtlarında, kentin Dionysos ve Herakles'ten geldiğini gösteren ifadelerinin bulunması bu durumu açıklar niteliktedir (Şahin, 2004: 19; Şahin; 1987:370).

1.2.3. Kentin Ortaçağ Öncesi Tarihi

İznik'te yapılan yüzey araştırmaları ve arkeolojik çalışmalar sonucunda, kentin çevresinde yerleşim tarihi için önemli bazı kalıntılara rastlanmıştır (Harita-3). Yapılan

² Argonautlar Yunan Mitolojisinde Altın postu ele geçirmek amacıyla, Argo gemisiyle Kolhis'e giden 50-55 civarında Yunanlı denizcinin adıdır. Argo gemisiyle denize açıldıkları için kendilerine argonaut ismi verilmiştir (Emir, 2009: 9-24).

araştırmalara göre kentteki ilk yerleşim izlerine kentin güneybatısındaki Karacakaya ve Conga'da rastlanmıştır, Askania Gölü'nün batısında ortaya çıkarılan Ilıpınar Höyükte de M.Ö. 5500 yıllarına ait buluntular ortaya çıkarılmıştır (Kökten, 1949: 52; Yalman, t.y: 28; Kansu, 1970: 111-118). Ayrıca İznik ve çevresinde bölgenin yerleşme tarihini prehistorik dönemlere kadar götüren Çakırca, Karadin, Çiçekli ve Üyücek (Yügücek) höyükler bulunmaktadır (Eyice, 1988: 3; Ermiş, 2009: 6). Bu buluntular bölgenin tarih öncesi kültür zenginliğini açıkça ortaya koyuyor olsa da kentin Helenistik Dönem öncesine tarihlendirilmesiyle ilgili herhangi bir kesinlik söz konusu değildir. Çünkü Helenistik Dönem öncesinde, Kıta Yunanistan'daki Lokris bölgesinin doğusunda, Thermopylai yakınlarında İznik kentinin eski ismi olan Nikaia isimli başka bir yerleşimin varlığından söz edilmektedir. İznik kentinin de bu yerleşimin kolonisi durumunda olduğuna dair görüşler bulunmaktadır (Bonacasa, 1976: 622). Ancak bu bilginin doğruluğu şüphelidir.

Antik çağ yazarlarından Stephanos Byzantios, kentin Helenistik Dönem'de kurulmadan önce, kentin yerinde Helikore-Ankore ismini taşıyan bir yerleşim bulunduğu bahsetmektedir (Jacoby, 1955: 282; Eyice, 1988: 3; Şahin, 2004: 5). Helenistik dönem başlarına kadar varlığını sürdürdüğü düşünülen Helikore adındaki yerleşimden günümüze bir iz kalmamıştır. İznik kentinin tarihi gelişimiyle ilgili bilgilerimiz Helenistik dönemden itibaren kesinlik kazanmaktadır.

1.2.3.1. Kentin Helenistik ve Roma Dönemi Tarihi

İznik kentinin kuruluşu, Büyük İskender'in ölümünden sonra onun kurduğu imparatorluğu krallıklar halinde paylaşan komutanları zamanında gerçekleşmiştir. Kent, ilk olarak M.Ö. 316 Büyük İskender'in generallerinden Antigonos Monoptalmos tarafından "Antigonos'un şehri" anlamına gelen Antigonos adıyla kurulmuştur.

Kentin kuruluşundan kısa bir süre sonra Antigonos ve yine Büyük İskender'in generallerinden olan Lyksimakhos arasında tarihe krallar savaşı olarak geçen "İppos Savaşı" yaşanmış ve Antigonos bu savaşta ölmüştür. Antigonos'un ölümü üzerine kent Lyksimakhos'a kalmış, o da karısının ismi Nike'ye ithafen kentin adını "Nikaia" olarak değiştirmiştir (Tuğlacı, 1985: 184; Eyice, 1988: 3; Sevin, 2007: 35).

M.Ö. 281 yılında Lysimakhos ile Suriye kralı Seleukos arasında “Koupedion Savaşı” yaşanmış ve Lysimakhos’un ölümü üzerine kent Seleukos’a kalmıştır. Seleukos’un da kısa bir süre sonra ölmesiyle kent, M.Ö 281 yılında Bithynia kralı Ziopites tarafından Bithynia Krallığı topraklarına dâhil edilmiştir (Şahin, 2004: 6; Doğancı, 2003: 74-84). Kentin bu dönemde çok önem kazandığı ve Bithynia Krallığına başkentlik yaptığı bilinmektedir (Kargıner-Keresteci,1963: 12). Ancak I.Nikomedes’in (MÖ 278-250) kendi adını verdiği Nikomedia kentinin kurmasıyla, başkent İznik’ten İzmit’e (Nikomedia) taşınmış ve bu iki kent birbirleriyle sürekli çekişme halinde olmuştur.

M.Ö. 74 yılında İznik, Roma İmparatorluğu egemenliğine girmiştir. Bithynia kralı II. Nikomedes’in çocuksuz olması ve krallığın bütün topraklarını vasiyet yoluyla Roma İmparatorluğuna bağışlamasıyla İznik, Roma egemenliği altına girmiş ve bu dönemde imparatorluğun başkenti seçilmiştir (Eyice, 1988: 4; İplikçioğlu, 1992: 86-87).

Roma İmparatorluğu döneminde İznik düzenli olarak festivaller, geçit törenleri, bayramlar, bazı tanrılar ve imparatorlar adına oyunlar düzenlendiği bilinmektedir³ (Doğancı, 2007: 125; Boyana, 2009: 118,119).Varlıklarını epigrafik belgelerden, sikkelerden ve yazıtlardan öğrenebildiğimiz bu oyunlar bazen ketsel bazen de uluslararası nitelikte kutlanmıştır. İznik’te kutlanan bu şenlikler M.S. 180 yılından 256 yılında gerçekleşen Got istilasına kadar sürmüştür (Yılmazyaşar, 2003: 22).

Roma İmparatorluğu döneminde kentlerin birbirinden daha üstün ve imtiyazlı olabilmek için sürekli mücadele içinde oldukları bilinmektedir. Helenistik dönemde İznik ile İzmit arasında süren çekişme Roma İmparatorluğu döneminde devam etmiştir (Ermiş, 2009: 6; Şahin, 2004: 9). Bu dönemdeki çekişmenin asıl nedeni saygınlık elde etmek amacıyla, eyalet bayramlarındaki törenlerde hangi kent temsilcisinin en ön safta yer alma isteğinden kaynaklanmıştır (Eyice, 1988, s.5-7; Şahin, 2004, s.9).

258 yılında Karadeniz’in kuzey kıyılarından, Kuzeybatı Anadolu’ya yığınlar halinde gelen Got saldırıları İznik’i de etkilemiştir. Kent, Gotlar tarafından yağmalanmış ve büyük oranda tahrip edilmiştir (Eyice, 1988: 7). Uğradığı saldırılar ve

³ İznik’te Roma döneminde kutlanan bayramlarla ilgili bilgi için bkz; (Boyana, 2019: 117-129)

yaşadığı depremler sonucunda ilkçağın sonlarına doğru önemini kaybetmiş olan kent, Ortaçağda tekrar önem kazanmıştır.

1.2.4. Kentin Ortaçağ Tarihi

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması sonucu Bizans (Doğu Roma) idaresinde kalan İznik kenti, Ortaçağ boyunca siyasi olayların odak noktasında yer almış; sık sık Arapların, Selçukluların, Haçlıların ve Osmanlıların istilasına uğramıştır. Kentin Ortaçağda sürekli el değiştirdiği izlenmektedir.

1.2.4.1. Bizans Dönemi

İznik'te Bizans dönemi 4.yy. ile 14.yy. arasındaki dönemi kapsamaktadır. 325 yılında kentte, I.Konstantinos (306-337) tarafından Hristiyanlık tarihinin en önemli toplantısı olan I.Ekümenik konsil⁴ toplanmıştır. Konsilde, Hristiyan dünyasını ilgilendiren birçok karar alınmıştır. Bu konsilin İznik'te toplanması kenti Bizans döneminde ve sonrasında Hristiyanlık için önemli bir merkez olarak ön plana çıkarmış, kentin diğer değerlerine bir de ruhani anlam katılmasını sağlamıştır (Texier, 2002: 154).

364 yılında İmparator Konstantinos'un İran seferinden dönerken ölmesi üzerine, İznik'te toplanan kurultayda Valentinianus imparator seçilmiş ve kent Valentinianus döneminde metropolis unvanını taşıma hakkını elde etmiştir (Marcellinus, 1963: 565-569; Yalman, t.y; 30; Schneider, 1943: 2).

Justinianos (527-565) döneminde de kentin önemini devam ettirdiği görülmektedir. İznik, deprem bölgesinde yer aldığından kentte farklı tarihlerde pek çok deprem meydana geldiği bilinmekte ve kentte zaman zaman kıtlık yaşandığı tarihi kaynaklar ışığında aydınlatılmaktadır. Doğal afetlerden etkilenen kentin 6.yy.'da toparlanıp kendine gelmesi Justinianos tarafından gerçekleştirilmiştir (Özgören, 2010: 36; Eyice, 2001: 543). Justinianos döneminde kentte pek çok onarım ve inşaa faaliyeti gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir. Bu dönemde, Hadrianos (117-138) zamanından kalan ve büyük ölçüde tahrip olan su sistemi tamamen onarılarak kente bol miktarda suyun bulunması sağlanmıştır. Kiliseler, kadın ve erkekler için manastırlar yapılmış, bir bölümü çökmüş olan kraliyet daireleri ve kraliyet kuryelerinin kışlasında kullanılamaz halde olan hamamlar onarılmış, kentin batısında önceden bulunan köprü'nün yerine yeni

⁴ Tezin Hristiyanlık Bölümünde, I.İznik Konsili başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır (bkz; ss.30-35).

bir köprü inşa edilmiştir (Şahin, 2004: 12-13; Scheineider, 1943: 2; Müderrisoğlu-Arslan, 1998: 42-46).

Kent, Bizans İmparatorluğu hâkimiyetindeyken Bithynia bölgesinin idari yapılanmasında askeri ve siyasi bir merkez olarak ön plana çıkmıştır. Bizans İmparatorluğu'nda, Herakleios döneminde (640-641), Slav, Avar, Sasani ve Müslüman Arap saldırılarına karşı koymak ve imparatorluğun askeri, siyasi idari ve ekonomik gücünü bir arada tutmak amacıyla “thema⁵” sistemi oluşturulduğu bilinmektedir (Demir, 2005: 237; Güçlüay, 2003: 83). Bu sistemde düzenli gelire sahip olmayan askerlerin ihtiyaçlarının ordunun yerleştiği bölgelerde karşılanması ve bölgenin savunulması amaçlanmıştır. Toprağa yerleştirilen askerler zamanlarının çoğunu çiftçilik yaparak geçirmiş, sefer zamanlarında ise orduya katılmışlardır (Haldon, 1997: 125; Gazioğlu, 2017: 50-51). Bu sistemde ilk etapta dört büyük thema oluşturulmuş ve 8.yy'ın ikinci yarısına kadar en güçlü thema Opsikon teması olmuştur. Anadolu'nun kuzeybatı bölgesindeki Opsikion teması başkent İstanbul (Konstantinapolis)'u düşman saldırılarına karşı korumak için teşkilatlandırılmış, İznik 620 yılında Opsikion temasının idari merkezi konumuna getirilmiştir (Ostrogorsky, 2011: 89-91; Angold, 2004: 27). Çünkü İznik, Bizans İmparatorluğu döneminde Konstantinapolis'e en yakın bölgedir ve doğudan gelen saldırılara karşı karargâh konumunda yer almaktadır.

8.yy. başlarında İznik'in Arap akınlarıyla sarsıldığı görülmektedir. Arapların, İstanbul'u hedef alarak yaptıkları saldırılarda İznik, İstanbul'u savunmuş, bunun üzerine Araplar İstanbul'dan önce İznik'in alınması gerektiği gerekçesiyle 718 ve 727 yıllarında kenti kuşatmıştır. Bu kuşatmalar esnasında kent surları çok zarar görmüş, ancak kent ele geçirilememiştir (Ostrogorsky, 2011: 146). Aksine bu dönemde Ortaçağın durdurak bilmeyen Arap akınlarına karşı imparatorluğun en büyük üssü konumuna gelmiştir⁶ (Foss, 2004: 252-253). İznik Arapların yarattığı karmaşaya rağmen sadece varlığını korumakla kalmamış, ticaret ve sanayi merkezi olarak ön plana çıkmıştır.

⁵ Tema sistemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; (Öztürk, 2002: 157-208; Güçlüay, 2003: 83).

⁶ Yaşanılan Arap tehdidi karşısında savunmanın idari merkezi olan Opsikion ana biriminden ayrılan Optimation ve Boukellarioi adında iki küçük birim daha vardı. Bu savunma ağı iç içe iki çember çizen kale kentlerden oluşuyordu. Dış çemberin en güçlü iki kenti Eskişehir (Dorylaion) ile Kütahya (Kotyaion) idi. İç çemberi ise İzmit (Nikomedia), Bursa (Prusa) ve İznik (Nikaia) oluşturuyordu. Bu savunma düzeninin yönetim odağı ise İznik kenti idi (O Ostrogorsky, 2011: 89-91; Angold, 2004: 27).

İznik'in III. Leon (717-741) döneminde başlayan dini, siyasi, sosyal, ekonomik, politik ve askeri açıdan ciddi tartışmalara sebep olan İkonaklazma hareketinde de önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Konuyla ilgili olarak kentte 787 yılında Hristiyan dünyasının 7. Ekümenik konsili⁷ toplanmış ve konsil ikonaseverlerin lehine alınan kararlarla sonuçlanmıştır (Dvornik, 1990: 24-25; Whittow, 1996: 149-150).

Ortaçağda Bizans İmparatorluğu'nun sadece yabancı akınlarla uğraşmadığı, Bizans tahtında hak iddia eden isyancıların kuşatmasıyla da uğraştığı dikkat çekmektedir. Bu isyanların bir sonucu olarakta İznik'in pek çok kez kuşatılmış olduğu bilinmektedir.

976 yılında kendini imparator ilan eden Skleros imparatorluk ordusuna karşı zafer kazanarak Anadolu'da hâkimiyet kurmuş ve İznik'e saldırmıştır. İmparator Basileos tarafından Skleros ile mücadele etmesi için Bardas Phokas görevlendirilmiş, Phokas Skleros'u yenmiştir. Bunun üzerine Sklerosla anlaşma yapılmış, yapılan anlaşma sonunda Skleros, İznik'i karargâhı haline getirmiştir. Skleros'un daha sonra imparatorluğa karşı yenilgiye uğraması üzerine II. Basileos (960-1025) 989 yılına kadar durumu denetimi altına almış ve bu olaydan sonra imparatorluk yetkilerine karşı çıkan hiçbir güç olmamıştır (Ostragorsky, 2011: 277-278; Angold, 2004: 28).

II. Basileos'un ölümünden sonra entrikalar yeniden kendini göstermiş ve bu entrikalardan en önemlisi 1057 yılında kendi taraftarınca imparator ilan edilen Isaakios Komnenos'un (1057-1059) İmparatorluğa karşı başkaldırısı olmuştur. Bu isyanda Isaakios Komnenos'un ilk hedefi İznik'i ele geçirmek olmuş ve bunu gerçekleştirmiştir. (Ostragorsky, 2011:313 ; Angold,2004:28).

1078 yılında Bizans İmparatorluğu'nda tekrar bir isyan kendini göstermiş, Nikephoros Botaneiates, Bizans İmparatoru VII.Mikhael Dukas'a (1071-1078) karşı isyan ederek İznik'e saldırmıştır. Bu isyan sonucunda imparator ilan edilen Nikephoros Botaneiates, kenti ele geçirmesine rağmen Bithynia'yı kolaylıkla denetleyebilmek için üs olarak kullanmıştır (Angold, 2004:28) Daha sonraki süreçte ise kente Melissenos saldırmış ve kente bir darphane kurmuştur (Angold, 2004: 28). Ancak darphaneden bir kalıntı günümüze ulaşmadığı için kentteki konumu hakkında bilgi sahibi olamıyoruz.

⁷ Tezin İznik'te Hristiyanlık bölümünde, II.İznik Konsili başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır (bkz.; ss.35-40).

1.2.4.2.Selçuklu Dönemi

1071 Malazgirt zaferinin yaşanmasıyla Türkler Anadolu'nun askeri ve siyasi egemenliğini ele geçirmiş ve Bizans İmparatorluğu, Selçuklu tehdidi altına girmiştir. Selçukluların, İznik'e girişleri ilk etapta dolaylı yollarla olmuş, Bizans İmparatorluğuna karşı isyan eden Nikephoros Botaneiates ve Melissenos'un Selçuklu imparatoru Süleyman Şah tarafından desteklenmeleri Türklerin Bithynia bölgesine kesin olarak yerleşmelerini sağlamıştır (Demirkent, 2004: 122). Bunun üzerine Süleyman Şah 1081 yılında İznik'i alarak Selçuklu İmparatorluğunun başkenti yapmıştır. İznik, 1081'den 1097 yılına kadar Selçuklu hâkimiyetinde kalmıştır (Ostrogorsky, 2001: 322, Yılmazyaşar, 2003: 22; Demir, 2005: 247).

Anadolu Selçuklu döneminde İznik kentinin sürekli el değiştirdiği görülmektedir. Süleyman Şah'ın ölümü üzerine İznik kentinin yönetimi emir Ebul Kasım'a geçmiş, bu dönemde Ebul Kasım Selçuklu hakimiyetini daha da genişletmek amacıyla İstanbul bölgesine akınlar düzenlemiştir. (Demir, 2005: 243). Ebul Kasım'ın bu politikası Bizans İmparatorluğunu endişelendirmiş ve Bizans İmparatoru I.Alexios Komnenos İznik'in tekrar Bizans İmparatorluğu hâkimiyetine alınması için Tatikios'u görevlendirmiştir. Tatikios'un kente defalarca akın düzenlemesine rağmen kent düşmemiş, bunun aksine Ebul Kasım topraklarını Marmara denizine dek genişletmiştir (Angol, 2004: 30-31). Kenti ele geçirmeyi bir türlü başaramayan I.Aleksios Komnenos bu durum karşısında strateji değiştirmiş ve Ebul Kasım'ı diplomasi yoluyla etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda I.Aleksios Komnenos Ebul Kasım'ı İstanbul'a çağırarak ağırlamış ve anlaşma yoluna gitmişlerdir. (Angold, 2004: 30-31: Komnena, 1996: 199-200). Bu sırada Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın İznik'i ele geçirmek için ilk önce Emir Porsuk'u daha sonra ise Emir Bozan'ı kente gönderdiği bilinmektedir. (Demir, 2005: 243) Bunun üzerine Büyük Selçukluların bu şiddetli saldırılarıyla baş edemeyeceğini anlayan Ebul Kasım, anlaşma gereği Bizans imparatoru I.Alexios Komnenos'tan yardım istemiştir. Komnenos kendi çıkarları uğruna Ebul Kasım'a yardım etmiş ve İznik'e güçlü ordusunu göndererek kenti desteklemiştir (Turan, 1984: 54). Ebul Kasım'ın Emir Bozan tarafından öldürülmesi üzerine İznik kentinin yönetimini kardeşi Ebul Gazi'ye geçmiştir (Demir, 2005:244).

Bu sırada Melikşah'ın ölüp Selçuklu Devleti'nin varisi olarak oğlu I.Kılıçarslan'ın İznik'e gelmesiyle Ebul Kasım kenti I. Kılıçarslan'a devretmiştir (Komnena, 1996: 206;

Demir, 2005: 244). I. Kılıçarslan kente gelir gelmez burayı Selçuklu Devleti'nin saltanat merkezi haline getirmiş, Büyük Selçuklu teşkilatı ve saray yapısını buraya taşımıştır. Kılıçarslan kendi adamlarını ve ailelerini İznik'e çağırarak kente yerleşmelerini sağlamış ve kenti resmi yerleşim yeri haline getirmiştir. Bu çerçevede I.Kılıçarslan döneminde İznik'te Türk garnizonu kurulup gelişmeye başlamış ve Selçuklu-Türk kentinin temeli atılmıştır (Demir, 2005: 247). Bu dönemde Türk askerlerin de İznik'te bulunan kadınlarla evlendirildiği bilinmektedir.

Malazgirt Savaşının Bizans aleyhine sonuçlanması ve bunun akabinde yaşanan toprak kayıpları üzerine Bizans İmparatoru I.Aleksios Komnenos (1081-1118) Anadolu'da kaybettiği toprakları geri almak ve başta İznik olmak üzere tüm Bithynia bölgesinden Türk nüfusunu göndermek amacıyla Papa II. Urbanus'tan yardım talep etmiştir. II. Urbanus kendi çıkarları doğrultusunda bu yardım talebini kabul etmiştir (Gölgesiz, 2012: 149). I.Aleksios Komnenos'un isteği Papa'nın tüm Hristiyanlığın hâkimi olma isteğiyle birleşince durum Haçlı seferlerine dönüşmüş ve 1095 yılında resmen başlamıştır (Ermiş, 2009: 9; Ostrogorsky, 2011:334; Angold, 2004: 31).

1096 yılında, Haçlı birlikleri Anadolu'ya geçerek Konstantinopolis'in yakın çevresindeki tüm yerleşmeleri yağmalamış ve İznik yakınlarına kadar ulaşmışlardır. (Ermiş, 2009: 9). Durumu öğrenen İznik halkı, kentin kapılarını açarak Haçlıların üzerine yürümüş, fakat haçlılar tarafından geri püskürtülünce tekrar kente kapanmışlardır (Demir, 2005: 245; Runciman, 1989: 101). Bu olaydan sonra Haçlı birliklerine karşı üst üste başarı elde eden Selçuklular, 1097 yılında kentin tekrar Haçlılar tarafından kuşatılmasıyla zor duruma düşmüşlerdir (Demir, 2005:245; Runciman, 1989: 101; Ermiş, 2009:9; Batır, 2014: 87; Demirkent, 2004: 125). Bu esnada I.Aleksios Komnenos, uzun Hristiyan geçmişi olan ve İstanbul için stratejik bir konuma sahip olan kentin tamamen yağmalanmasından korktuğu ve kenti yıkıntı halinde devralmak istemediğinden kentteki Türk garnizonuyla gizli görüşmelere başlamıştır (Runciman,1989:138; Batır, 2004: 95).

I.Kılıçarslan kentin kuşatıldığının haberini alır almaz, kuşatmayı dağıtmak amacıyla ordusuyla beraber kente ulaşmış, ancak başarısızlıkla geri çekilmiştir ⁸(Demirkent,

⁸ I.Kılıçarslan kentten geri çekilirken kentteki Türk garnizonuna kendi çıkarlarına göre hareket edebilecekleri konusunda serbest olduklarını bildirmiştir. Ancak Türk garnizonu kenti hemen teslim etmemiş, kuşatmanın kalkacağı konusunda umutları tamamen tükenince teslim olmaktan başka çarelerinin olmadığı anlamışlar ve haçlıların eline düşmektense kenti Bizans imparatoruna teslim etmeyi daha anlamlı bulmuşlardır (Komnena, 1996: 326; Demirkent, 2004: 16).

2004: 127; Demir, 2005: 246). Böylece I.Aleksios Komnenos'un Haçlılar ve Türklere karşı oynadığı oyun kendi çıkarları doğrultusunda sonuçlanmış ve kent 19 Haziran 1097'de tekrar Bizans İmparatorluğu egemenliğine girmiştir (Demirkent, 2004: 16). Bazı kaynaklarda Selçukluların 1105 yılında kenti tekrar ele geçirdiğinden bahsedilmekte, ancak kentteki ikinci Selçuklu döneminin ne kadar sürdüğü bilinmemektedir (Schneider-Karnap, 1938: 5).

1.2.4.3.İkinci Bizans Dönemi

Yeniden Bizans İmparatorluğu egemenliğine giren kentin, bu dönemde stratejik öneminin tamamen değiştiği ve sınır kenti haline geldiği görülmektedir. I.Aleksios Komnenos burayı askeri hareket merkezi haline getirmiş ve Türk akınlarını önlemek amacıyla Anadolu'ya yaptığı seferlerde konaklama üssü olarak kullanmıştır⁹ (Angold, 2004: 32). Bu dönemde I. Aleksios Komnenos ve oğlu II. Ioannes Komnenos (1118-1143) kenti güçlü bir kale ile sağlamlaştırılmış, I.Manuel Komnenos ise Anadolu cephesini güçlendirmek amacıyla İznik'in güneyinde "Neokastra" temasını oluşturmuştur¹⁰ (Angold, 2004: 32).

Kentin en trajik olayını I.Andronikos Komnenos (1183-1185) zamanında yaşamıştır¹¹. 1183'de I.Andronikos Komnenos'un yönetimine karşı çıkıp isyan eden İstanbul halkı İznik ve çevre kentlere sığınmışlardır. Bu sebeple İznik de bu isyanda taraf olmuştur. I.Andronikos Komnenos, isyanın üstesinden gelmeyi başararak İznik halkının bir bölümünü kentten sürdürmüş, bir bölümünü ise surlardan aşağıya attırmıştır (Angold, 2004: 32; Eyice, 1988: 13).

1204-1261 yılları arasında İznik kenti, Bizans tarihi açısından yine bambaşka bir anlam kazanmıştır. 1204 yılında yaşanan IV. Haçlı seferi sonunda Anadolu'nun birçok kenti gibi İstanbul'un da Latinlerin eline geçmesinin ardından çok sayıda Hıristiyan, Bithynia ve Batı Anadolu'nun diğer kentlerine kaçmış, yerleştikleri bölgelerde yerli halkın desteğini alarak irili ufaklı yeni devletler kurmuşlardır (Runciman, 1989: 108; Gardner,

⁹ Bu dönemde İznik halkı askeri nitelikleri ve ok atmadaki becerileri ile ön plana çıkmıştır (Angold, 2004: 32).

¹⁰ I.Manuel Komnenos zamanında imparatorluğun iç işleri denetim altında tutulmuş, bu dönem isyan ve saldırı yönünden çok sakin geçmiştir (Angold, 2004: 32)

¹¹ İmparator Manuel Komnenos'un 1180'de ölümü üzerine idare küçük yaştaki oğlu II.Aleksios Komnenos'a kalmış, bunun üzerine yönetimi devirmek ve iktidarı elde etmek için bir dizi isyan kendini göstermiştir. Bu çatışmalarda I.Manuel Komnenos'un kuzeni I.Andronikos Komnenos başarılı olmuştur (Eyice, 1988: 13; Angold, 2004: 32).

1912: 52; Nicol, 1999: 11). Bu devletlerden biri de Laskaris hanedanlığı önderliğinde kurulan İznik İmparatorluğu'dur. İznik İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğunun ileri gelen ailelerinin kurduğu Epiros Despotluğu ve Trabzon Rum imparatorluğu ile birlikte ortak bir hedefe yönelmiştir. Bu hedef, İstanbul'u Latinlerden geri almak ve Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmaktır. Bu hedefi 1261 yılında İznik İmparatorluğu gerçekleştirmiştir.

I.Theodoris Laskaris (1204-1222) İstanbul'a en yakın Bizans kenti olan İznik'e gelmiş, burada halkın desteğini alarak İznik Devletini kurmuş ve burayı İmparatorluğun başkenti yapmıştır. Sağlam surlarıyla savunması güçlü olan kentin etrafında Bursa (Prusa) ve İzmit (Nikomedia) gibi güçlü kalelere sahip kentlerin olması, bu kentlerle olan ulaşım bağlantısı, zengin tarım arazilerine sahip olması ve İstanbul'a yakınlığı burayı Laskaris hanedanının tutunup tekrar Bizans devletini kuracakları en elverişli kent olarak ön plana çıkarmıştır (Kılıç, 2003: 20-21).

I.Theodoris Laskaris, İznik'te Bizans Devletini yeniden kurmaya çalışırken eski Bizans İmparatorluğunun temel ilkelerini esas almıştır. İdari düzen, memur teşkilatı ve saray düzeni eski ilkelere göre oluşturmuş ve kilise merkezi İznik'e taşınmıştır (Ostrogorsky, 2011: 395). 1208 yılında imparatorluk kurumları kısmen de olsa oluşturulmuş ve İznik'te patrik seçimi yapılmıştır. I.Theodoris Laskaris, bu patriğin elinden tacını giyerek imparator ilan edilmiştir (Ostrogorsky, 2011: 395; Gardner, 1912: 72). Bu dönemde I.Theodoris Laskaris imparatorluğu hem Latinlere hem de Türklere karşı savunmak zorunda kalsa da İznik imparatorluğun başkenti olarak en parlak dönemini yaşamıştır (Nicol, 1999: 13-14).

1222 yılında, İznik İmparatorluğunun yönetimine I.Theodoris Laskaris'in oğlu, III.Ioannes Dukas Vatatzes (1221-1254) geçmiştir. Bu dönemde Anadolu'da bulunan Latin orduları İznik bölgesinden uzaklaştırılmıştır (Ostrogorsky, 2011: 402). Ancak III.Ioannes Dukas Vatatzes, İznik ile fazla iletişim kurmamış, karargâhını Kemalpaşa'ya (Nymphaion) taşımıştır. İmparatorluk darphanesini ise Manisa'ya (Magnesia) aktarmıştır. İznik bu dönemde imparatorluğun başkenti değil patrikliğin başkenti olmuştur (Angold, 2004: 37). III. Ioannes Dukas Vatatzes, İznik bölgesine patrikliğin gereksinimini karşılayabilmesi için yüklü bir bağışta bulunmuş ve İznik'te günlük yaşam patrikliğin bağışlarına göre şekillenmiştir (Angold, 2004: 37).

1254 yılında, İznik İmparatorluğunun başına III.Ioannes Dukas Vatatzes'in oğlu II.Theodoris Laskaris (1254-1258) geçmiştir. Bu dönemde İmparatorun yanlış politikalar izlediği ve devlet işlerinde alt kademeleri görevlendirdiği görülmektedir. Bu durum siyasi ve askeri başarısızlıklara sebep olmuştur. Ancak yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen bu dönemde İznik sarayı ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir (Ostrogorsky, 2011: 411; Ermiş, 2009: 24-25; Gardner, 1912: 197-207).

1258 yılında, II.Theodoris Laskaris'in ölümü üzerine yerine yedi yaşındaki oğlu IV.Ioannes Laskaris tahta oturur. II.Theodoris Laskaris ise ölmeden önce naib olarak Georgios Muzolon'u seçirmiştir. Ancak aristokrat sınıf bu duruma karşı çıkarak Muzolon'u öldürmüş ve yönetime VIII.Mikhael Palaiologos (1259-1282) geçmiştir (Ostragorsky, 2011: 413; Ermiş, 2009: 25). Bu dönemde yönetime karşı yapılan isyanların tekrar kendini gösterdiği bilinmektedir.

İstanbul'un 1261 yılında Bizans tarafından Latinlerin elinden geri alınmasından sonra İznik'in kaderi bir kez daha değişmiştir. 1261 yılında İznik'teki yönetim İstanbul'a taşınmış ve İznik'te Laskarisler'in sıfırdan oluşturdukları servet İstanbul'u güzelleştirmek ve eski ihtişamına kavuşturmak için tüketilmiştir. Bu durum karşısında imparatorluğu toparlayan ve ayakta tutan Laskarisler'e karşı kendini bağlı hissedен halk, VIII. Mikhael Palaiologos'a karşı ayaklanmıştır (Ermiş, 2009:27; Ostrogorsky, 2011: 426-427). Ancak bu ayaklanma güçlükle bastırılmıştır. Bu tarihten sonra VIII. Mikhael Palaiologos kenti; rejime karşı ayaklananlar için hapisane olarak kullanmış ve buradan kaçmak olanaksız olduğu için dünyadan soyutlanmış tutuk evi olarak tanımlamıştır. Ancak, Moğol tehdidinin hissedildiği günlerde kentten birçok tutuklunun kaçtığı bilinmektedir (Angold, 2004: 42). İznik kentinde VIII. Mikhael Palaiologos döneminde farklı sorunlar da kendini göstermiştir. İznik'e kuzeybatı Anadolu'dan gelen yardımlar bu dönemde kesilerek İstanbul'a yönlendirilmiş, İznikli imparatorların İznik halkına yaptıkları yardımlar da engellenmiştir. Bu durum bölgede pek çok sorunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Angold, 2004: 42). Ayrıca 1261 tarihinden sonra bölgede yaşanan Moğol tehdidi kentin işlevinin bir kez daha değişmesine sebep olmuş ve İznik sınır kenti haline gelmiştir (Angold, 2004: 42).

1.2.4.4.Osmanlı Dönemi

13.yy. sonunda kurulan ve kısa sürede genişleyen Osmanlı beyliği, İznik kenti için büyük tehlike yaratmış ve ilgi çekici bir merkez olarak hep fethedilmek istenmiştir. İznik kentinin 1300 yılından 1331 yılına kadar Osmanlı kuşatması altında olduğu bilinmektedir. Kuşatma döneminin uzun sürmesindeki asıl sebep kentin kendiliğinden teslim olmayı kabul etmemesi olarak gösterilmektedir (Yılmazyaşar, 2003: 38).

İznik'in fethi için ilk girişimler Osman Bey zamanında başlamıştır. Osman Bey, 1299-1300 yılları arasında İznik yakınlarında bulunan Bilecik, Yarhisar, İnegöl ve Yenişehir kentlerini fethetmiş; buraları aldıktan sonra Yenişehir kentini karargâh yapmıştır (İnalcık, 2000: 318). Daha sonra İznik kenti kuşatma altına alınmıştır. İznik, Osman Gazi tarafından kuşatıldığında dışarı ile tüm bağlantısı kesilmiş, kentte bulunanların dışarıya çıkmaya yönelik girişimleri Osmanlı kuvvetleri tarafından engellenmiştir. Bu kuşatma karşısında dışarıdan hiçbir şekilde yardım alamayan İznik kenti, İstanbul'daki imparatorun yardım istemiş ve imparator kentte yardım etmek için Mouzolon'u görevlendirmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun İznik'e yardım gönderdiği haberini alan Osman Gazi hazırladığı orduyla 27 Temmuz 1301'de Bizans ordusunun karşısına çıkmış ve tarihe "Koyunhisar Savaşı" (Bapheus) olarak geçen savaşta Bizans'ı yenilgiye uğratmıştır (İnalcık, 1997: 94-99). Bu savaşın sonucu Bizans için tam bir yıkım olmuş, bundan sonraki süreçte Osmanlı Beyliği Bizans'a karşı pek çok başarı elde etmiştir. Ancak Osman Gazi'nin İznik'i ele geçirme girişimleri sonuçsuz kalmış, kent ancak Orhan Gazi döneminde alınmıştır.

Orhan Gazi'nin İznik'i almak için sistemli bir politika izlemiştir. Öncelikle İznik'i kontrol etmek amacıyla Karatekin ve Karaçepiş kalelerini almış, bu kaleler İznik üzerindeki baskının arttırılmasında üs olarak kullanılmıştır. Orhan Bey 1326 yılında Bursa'yı aldıktan sonra tüm çabasını İznik üzerinde yoğunlaştırmış ve kenti fethetmek için harekete geçmiştir (Nicol, 1999: 180). Durumu öğrenen III.Andronikos, 1329 yılında Türk akınını durdurmak ve İznik'i kurtarmak için ordusunu toplayıp harekete geçmiş, Orhan Gazi ve III.Andronikos'un ordusu Maltepe (Palekon) ovasında karşı karşıya gelmiştir. Maltepe Savaşı olarak tarihe geçen bu savaş Bizans'ın yenilgisiyle sonuçlanmıştır (Nicol, 1999: 180). Bu savaş sonunda umutları tükenen Bizanslılar, yaklaşık 30 yıl süren mücadele sonucunda pes etmiş ve İznik 2 Mart 1331'de Orhan Gazi'ye teslim edilmiştir (Eyice, 1988: 14; Nicol, 1999: 161; Aslanapa, 2004: 223).

Kent, Bizans'tan teslim alınırken isteyenlerin kentte kalmasını isteyenlerin ise başka yere gidebilmesi anlayışı sürdürülmüş, kentte bulunan değerli yazmaların, ikonaların ve eşyaların İstanbul'a götürülmesine izin verilmiştir (Aşıkpaşaoğlu, 1992: 42; Angold, 2004: 44). Kentin Orhan Gazi tarafından alınmasından sonra devletin merkezi Yenişehir'den İznik'e taşınmış ve kent Bizans'a yönelik gerçekleştirilen akınlarda üs olarak kullanılmıştır (Yılmazyaşar, 2003: 40). Kentin Osmanlı idaresine girmesinden sonra kentte yaşayan tüm Bizanslılar'ın kenti terk etmediği bilinmektedir. Orhan Gazi kentte kocası olmayan kadınları kendi askerleriyle evlendirmiş ve kentteki evlere yerleştirmiştir¹². İznik'in Osmanlılar tarafından alınmasıyla kentin merkezi yeni gelen Türklere bırakılmış, Hristiyanlar ise kenti güneydoğusundaki Hyakinthos manastırının çevresindeki bölgeye yerleştirilmişlerdir (Angold, 2004: 44). Kentte Hristiyan varlığının Osmanlı hâkimiyetinde de devam ettiğini kanıtlayan en güvenilir bilgiler tarihçi Gregory Palamas tarafından aktarılmaktadır. İznik'in Osmanlılar tarafından alınmasından 35 yıl sonra kente gelen Palamas, burada Hristiyanların Müslümanlarla beraber yaşadığını ve dini konularda rahatça tartışabildiklerini aktarmaktadır (Texier, 2002: 162). Bu durum Hristiyanların dini özgürlüklerinin Osmanlı yönetimi altındayken de devam ettiğini göstermektedir.

1.5.İZNIK'TE EKONOMİ ve TİCARET

Bulunduğu konum itibarıyla çok önemli bir mevkiye sahip olan İznik kentinde, antik çağlardan başlayarak Ortaçağın sonuna kadar devam eden bir ticari potansiyel söz konusudur. Ancak kentte var olan ticari hacmin her zaman aynı kalmadığı görülmektedir. Kent yönetiminin sıklıkla değişmesi ve ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel şartlar bazı dönemlerde ticari faaliyetleri etkilemiştir.

Kentin ekonomik faaliyetlerini oluşturan geçim kaynaklarını, başta tarım olmak üzere, büyükbaş-küçükbaş hayvancılık, balıkçılık, ipek böcekçiliği, kümes hayvancılığı, ormancılık, sanayi ve turizm oluşturmaktadır. Kentin geçim kaynakları ve ticari potansiyel kentin sosyo-ekonomik yapısını meydana getirmektedir. İznik kentinin ekonomisini oluşturan en önemli geçim kaynağı tarımdır. Coğrafyanın sağladığı

¹² Kent Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra kente yaşayan Hristiyanların büyük bir çoğunluğunun Müslümanlığı benimsediği bilinmektedir. Orhan Gazi'nin askerleriyle evlendirilen dul kadınlarında askerlerle evlendikten sonra Müslüman oldukları varsayılabilir (Lowry, 2004: 137-138).

avantajlar, uygun iklim koşulları, su kaynakları ve toprak çeşitliliği pek çok tarım ürününün yetiştirilmesine olanak sağlamıştır. İznik kentinde tarım arazilerinin en önemli kısmını zeytinlikler oluşturmaktadır. Günümüzde kent ekonomisinin en önemli kısmında yer alan zeytin üretiminin tarihsel süreç içerisinde bulunduğu konumla ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Zeytin yetiştiriciliğinden sonra ise kentteki en önemli tarımsal faaliyet bağcılıktır. İznik Anadolu'da yüzyıllardır bağcılık faaliyetleriyle uğraşan önemli merkezlerden biridir. Bağcılık faaliyetleri şarap üretimine de olanak sağlamış ve İznik ekonomisine katkıda bulunmuştur. Bağcılık faaliyetleri kentte Helenistik dönemden itibaren gerçekleştirilmiş ve mitoloji de kentin kurucusu olduğuna inanılan Dionysas'la ilişkilendirilmiştir. İznik'te Bizans döneminde de bağcılık faaliyetlerine ve şarap üretimine önem verildiği düşünülmektedir. Çünkü şarap Bizans'ta ökaristi ayininin önemli bir sembolüdür ve Bizans İmparatorluğu'nun dini ve sivil hayatında önemli bir yere sahiptir. Osmanlı döneminde de bağcılık faaliyetlerinin aktif olduğu ve üzümün başta İstanbul olmak üzere farklı kentlere de ticaretinin yapıldığı bilinmektedir (Akbulak, 2006: 335).

İznik kentinde geliştirilen özel tarım teknikleri kentte, çeşitli meyve ve sebzelerin yetiştirilmesine olanak sağlamıştır. İznik kentinde hemen hemen her aile Okendi ihtiyacını karşılayacak miktarda meyve ve sebze yetiştirmekte, bunun yanında kentte ticari amaçlarla da sebze meyve yetiştiriciliği yapılmaktadır. Toprakta elde edilen ürünler kentlerin sosyo-ekonomik karakterini belirlemektedir. İznik'te tarımsal faaliyetler kurulduğu dönemden günümüze gelinceye kadar kesintisiz devam etmiş ve ticaretin en önemli kısmını oluşturmuştur. İznik kentinde özellikle Bizans döneminde tarımsal faaliyetlere ayrı bir önem verilmiştir. Bizans İmparatorluğunda 7.yüzyılda oluşturulan ve 13. yüzyıla kadar varlığını koruyan thema sisteminin kentteki tarımsal faaliyetlerin artmasını sağlamıştır.

İznik kentinde hayvancılık faaliyetleri geçmişte kent ekonomisinin önemli bir kısmını oluştururken, günümüzde böyle bir durum söz konusu değildir. İznik kentinde Osmanlılar döneminden itibaren yoğun olarak sürdürülen hayvancılık faaliyetleri tarımsal faaliyetlerdeki ilerlemeler sonucunda eski önemini kaybetmiştir.

Kentte çok eski dönemlerden beri aktif olarak uygulama alanı bulan balıkçılık faaliyetleri, kent ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. İznik Gölü'nden elde edilen

ürünlerin büyük bir bölümü Orhangazi ve İznik olmak üzere göl çevresindeki yerleşimlerde tüketilmekte, geri kalanı ise Bursa kentine gönderilmektedir. Özellikle Bizans döneminde balıkçılık faaliyetlerinin yoğun bir şekilde gerçekleştiği ve balıkların farklı kentlere gönderildiği bilinmektedir (Foss-Tulchin, 1996: 31-33).

Kentte gerçekleşen bir başka ekonomik faaliyet ise ipek böcekçiliğidir. İpek böcekçiliği geçmişte çok önemli bir yere sahipken günümüzde tamamen sona ermiş durumdadır. Özellikle Bizans döneminde imparatorluk sarayı için ipek üretiminin İznik'ten sağlandığı bilinmektedir (Angold, 1975: 109). Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise ipekleriyle ünlü bir ticari merkez konumunda olan Bursa kentine yakınlığı İznik'te ipekböcekçiliği faaliyetlerinin sürdürülmesini sağlamıştır. İznik kentinde daha çok gayrimüslim halkın İpekböcekçiliğiyle uğraştığı bilinmektedir.

İznik kenti, tarih sahnesine çıktığı dönemden beri, Anadolu'ya uzanan önemli ticaret yollarının üzerinde bulunmakta ve İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan kavşak noktası konumunda yer almaktadır (Harita-4). Kentte ulaşım sisteminde yaşanan gelişmelere bağlı olarak gerçekleşen ticari hareketlilik söz konusudur. Ticari hareketlilik sadece ekonominin gelişmesini sağlamamış, kentler arasındaki iletişim ve sosyal ilişkilerinde canlı tutulmasını sağlamıştır. Bu bağlamda İznik kentindeki ticari potansiyelin algılanabilmesi için kentten geçen ticaret yollarının dönemsel olarak üzerinde durulması faydalı görülmektedir.

İznik kentinde ticari faaliyetler kentleşmenin başladığı Helenistik dönemden günümüze kadar kesintisiz devam etmektedir. Kentin M.Ö. 4-3 yüzyıllarda verimli topraklarından elde ettiği ürünlerle İznik Gölü (Askania Limne) ve Gemlik (Cius) üzerinden yaptığı ticaretle refahını arttırdığı bilinmektedir (Doğancı, 2007: 124). Kentte ticari faaliyetlerin kolaylıkla sürdürülmesi için, ağır yüklerin taşınmasında İznik gölü kullanılmış, ticari haberleşme faaliyetleri için ise Gemlik liman olarak kullanılmıştır. Bu dönemde İznik'in Gemlik üzerinden yaptığı ticaret İznik gölünün güneyi boyunca uzanan bir yol üzerinden gerçekleşmiştir. Bu rota İznik kentini Sakarya (Sangarius), Frigya Bölgesi (Phrygia) ve tüm güney Anadolu'ya bağlamıştır. İznik'te kuzeydeki dağ silsilelerinin arasından geçen diğer bir yol ise İznik'i İzmit (Nikomedia)'e bağlamış ve bu yollar üzerinde gerçekleşen ticaret büyük bir zenginlik ve refah kazandırmıştır. Bu

dönemde İznik'ten çıkan yolların adeta bir yelpaze gibi dağılarak kenti Anadolu'nun dört bir yanına görülmektedir (Nuhoğlu, 1998: 348).

M.Ö. 1.yy'da Romalılar'ın Anadolu'nun büyük bir kısmına hâkim olduktan sonra yönetim altında tuttuğu toprakları ticari merkez konumundaki Roma'ya bağlama düşüncesi yeni yollar inşa etme düşüncesini doğurmuş ve Balkan yarımadasını Anadolu'ya bağlayan yeni bir yol inşa edilmiştir. Roma'dan gelen yol Edirne, İzmit, İznik, Bursa ve Konya üzerinden devam ederek güney ticaret yoluna bağlanmıştır (Akbulak, 2005: 330). M.S 330 yılında İstanbul'un kurulup başkentin Roma'dan İstanbul'a geçmesiyle Anadolu'nun yol şebekesinde köklü değişiklik meydana getirilmiş ve ana yollar İstanbul'a göre şekillendirilmiştir. İznik bu dönemde İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan yol konumundadır. Bu yol Kadıköy, İzmit ve İznik üzerinden geçerek İznik'te Karadin oluğun doğusunda iki kola ayrılmıştır. Güneydoğuya devam eden kol Osmaneli, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Afyon ve Akşehir üzerinden Konya'ya; kuzeye devam eden kol ise Geyve ve Nallıhan üzerinden Ankara'ya ulaşmaktaydı. 6. yy.'a kadar İstanbul'dan Anadolu'ya giden yol İzmit körfezinin kuzeyini ve güneyini dolaşarak Hersek'e ulaşmakta buradan da Yalakdere havzasından güneye devam edip İznik'e ulaşmaktaydı. Ancak 6.yy.'da yol güzergâhı üzerinde yapılan değişikliklerle yolun Gebze'nin batısındaki kısmı bozdurulmuş, böylece İstanbul'dan yola çıkanlar İzmit Körfezinin tamamını dolaşmak yerine İzmit körfezinin güneyindeki Dil iskelesine kadar gelip Hersek'e ulaşmışlardır. Bundan sonra yine Yalaklıdere havzası izlenerek İznik'e ulaşılmış ve doğuya devam edilmiştir. Yol güzergâhında yapılan değişiklik İznik kentine daha çok önem kazandırmıştır (Akbulak, 2006: 331).

Bizans İmparatorluğu döneminde, İstanbul'dan yola çıkıp İzmit körfezinin güneyindeki çeşitli limanlardan farklı güzergâhlar takip edilerek dört farklı yoldan İznik kentine ulaşılmaktaydı. (Ramsay, 1961: 194-195). Bu yollar Hersek-İznik yolu, Karamürsel-İznik yolu, Eribolos-İznik yolu, Çiftlikköy-İznik yoluydu. İznik'ten sonra doğuya doğru devam eden yol güzergâhı üzerinde Osmaneli, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Afyon ve Konya bulunmakta, Konya üzerinden devam edildiğinde ise İstanbul Anadolu'ya bağlanmaktaydı (Akbulak, 2006: 332). Bizans döneminde izlenen bu yol güzergâh dışında İznik'i yakın çevresindeki yerleşim yerlerine bağlayan farklı yollarda bulunmaktaydı. Bu yollardan ilki İznik gölünün güney kıyıları takip edilerek ulaşım

sağlanan Gemlik ve devamında Bursa'ya bağlanan yol, bir diğeri ise İznik'i Yenişehir üzerinden Bursa'ya bağlayan yoldur. Bu iki güzergâh günümüzde de aktif bir şekilde kullanılmaktadır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra ticarete canlılık yaşandığı görülmektedir. Özellikle Anadolu'nun iç kısımlarını limana bağlayan yolların ortaya çıkması Selçuklu Devletindeki ticari olanakları arttırmıştır. Bu dönemde İstanbul-Konya yolu üzerinde bulunan İznik kenti önemini ve canlılığını büyük ölçüde korumuştur. İznik kenti, Anadolu Selçuklular döneminde milletlerarası ticaret yolunun üzerinde yer almakta ve bu yol İstanbul, İznik ve İzmit üzerinden başlayarak Eskişehir, Konya, Adana ve buradan da Halep ve Şam'a kadar uzanmaktaydı (Akdağ, 1979: 30).

İznik kentinin ticari hayatının en hareketli olduğu dönem İznik İmparatorluğu (1204-1261) dönemidir. Ancak bu dönemdeki ticari canlanma birden oluşmamış ve bir toparlanma sürecinden geçmiştir. 1204 yılında Bizans imparatorluğu'nun yaşadığı Latin felaketi sonucunda çöken siyasi sistem, ekonomi sisteminin de çökmesine yol açmış, yönetim organizasyonunun olmayışı ve sermaye yetersizliği ekonomik sistemin yeniden oluşturulmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle 1204 yılından 1225 yılına kadar İznik'te kurulan Bizans Devletinin toparlanma süreci gerçekleşmiş ve İznik bu dönemde tarım ürünlerini satmaktan daha ileri bir ticaretin içinde bulunamamıştır.

İznik'in 1225 yılında sonra toparlanma sürecini tamamladığı ve ticari anlamda sıçrama kaydettiği görülmektedir. III.Ioannes Vatatzes'in uyguladığı denize açılma siyaseti, üretim ve ekonomi politikaları ticaret sistemini toparlamış ve İznik yeniden ticaret ağına dâhil edilmiştir. Bu dönemde yoğun olarak İznik ile Konya arasında ticaret gerçekleştiği görülmektedir. Selçuklu İmparatorluğunun, Moğol istilasıyla yaşadığı tarımsal üretimdeki bozulma ve ekonomik çöküntü İznik için karlı hale gelmiş ve İznik'te ticaretin canlanmasını sağlamıştır. Selçuklu imparatorluğu Bizans'tan aldığı tarım ve gıda ürünleri karşısında altın, gümüş gibi değerli madenlerle ödeme yapmış ve bu sayede İznik en parlak dönemini yaşamıştır (Ostrogorsky, 2011: 409-410; Kılıç, 2003: 106). Bu dönemde İznik'in ekonomik olarak canlılığını vurgulayan bir başka kanıt ise kentte İtalyan devletler tarafından kurulan kolonilerdir. Cenevizliler ve

Venedikliler tarafından kurulan ticari koloniler Ortaçağ'da İznik kentinin İstanbul kentinden sonraki en önemli kent olduğunu kanıtlamaktadır¹³.

İznik kentinin en önemli geçim kaynağının tarım olduğundan daha önce bahsetmiştik. Ticari faaliyetlerin odak noktasını oluşturan tarıma İznik İmparatorluğu döneminde ayrıca önem verilmiştir. Bu dönemde İznik'te balıkçılık ve ipek üretimi gerçekleşmiş ve ticari faaliyetlerde yerini almıştır. 1261 yılında İstanbul'un Latinlerden alınıp Bizans'ın tekrar İstanbul'a taşınmasıyla İznik'te saray için ipek üretimi devam etmiştir. Ayrıca bu dönemde İznik'te üretilen Bithynia başkent İstanbul'a gönderildiği bilinmektedir (Doğer-Armağan, 2014: 22).

İznik'in, Osmanlı İmparatorluğu idaresine geçtikten sonra da ticari bir merkez olarak ön plana çıktığı görülmekte ve en önemli yol şebekesi üzerinde yer aldığı dikkat çekmektedir. Osmanlılar dönemindeki en önemli yol İstanbul'dan başlayarak başlayarak İzmit, İznik, Yenişehir, İnönü, Kütahya, Afyon, Akşehir Konya ve Karaman'a ulaşmakta; buradan güneye yönelen bir kol ise Toros ve Amonos dağları üzerindeki geçitler üzerinden Ortadoğu'ya bağlanmaktaydı. İznik'te Osmanlılar döneminde tarımsal faaliyetlerin yanında ipekböcekçiliği, bağcılık, çinicilik önem kazanmış ve ticaretin gerçekleştiği başlıca ürünler olmuşlardır. Özellikle çinicilik 15-16.yy.'larda dünya çapında ün kazanmış ve ticari faaliyetlere büyük katkı sağlamıştır.

1.6.İZNIK'TE YAŞANAN DEPREMLER

Kuruluşundan itibaren, pek çok medeniyetin hakim olmak istediği İznik kenti, sık sık istilaya uğramasının yanında kıtlık, salgın hastalık ve deprem felaketleriyle de sarsılmıştır. Ancak, kentin maruz kaldığı en önemli sarsıntıyı depremler oluşturmaktadır.

¹³ Bizans döneminde Anadolu'ya bazı etnik grupların geldiği bilinmektedir. Bizans İmparatorluğunun Haçlı seferlerinde İtalyan donanmasından yararlanması karşısında İtalyanlar'da Bizans kentlerine yerleşmiş ve karşılık olarak Bizans kentlerinde bazı ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Bu durum Bizans İmparatorluğu'nun önemli kentlerinde İtalyan kolonilerin kurulması durumunu ortaya çıkarmıştır. İtalyanların kurduğu ticari koloniler zaman içerisinde sömürge merkezi haline gelmiş, bunun yanında Bizans ekonomisine tamamen el koyar duruma gelmiştir (Cezar, 1977: 486-488).

Aktif deprem bölgeleri arasında yer alan İznik kentinde, kuruluşundan günümüze kadarki süreç içinde çok sayıda depremin meydana geldiği bilinmektedir¹⁴(Harita-5). İznik'te meydana gelen depremlerin günümüze kadarki kronolojisi göz önüne alındığında, kaynaklarda yer alan bilgiler kentte küçüklü büyüklü toplam 17 adet depremin yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu depremlerden 9 tanesinin İznik kentinde büyük hasara yol açtığı bilinmektedir. Yapılan araştırmalar kentte büyük şiddetle meydana gelen depremlerin M.S.32, 120, 358, 362, 368, 740, 1065, 1509 ve 1719 yıllarında gerçekleştiğini göstermektedir (Doğancı, 200: 61-66, Kılıç, 2001: 69-70; Akbulak, 2006 :28).

İznik kentinin fiziki çehresini oluşturan mimari yapıların günümüzdeki durumları ve bazı yapıların günümüze kalıntı şeklinde ulaşmasında yaşanan depremlerin payı büyüktür. Kentte büyük şiddetle meydana gelen depremler siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri olumsuz yönde etkilemiş, bunun yanında kenti şekillendiren yapılara ciddi ölçüde zarar vermiş ve önemli ölçüde ölümlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu durum kentin imarını ve fiziki yapısını da büyük ölçüde etkilemiştir. İznik kenti uğradığı deprem felaketleri nedeniyle birçok kez büyük hasara uğramış ve bunun sonucunda kentsel doku yeniden yapılandırılmıştır.

İznik kentinde meydana gelen depremlerden tarih öncesi döneme ait herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kente ilk kayıt altına alınan deprem M.S.32 yılında gerçekleşen depremdir. M.S.32 depreminde İznik'te pek çok ev yıkılmış ve kentin diğer yapıları da büyük ölçüde zarar görmüştür. M.S.123 yılında kentte meydana gelen şiddetli deprem kentte büyük tahribata yol açmıştır. İznik kenti, bu depremin yol açtığı yıkım sonucunda Bithynia'nın başkenti olma sıfatını kaybetmiştir. Bu depremin büyük zarar gören kentin yeniden inşasında Roma imparatoru Hadrianus büyük rol oynamıştır. Hadrianus tahrip olan İznik surlarını onartmış ve kent yeniden imar edilmiştir (Doğancı, 2001: 63). M.S. 358 yılında meydana gelen depremde İznik kenti büyük hasar görmüş, 362 yılındaki depremde ise konutlar ve kentin bazı kapıları hasar görmüştür (Doğancı, 2001: 65).

İznik kenti 368 yılında yine şiddetli bir depremle karşı karşıya kalmış ve bu deprem sonucunda İznik Gölü'nün kıyısında bulunduğu iddia edilen I.İznik konsilinin

¹⁴ İznik kenti, Kuzey Anadolu Fay (KAF) hattının orta kolu üzerinde bulunmaktadır. Hattın Orta kolu, Geyve'den başlayarak Mekece, Kaynarca, İznik Gölü güneyi ile Gemlik körfezini geçerek Ege Denizine doğru devam etmektedir (Adatepe-Erel, 2006: 142).

toplandığı Senato Sarayı yıkılmış ve bu deprem kent surlarında da önemli ölçüde hasara yol açmıştır. İznik kenti bu depremlerden sonra Justinianos döneminde (527-565) yapılan onarımlarla eski çehresine kavuşturulmuştur (Schneider, 1943: 2). İznik'te 740 yılında şiddetli şekilde meydana gelen deprem kenti büyük ölçüde etkilemiştir. Bu deprem sonucunda İznik kentinde evler, kiliseler, manastırlar, kamu yapıları, hamamlar yıkılmış ve çok sayıda can kaybı yaşanmıştır. Tarihçi Theophanes 740 yılında meydana gelen depremde sadece bir kilisenin ayakta kaldığını belirtmektedir (Theophanes, 1999: 572). Ancak tarihi kaynaklarda verilen bilgiler ve mevcut yapılar deprem sonrasında kentte pek çok yapının mevcut bulunduğunu ortaya koymaktadır.

1065 yılında İznik'te gerçekleşen depremde kentteki birçok yapı tahrip olmuştur. Günümüze ulaşabilmiş olan kent surlarında, Ayasofya Kilisesi'nde ve Koimesis Kilisesi'nde 1065 depremi sonrasında ait ciddi onarımlar bulunmaktadır. Ayrıca bu depremde I.İznik Konsili sonrası pederlere saygı için yapılan ve günümüzde mevcut olmayan Kutsal Pederler Kilisesi de zarar görmüştür (Angold, 2004: 34; Schneider, 1943: 3).

İKİNCİ BÖLÜM

İZNİK'TE HRİSTİYANLIK

Antik dönemde Bithynia bölgesinin en önemli şehirlerinden biri olan İznik, Hristiyan dünyasının ilk önemli azizlerinin yetiştiği ve Hristiyan cemaatlerin oluştuğu, Hristiyanlık tarihi için önemli kararlar alınan konsillerin toplandığı ve bunun akabinde de yoğun kilise ve manastırların inşa edildiği stratejik bir bölge olarak dikkat çekmektedir.

Bithynia bölgesinin imparatorluğun en hızlı hristiyanlaşan bölgeler arasında olduğunun bilinmesine karşın, İznik kentinde oluşan ilk Hristiyanlığın cemaatleriyle ilgili kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Bithynia bölgesinin havari Petrus zamanında Hristiyanlığı tanıdığı bilinmektedir (Yalman, t.y: 30). Hristiyanlığın M.S.1. yy.'da yayılmaya başlamasıyla havariler pek çok kenti ziyarette bulunmuş ve bu ziyaretler sonucunda Yahudi ve paganlar arasında da Hristiyanlığı kabul edenler olmuştur (Ceylan, 2000: 20). İznik kentinin Hristiyanlaştığı konusunda tarihi kaynaklardan bir bilgiye rastlanmamasına karşın, kentin Anadolu'ya bağlanan önemli yolların kavşak noktasında bulunması ve ulaşımın kolay olması havari ziyarete olarak sağladığı ve kentin erken dönemde Hristiyanlaşmış olabileceği durumunu düşündürmektedir.

İlk Hristiyanların Roma İmparatorluğu döneminde bir tehdit unsuru olarak algılanması sonucunda Hristiyanlığın her türlü şiddet ve zulüme maruz kaldığı bilinmektedir. Bu işkenceler yarım yüzyıl boyunca sürmüş, inancından vazgeçmeyen pek çok insanın yaşamını yitirmesine sebep olmuştur. Roma imparatoru Decius (249-251) ve Diokletianus'un (284-305) Hristiyanlara işkence yaptığı yıllarda İznik'de bundan nasibini almış, inancından vazgeçmeyen Tryphon ve Neophytos adında iki aziz şehit edilmiştir. (Persclow, 2004, s.201) Ancak Hristiyanlık gördüğü şiddete rağmen zamana direnmiş ve Konstantinos'un İmparatorluğun başına geçip, 313 yılında Milano fermanını yayınlamasıyla serbest bir din haline gelmiştir. Serbestlik tanınmasından kısa bir süre sonra da devlet dini haline gelmesiyle Konstantinos döneminden itibaren imparatorlar tarafından da benimsenmiş, bu durum Hristiyan nüfusunun hızla artmasına sebep olmuştur.

2.1.İZNIK KONSİLLERİ

Hristiyanlık dininin tarihi gelişimine bakıldığında pek çok Anadolu kentinin ön plana çıktığı görülmektedir. İznik, İstanbul, Efes, Kadıköy gibi kentlerde Hristiyan doktrinlerinin oluşumu ve dinlerde inanç ve sosyal hayatla ilgili problemlerin çözümü amacıyla konsiller¹⁵ toplanmış, bütün Hristiyan dünyasını ilgilendiren önemli kararlar alınmıştır. Hem doğu hem de batı kiliseleri tarafından ekümenik¹⁶ ya da evrensel kabul edilen yedi konsilden ilki ve sonuncusu İznik'te toplanmıştır. I. ve VII. Ekümenik konsilin İznik'te toplanması kentin diğer değerlerine bir de ruhani anlam katmıştır. Her iki konsilde de Hristiyanlık tarihi bakımından önemli kararlar alınmıştır. Bu iki konsilin İznik'te toplanması kenti Bizans dönemi boyunca ve sonrasında da Hristiyanlık için önemli bir yerleşim yeri olarak ön plana çıkarmıştır.

2.1.1. I.İznik Konsili (325)

Hristiyan tarihinin ilk dönemlerindeki en temel tartışma İsa'nın tanrılığı üzerine yapılmıştır. İsa'nın babasız olarak dünyaya gelmesi, "tanrının oğlu" tartışmasını doğurmuş ve bu tartışmaya yönelik farklı yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Tanrı'nın enkarnasyonu olarak İsa'nın bedene bürünmesi, insani ve ilahi tabiat fikirlerini ortaya çıkarmış ve bu konu Hristiyanlığın ilk dönemlerinde tartışmaların merkezinde yer almıştır. Buna bağlı olarak İsa ile ilgili tartışmalar hep canlı tutulmuş ve konuyla ilgili farklı görüş ve bu görüşlere inanan gruplar ortaya çıkmıştır.

I.İznik Konsili'nin toplanmasındaki en temel sebep, başta Aryanizm olmak üzere İsa'nın tanrılığıyla ilgili fikir ayrılıkları ve bu fikir ayrılıklarının kilise içinde yarattığı problemlerdir. Konsil öncesi genel duruma bakıldığında, İskenderiye kilisesinde Arius¹⁷

¹⁵ Hristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren, bütün kilise cemaatini etkileyen sosyal, dini ve ahlaki nitelikte pek çok problem ortaya çıkmıştır. Bu problemleri çözmek ve din mensuplarının karşılaştıkları güçlükleri halletmek üzere üst düzey din adamlarının katılımıyla bir takım toplantılar düzenlenmiş, bu toplantılara da konsil adı verilmiştir. Latince 'concilium'dan türetilen konsil kelimesi, 'beraber' anlamına gelen 'cum' ve 'çağırma' anlamına gelen 'calare' fiilinden türetilmiş olup 'birlikte çağırma, bir araya toplamak' yani 'ictima' anlamına gelmektedir (Taşpınar, 2004: 25).

¹⁶ Bütün kiliseleri etkileyen sorunları çözmek için toplanan bu konsillere "ekümenik" denilmektedir. Ekümenik terimi, Grekçe οἰκουμένη kelimesinden gelir ve anlamı "yerleşik dünya"dır. Bu evrensel meclislerin amacı zannedilenin aksine İncil'in bölümlerini kararlaştırmak veya Hristiyan ilahiyatını değiştirmek değil, sapkınlıkları ortadan kaldırmak, İsa'nın havarileri ve onların müritleri tarafından aktarılan öğretilere dogmatik tanımlar getirmek ve inanç amentüleriyle bu öğretileri muhafaza etmektir (Madrigal, 2014: 2).

¹⁷ Arius, M.S. 250 yılında Libya'da doğmuştur. 336 yılında İstanbul'da ölmüştür. İskenderiye bölgesindeki bir Hristiyan cemaatinin çileci uygulamalara önem veren, ahlaki önderidir. O, Tanrı'nın

sebebiyle ortaya çıkan bir kriz dikkat çekmektedir. Bu krizin ortaya çıkış sebepleri hakkında farklı araştırmacılar tarafından çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Arius'un Achillas sonrası (312- 313) piskopos olmayı beklerken Alexander'ın piskopos olması, Tanrı'nın oğlu konusuna doğu felsefesi üzerinden yaklaşılması ve İsa'nın tam bir Tanrı mı yoksa Tanrı'ya benzer bir yarı Tanrı mı olduğu konusu ortaya atılan iddialar arasındadır (Darcın, 2003: 171).

Arius'a göre oğul önceden ezeli olarak mevcut değil, babanın bir yaratımı idi. Arius bu yüzden oğula ancak dolaylı olarak Tanrı denilebileceğini savunuyordu. Çünkü oğul, baba ve iradesiyle birleşmişti. Arius'un savunduğu düşünce ilk olarak İskenderiye piskoposu Alexander tarafından, daha sonra ise 318 yılındaki Mısır Konsilinde mahkûm edilmiştir. Ancak Arius doktrini inatla müdafaa etmiş, hatta "Thalia oule bonquet Spirituel" isimli basit insanları baştan çıkarıcı popüler bir savunma kaleme almıştır (Dvornik,1990: 6). Ayrıca İskenderiye piskoposu Alexander'ın haksız kararı karşısında nüfuz sahibi piskoposlara mektuplar yazarak destek talep etmiş, Filistin ve Anadolu'ya giderek kendi görüşünü insanlara kabul ettirmiştir. Arius krizi kısa sürede İskenderiye sınırlarını aşmış, Anadolu, Mısır, Libya, Filistin ve Suriye'de Arius taraftarı bir kitle oluşmuştur.

I.Konstantinos, ülkede siyasi birliği sağladığı gibi, halkı huzursuz eden tartışmalara da nokta koyarak dini birliğin sağlanmasının şart olduğuna inanmış bir imparatorudur. Bu yüzden Arius ve Alexander'a Kordova piskoposu Hosius aracılığıyla ülkede huzur istediğini, ortaya çıkardıkları tartışma ortamına son vermeleri gerektiğini belirten mektupla duruma ilk kez müdahale etmiştir (Yalduz, 2003: 278). Hosius'un uzlaştırma çalışmaları yetersiz kalınca, I.Konstantinos söz konusu problemin giderilmesi ve başka konuların da çözüme kavuşturulması amacıyla bir konsil toplamaya karar vermiştir. İlk genel konsilin yapılacağı yer önce Ankara (Ancyra) olarak düşünülmüş, ancak bazı sebepler neticesinde İznik olarak değiştirilmiştir. Coğrafi konum açısından Anadolu ve Suriye'den gelecek piskoposlar için kavşak noktada yer

mutlak teklifini en yüksek yetkinlik olarak gören yeni Platonculuğu, Yeni Ahit metinlerini açıklamak için gerçekçi ve akıllı bir yaklaşımla birleştiren çağrısı ile yandaşlarını çevresine toplamıştır. Arius. İsa'nın Tanrı ile aynı kutsal yapıya sahip olduğunu reddetmesi üzerine 325 yılında yapılan İznik Konsili tarafından heretik (sapkın) ilan edilerek sürgüne gönderilmiştir. Anadolu'daki meslektaşlarının ve imparatorun kızı Konstantinia'nın onu desteklemeleri sonucunda sürgünden kurtulmuş ve kabul edilen uzlaşmacı bir yol ile kiliseye dönmüşse de, bu gerçekleşmeden önce İstanbul'da ölmüştür (Baş, 2005: 93).

alması, kilise merkezlerinden uzak bir konumda bulunması ve hızlı bir Arius muhalifi olan Marcellus'un piskoposluk merkezi olması Aryanist cepheyi çökertmek için avantaj sağlaması nedeniyle Ankara (Ancyra) fikri mantıklıdır (Kaçar,2002: 6). Ancak I.Konstantinos, İznik'in Avrupa'dan gelecek katılımcılar da göz önünde bulundurulduğunda daha merkezi bir konumda bulunması, yumuşak bir iklime sahip olması, ve başken İzmit'ten fazla uzaklaşmadan konsilde hazır bulunmak istemesi sebepleriyle konsilin burada toplanmasına karar vermiştir. Eusebius'un saray içi gücünü kullanarak Aryanist grup lehine yürüttüğü siyasi lobi faaliyetleri de Konstantin'in konsil yerini değiştirmesinde etkili olmuştur (Kaçar, 2002-2003: 7). İznik Konsili'nin toplanmasına karar verildikten sonra İmparatorun emriyle, ülke piskoposlarına davet mektupları yazılmış, İznik'te toplanmaları emredilmiştir. Konsil daveti Roma senatosu prosödürlerine göre yapılmış ve konsile katılacak olan piskoposların tüm masrafları imparatorluk tarafından karşılanmıştır. M.S. 325 yılında Avrupa, Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve İran'dan birçok piskopos İznik'e geldiği bilinmektedir.

İlk ekümenik konsil kabul edilen I.İznik Konsili, 325 yılında imparator I.Konstantinos'un desteğiyle toplanmıştır. Ancak elimizde konsilin toplanma yeri olarak net veriler bulunmamaktadır. İznik Konsili'nin toplanmasındaki temel sebep Arius krizini çözüp, barış ve sükûnet ortamını sağlamak olsa da imparator I.Konstantinos'un tahta çıkışının (306-337) yirminci yılına ve Licinius'a karşı kazandığı zaferin hemen arkasına dek gelmesi sebebiyle kutlama niteliği de taşımaktadır. I.Konstantinos'un kilise organizasyonunu sınırları tanımlanmış bir merkezi otorite etrafında toplama arzusu da konsilin toplanma nedenleri arasındadır (Kaçar, 2002-2003: 12). Ayrıca konsilde Paskalya bayramı ile ilgili tarih karmaşası da ortadan kalkacaktır (Aydın, 2005: 35). Yaklaşık üç ay sürecek olan konsile (Mayıs-Ağustos) Hosius başkanlık etmiştir (Darcan, 2003: 176).

Konsile pek çok milletten, farklı statüye sahip temsilcilerin katıldığı görülmektedir. Katılımcı sayısı hakkında farklı rakamlardan bahsedilse de sayının 250'nin üzerinde olduğu kesindir. Farklı kaynaklarda 250-300 den başlayarak 2048'e kadar kişi sayısı verilmesiyle birlikte, genel kabul edilen katılımcı sayısı 318'tir. Ancak bu 318 kişi, alınan kararları imzalayanların sayısıdır.

Batıdan gelen önemli simalardan birkaçı Hosius, Kartacalı Cacillian ile beraber Romalı Silvester'in gönderdiği iki papazdır. Doğudan ise; bir tarafta Arius ve onun destekçileri; diğer tarafta ise her ne kadar bir azınlık olarak da kalsa Alexander'in tam desteğini alan Athanasius'un başını çektiği piskopos ve kilise babaları gelmiştir (Darcan, 2003: 176-177). Bunların arasında Noel baba olarak tanınan Nikolaos, tarihçi Eusebius, Krikor Lusavoriç, Gregorius, Mor Efram gibi isimlerde yer almaktadır (Madrigal, 2004: 5). Konsilde katılımcı sayısının büyük çoğunluğunu doğudan gelen din adamları oluşturmaktadır. Batıdan gelen katılımcı sayısı ise çok azdır.

Toplantıya davet edilen kişiler arasında, vücutlarında işkence izlerini taşıyan, işkence görmüş din adamları da bulunmaktadır. Sayıca çoğunlukta olan işkence görmüş din liderleri, onların din uğruna işkencelere katlanan mazlum ve masum hıristiyanlar olmasının yanında, bu özellikleriyle kendilerini ve aldıkları kararları halka daha kolay kabul ettirebilmeleri de önemli bir etken olmuştur (Yalduz, 2003: 280). Konsilin davetçisi ve sponsoru olan I.Konstantinos piskoposlarla beraber konsile katılmış, hatta zaman zaman oturum başkanlığı bile yapmıştır (Darcan, 2003: 176). Konsil, İmparator I.Konstantinos'un tartışılacak konuyu Latince konuşmayla açıklaması sonrası resmen açılmış, Arius ve Athanasius taraflarının görüşlerini ortaya atıp kutsal metinlere dayandırılan savunmalarıyla devam etmiştir. Öncelikle Arius ve taraftarlarının İsa hakkındaki görüşlerini anlattıkları ve kendi iman esaslarını oluşturdukları bir kitapçık katılımcılara sunulmuştur. Bu kitapçıkta temel olarak, İsa'nın insan yönünün ağır bastığı, Oğul'un Baba'dan aşağı bir varlık, babanın bir yaratımı olduğu, kesinlikle Tanrı olmadığı, ezeli olarak mevcut olmadığı ve Tanrı ile aynı özden olamayacağı çeşitli mantık kuralları çerçevesinde ispatlanmaya çalışılmıştır. Teslis inancını savunan İskenderiyeli Athanasius ve taraftarları ise Arius'un bu savunmasını reddederek, Tanrı kelamının yaratılmamış ve ezeli olduğunu, baştan beri tanrıyla birlikte ve aynı özden olduğunu ortaya atmışlardır. Her iki tarafta görüşlerini kutsal kitap ayetleriyle savunmuş ancak, Ariusçular hiç beklemedikleri bir tepkiyle karşılaşmışlardır. Arius karşıtı piskoposlar ayağa kalkarak Arius'un fikirlerini açıkladığı ve İsa'nın tanrı olamayacağını vurguladığı kitabı protesto ederek paramparça etmişlerdir. Tartışmaların uzayıp alevlenmesinin üzerine Arius taraftarı Kayserili Eusebius iki tarafı uzlaştırmak için devreye girerek, Ortodoks inanca uygun ve oradaki piskoposların da kabul

edebileceği nitelikte bir inanç bildirisi sunmuştur¹⁸ (Yalduz, 2003: 282). Athanasius, bu bildirinin kabul edilmesiyle, Ariuşçu inancın dışlanamayacağını ve durdurulamayacağını belirterek Ariuşçu görüşü mahkûm edecek tarzda başka bir inanç esasının oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Bunun üzerine siyasi bir manevrayla yeni bir bildiri hazırlayarak konsile sunmuş ve yoğun baskılar neticesinde Athanasius'un hazırladığı bildiri kabul edilmiştir.

Nihayetinde konsilde uzlaşma sağlanmış ve Hıristiyanlık dininin temel inancını belirleyen ve İsa'ya "homoosius (aynı öz, aynı cevhere sahip)" sıfatını veren ortak inanç bildirgesiyle sonuçlanmıştır. Bildirge şu şekildedir: *"Her şeye gücü yeten, görülen ve görülmeyen, bütün şeylerin Yaradanı olan bir tek Baba Tanrı'ya inanıyoruz; Bir tek Rab İsa Mesih'e inanıyoruz: Tanrı'nın Oğlu, Baba'dan doğan biricik Oğul, yani Baba'nın öz varlığından oluşan Tanrı'dan Tanrı, ışıktan ışık, gerçek Tanrı'dan gelen gerçek Tanrı, yaratılmış değil, doğurulmuş, Baba'nın aynı öz varlığına sahip olan, Kendisi aracılığıyla gökteki ve yerdeki her şey yapılmış, biz insanlar için ve kurtuluşumuz için gökten inmiş, insan bedeni almış ve insanlar arasında yaşamış, sıkıntı çekmiş ve üçüncü günde ölümden dirilmiş, göğe yükselmiş, dirilerle ölüleri yargılamaya gelecek olan O' dur; Ve Kutsal Ruh'a da inanıyoruz.* (Madrigal, 2004: 6 ; Akdaş, 2009: 24). İznik İnanç Esasları ya da İznik Kredosu olarak bilinen bu bildirge, Baba-Oğul-Kutsal Ruh olarak sistemleştirilen teslis anlayışının kabul edilerek, İsa'nın ezeliğini ve Baba ile aynı özden olduğunu vurgulamıştır. Bildirinin devamında Ariuşçuluğu afroz eden şu cümleler yer almaktadır: *"Tanrı'nın Oğlunun ezeli olmadığını, yoktan veya Babadan farklı öz ve tabiatından olduğunu, onun değişim veya dönüşüme açık yaratılmış olduğunu söyleyenler ekümenik Kilise tarafından afroz edilecektir* (Akdaş, 2009: 24).

Belirlenen inanç esası sonucunda Ariuşçu tarafın itirazları yükselmiş ve özellikle "İsa Mesih Tanrı'nın özünden doğmuştur" ifadesi tartışmaları ateşlemiştir. "Babanın özünden", "babadan doğmuş" ifadeleriyle Ariuşçuların oğlun yoktan yaratıldığı ve tabiat olarak baba ile hiçbir benzerliğinin bulunmadığı yönündeki görüşleri reddedilerek, dinde birliği sağlamak ve aksi görüşü savunan grupları bertaraf etmek için konsilde alınan kararların tüm piskoposlarca imzalanması istenmiştir. Arius ve

¹⁸ "Biz kudretli Baba, görünen ve görünmeyen her şeyi yaratan bir Tanrı'ya ve Tanrı'nın kelamı olan Tanrı'dan Tanrı, ışıktan ışık, hayattan hayat olan yegâne doğrulmuş, tüm dünyalardan önce Baba'dan doğmuş ve kendisi vasıtasıyla bütün dünyaların yaratıldığı biricik Rab İsa-Masih'e inanınız ..."

tarafтары bu bildiriyi imzalamamışlar ve bunun üzerine aforoz edilerek sürgüne gönderilmişlerdir. İznik Konsili'ndeki en önemli ayrıntı konsildeki 2048 piskoposun sadece 318'inin "Hz. İsa Tanrı'nın oğlu olarak yaratıcı ilahtır" hükmünü kabul etmesidir. Konsile katılan cemaatlerin her birinin farklı incilinin olması ve her cemaatin kendi inciline göre yorumda bulunması tepki ve tartışma ortamı yaratmıştır. İznik konsilinde bu çok seslilik giderilmeye çalışılmış, Pavlusçu görüşü destekleyen sadece dört İncil kabul edilerek bunun dışındaki tüm İnciller yasaklanıp sahte ilan edilmiştir (Akdaş, 2009: 24).

I.İznik Konsili'nde Arius krizinin çözülmesi ve aforoz edilenlerin uzaklaştırılmasından sonra da tartışmalar devam etmiş, farklı konu ve sorunlara çözüm aranmıştır. Piskoposlar, kendi aralarındaki müzakereler sonucunda kilise içi konularla ilgili yirmi maddelik bir kanun listesi (canon) oluşturmuşlar ve Konstantinos'a sunulan bu kanunlar kabul edilip yürürlüğe girmiştir (Darcan, 2003: 183). İznik Konsili'nde Paskalya Bayramı'nın tarihi de tartışılmış ve değiştirilmiştir. Paskalya bayramı önceden tıpkı Yahudilerle olduğu gibi 14 Nisan'da kutlanmaktaydı. İznik Konsili sonrasında bayramın tarihi, bahar ekinoksunu takip eden ilk dolunaydan sonraki ilk Pazar günü olarak belirlenmiştir. Ayrıca konsilde, bazı kiliselerin statüleri, rahipler sınıfının hiyerarşisi, din adamlarının yetkileri ve uymaları gereken kurallar, ibadetler ve münzevi yaşamın gereklilikleriyle ilgili düzenlemeler de yapılmıştır (Akdaş, 2009: 25).

2.1.2. II.İznik Konsili (787)

Hristiyan dininin yedinci ve son ekümenik konsili kabul edilen II.İznik Konsili, III.Leon'un 726 yılında ikonaklast dönemi başlatması sonucunda İmparatoriçe İrene tarafından ikonaların¹⁹ serbest bırakılması ve resim severliğe yeniden dönülmesi amacıyla 787 yılında İznik Ayasofya Kilisesi'nde düzenlenmiştir. Bizans tarihinde yaklaşık 120 yıllık dönemi kapsayan ikonaklast²⁰ tartışmalar sadece dini tasvirleri

¹⁹ Grekçe eikon (imge) kelimesinden gelen ikona, İsa'nın, Meryem'in, Havarilerin, Hristiyan dininde kutsal kabul edilen azizlerin ve kutsal kitaplardaki dini olayların; duvar, ahşap veya herhangi bir materyal üzerine mum ya da yumurtalı boya ile tasvirine denilmektedir (Gündüz, 1988: 85).

²⁰ Grekçe eikon ile klao'nun (kırmak/yıkma) birleşiminden oluşmuş ve tasvirleri kırmak, imha etmek anlamına gelmektedir. Bizans imparatorluğunda İkon karşıtlarına ikonaklast, ikon taraftarlarına ise ikonofil adı verilmektedir.

ilgilendiren bir konu olarak değil, devlet-kilise ilişkilerinin sosyal, siyasi, ekonomik, askeri, politik ilişkileri etkileyen bir hareket olarak da dikkat çekmektedir. II.İznik Konsili'nde ikonalara tapınma konusu incelenmiş ve konuyla ilgili ülkede çıkan karışıklıklara son vermek amaçlanmıştır. Konsil, ikonaseverlerin (ikonadül) lehine alınan kararlarla sonuçlanmıştır. Konsil sonucunda tasvir yanlılarının görüşleri kabul edilip ikonografik resimlere dönüşü sağlayan kararlar alınarak söz konusu problemin büyük bir kısmı çözülmüştür.

Hristiyanlığın ilk dönemlerinde okuma yazma bilmeyenlere dini anlatmak için, eğitsel amaçlı yapılan ikonaların ilerleyen süreçte farklı amaçlarla yapıldığı görülmektedir. 4.yy. sonunda İsa ve Meryem'in hayatı, aziz ve havarilerin yaşamları ikonlarda sıklıkla rastlanan bir konu haline gelmiş ve 5.yy.'ın ortalarından itibaren İsa'nın tasvirlerinin kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu durumun zamanla putperest bir hareket olarak algılandığı görülmektedir. Bizans halkı ikonaları kutsal kişi ve olayların yansıması olarak kabul etmiş ve taparcasına saygı göstermişlerdir. Halk arasında ikonaların mucizevî işler yaptığı inancı oluşarak bunlardan yardım dileme âdeti ortaya çıkmış, hatta bu daha ileri boyuta taşınarak tasvirlerin önünde secde edilmeye, and içilmeye başlanmıştır. Zamanla tasvir edilen kutsal kişiye değil resmin kendisine yani eşyaya tapınma durumu ortaya çıkmıştır. Bu durum, bazı Hristiyanlar tarafından Hristiyanlık dininin putperest inanca benzemesi şeklinde yorumlanmıştır. Bu dönemde bütün imparatorluk topraklarında büyük rağbet gören manastır hayatında ikonalara teşvik ve destek sağlanmış, manastırlar kutsal tasvirler ve mucize ticaretiyle zenginleyip genişleyerek nüfuzlarını arttırmışlar, kendilerine tanınan imtiyazlarla edindikleri güç sayesinde yönetimler için her zaman tehlike arz eder hale gelmişlerdir (Göregen, 2004: 60). 7.yy'a gelindiğinde, Bizans, doğu ve batıda kendisi için büyük tehlike oluşturan Sasani, Müslüman Araplar, Slavlar ve Avarlarla sürekli mücadele halindeydi. III.Leon İmparatorluğun içindeki taht kavgaları, askerler tarafından başlatılan isyanlar ve ülkedeki huzursuzluğa müdahale etmek amacıyla sosyal, siyasi, ekonomik, hukuki, dini ve askeri alanda reform yoluna girmiştir. Bizans'ın içte ve dışta yaşadığı sıkıntılı zamanlarda topluma iyice yerleşip olağanüstü güç ve mucize atfedilen dini tasvirler adeta tapınım objesi haline gelmiş, 7.yy. sonu ve 8.yy. başında ise kilisenin kontrolünden çıkmıştır. Ayrıca ikona yapımı ve ikona kültüne harcanan paralar, Bizans İmparatorluğunun otoritesini zayıflatarak çeşitli sosyal sorunları beraberinde getirmiştir.

Tüm bunlar karşısında III.Leon Bizans toplumu ve Hristiyanlık dininin sağlam ve doğru inançlarla arınarak yenilenmesi gerektiğine inanmış ve dini alanda ikonaklazma hareketi için reform yapmıştır. III.Leon tapınma objesi haline gelen ve Bizans'ı zor duruma sürüklediğine inandığı ikonlara karşı Tanrı'nın Bizans halkına uyarı olarak gönderdiği Kutsal kitaptaki On Emir'den ikincisine dayanarak dini ruhla putperestlik inancını ortadan kaldırmak için ikonaklazma hareketini başlatmıştır. Bu emir: *“Herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyeceksin, onlara tapmayacaksın”* şeklindedir (Lee, 2004: 4-6).

Farklı kaynaklarda tasvir kırıcılık hareketinin başlangıç tarihi farklı gösterilse de genel kabul 726-730 tarihleri arasında başladığıdır. Bizans İmparatoru III.Leon, Hristiyan halk için büyük rağbet gören ve hayatlarının merkezine koyup yaşam biçimi haline getirdikleri ikonlara tapmayı yasaklamış ve bunu kademe kademe uygulamaya koymuştur. İlk olarak 726 yılında imparatorluk sarayın Khalke Kapısı üzerindeki imparatorluk ve halk için toplumsal ve manevi anlam taşıyan İsa heykelini kaldırtmış ve tasvirlerle ibadetin, paganlıkla eş tutulduğunu belirten bir ferman yayımlayarak Hristiyanları azizlerin resimlerine karşı koruduğunu açıkça ilan etmiştir (Göregen, 2004: 61; Dvornik, 1990: 23). Khalke Kapısı üzerindeki İsa tasvirinin indirilmesi ve tasvirlerin yasaklanmasını emreden ferman karşısında İmparatorluk şehrindeki halkın tepkisi çok şiddetli olmuş, İsa tasvirini kaldıran birkaç memuru öldürerek tasvirlerin yasaklanmasına karşı ayaklanma başlatmışlar ve imparatora saldırmayı bile planlamışlardır (Lee, 2004: 52-53). III.Leon bu fermanıyla tepkileri üzerine çekmiş olmasına rağmen ikinci fermanı yayınlamakta gecikmemiş ve 726 yılında yayınladığı fermanla ikonlara karşı çıkan ısrarcı tavrını vugulamıştır. Kiliselerde bulunan resim ve heykellerin, halk tarafından öpülmeyecek şekilde yüksek yerlere konulmasını emretmiş, 730 yılında da bu konunun tartışılıp çözüme kavuşturulması amacıyla İstanbul'da bir konsil toplarınıştır. Bu konsilde, ikonlara tapınma saygı gösterme, putperestlik olarak kabul edilmiş ve ikonlara tapınma yasaklanmıştır (Eroğlu, 1999: 393)

III.Leon'dan sonra imparatorluk tahtına oturan Leon'un oğlu V.Konstantinos da ikonlara şiddetle tepki göstermiş ve onun zamanında tasvir kırıcılık hareketi had safhaya yükselmiştir. V.Konstantinos tasvir kırıcılık hareketini kilisenin doğru inancı olarak ispat edip benimsetmek amacıyla 10 Şubat 754 tarihinde Boğaziçi'nin Anadolu

sahilindeki Hiereia (Fenerbahçe) İmparatorluk Sarayı'nda bir konsil toplamıştır. Konsilde çoğunluğu imparatorluğun doğu kesiminden olan ve hepsi tasvir kırılcılığını destekleyen 338 piskopos hazır bulunmuştur. Konsil, bütün dini tasvirlerle ve hatta her türlü tasvire ibadetin kesin olarak reddedilmesi ve yasaklanmasıyla sonuçlanmış ve ikonaseverler lanetlenmiştir. Bu konsil V.Konstantinos tarafından VII. ekümenik konsil olarak ilan edilmiş ve konsil kararlarına dayanarak tasvir yanlıları karşısında acımasız politikalar uygulamıştır (Lee, 2004: 60; Akdaş, 2009: 54).

V.Konstantinos zamanında zirve noktaya ulaşan tasvir kırılcılık mücadelesini yerine geçen oğlu VI.Leon da sürdürmüş, ancak bu mücadelede babası kadar başarılı olamamıştır²¹. VI. Leon öncülleri gereği ikonalara karşı çıkmasına rağmen daha ılımlı politika izlemiştir. Bu durum bize ikona yanlısı olan karısı İrene'nin etkisi altında kaldığını göstermektedir. VI.Leon'un zamansız ölümünden sonra taht henüz on yaşında olan oğlu VI.Konstantinos'a kalmış, onun yerine yönetimi annesi İrene devralmıştır.

İkona taraftarlarının yuvası olarak nitelendirilen Atina'da doğup büyüyen İrene, yetiştiği çevre nedeniyle hararetle bir ikon taraftarıydı. İktidara geldiğinde yeterli askeri güce sahip olmadığının farkında olan İrene, tasvir taraftarlarının desteğini almak ve kendi etrafında nüfuz oluşturmak amacıyla ikon yanlısı bir yönetimi benimsemiş ve ikon ibadetini canlandırmak amacıyla harekete geçmiştir (Whittow, 1996: 149-150). İrene, ikon yanlısı doğulu ve batılı piskoposları toplayak, Patrik Tarase'nin desteği ve Papa I.Hadrien'in rızası ile 31 Temmuz 786 da İstanbul Havariyun Kilisesi'nde bir konsil oluşturmuştur (Ostragorsky, 2011: 165; Madrigal, 2014: 26). Bu konsil, 754 yılında toplanan tasvir kırıcı konsilin kararlarını reddedip ikon ibadetini yeniden canlandırıp yüceltmek amacıyla toplanmıştır. Ancak tartışmalar başlar başlamaz ikona karşıtlarının şehirde çıkardıkları isyan sonucunda konsil dağıtılmıştır. Bu durum imparatoriçenin cesaretini kırmaktan çok onu daha çok heveslendirmiş, gerekli önlemleri alarak konsilin yerini İstanbul'dan İznik'e nakletmiştir. Son ekümenik konsil olan II.İznik Konsili, 787 yılında İznik'te Ayasofya Kilise'sinde toplanır. İlk konsil girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, konsilin toplanma yeri olarak İznik'in seçilmesi Hristiyanlık tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bunun temelindeki

²¹ IV.Leon'un kısa saltanat dönemi (775-780), V.Konstantin dönemindeki tasvir kırılcılık hareketinin en hareketli döneminden, Eirene zamanında tasvirlerle ibadet adetinin yeniden canlandırılmasında kadar süren geçiş dönemini teşkil etmektedir.

sebepler İznik'in I.Konstantinos tarafından 325 yılında yapılan Birinci Ekümenik konsilin toplanma yeri olması ve Hıristiyanlığın gücünü arttıran maddelerle sonuçlanmasıdır. Bu bağlamda imparatoriçe İrene'nin Hıristiyanlık için önemli bir stratejik noktayı seçmesi zekice bir davranış olarak görülebilir.

Yaklaşık 350 piskopos ve çok sayıda keşişin katıldığı II.İznik Konsili, sekiz oturumda gerçekleşmiştir. Oturumlardan yedisi 23 Eylül-13 Ekim tarihleri arasında İznik Ayasofya Kilisesi'nde, konsilin sekizinci ve son oturum ise 23 Ekim 787'de Konstantinapolis Magnaura Sarayı'nda gerçekleşmiştir (Madrigal, 2014: 27). Son oturumda konsil raporu piskoposlar, İmparatoriçe İrene ve VI.Konstantinos tarafından imzalanıp kararların açıklanmasıyla VII. Ekümenik konsil tamamlanmıştır.

Konsilin tüm oturumları boyunca ikona sanatını destekleyen Kutsal Kitap ayetlerine yer verilmiş, sanatsal tasvirlerden örnekler sunularak konuyla ilgili olumlu görüşler aktarılmıştır. Ayrıca konsilde 754 yılında Hieria İmparatorluk Sarayı'nda toplanan tasvir kırıci konsilin tutanakları ve kararları incelendikten sonra resim düşmanlığı sapıklık olarak ilan edilmiş ve konsilin kararları iptal edilerek bütün yazılı belgelerin imha edilmesi kararlaştırılmıştır (Ostrogorsky, 2011: 165).

Sekiz oturumun sonunda ikonaklast konsillerin kararları mahkum edilmiş, ikonagrafik resimlere dönüşü sağlayan kararlar alınmış ve ikonlara saygı gösterilmesi onaylanırken onlara tapınma yasaklanmıştır. Tasvirler kültüründe tebci edilen resimlerin, tasvir ettiği şahıslar olduğu ilan edilmiş, ibadete layık olanın sadece Tanrı olduğu belirtilmiştir (Dvornik, 1990: 24-25). II.İznik Konsili'nde tanrısal derinliğin kaynağı olarak Baba'nın tasviri yasaklanmış, İsa'nın babanın aynı cevherinin sureti olarak tasvir edileceği hatta edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü görünmez olan Baba, İsa'da maddeyi kutsallaştırarak görünür hale gelmiştir. İsa'nın resimlerinin kutsal olduğu, ancak onlara ibadet edilemeyeceği kararlaştırılmış, resimlerin sadece kutsal yapılarda, kiliselerde bulunması ve dini ayin için giyilen elbiselere işlenmesiyle yetinilmeyip, evlere, sokaklara asılması gerektiği belirtilmiştir (Akdaş, 2009: 55).

Konsilde alınan kararlardan sonra duruma aykırı davranışların cezalandırılması ile ilgili kararlar da alınmıştır. İsa'nın insanlığı temsil ettiği, incildeki manzaraların temsil edilmesi, tanrı ve azizlerin selamlanması ve kilisenin yazılı ve sözlü geleneğinin

reddi karşısında aforoz kararı alınmıştır (Akdaş, 2009: 55). Bizans İmparatorluğu'nda I. İkonaklazma hareketi imparatoriçe İrene'nin gayreti ile gerçekleşen konsilde son bulmuş ve Bizans sanatının karakteristik özelliği sayılan ikonlar, en parlak dönemine II. İznik Konsili'nde alınan kararlardan sonra ulaşmış ve bundan sonra ikona üretimi artmıştır. Ancak alınan bu kararlara rağmen tasvir düşmanlığının Bizans dünyasında tamamen silinmediği ve II. İkonaklazma dönemi yaşandığı bilinmektedir. II. İznik Konsili'nde alınan kararlar II. İkonaklazma döneminde ikon taraftarları için en somut kanıt ve kaynak oluşturmuştur. II. İznik Konsili'nden sonra kısa bir süre tasvir yapımı serbest kalmış olsa da başa gelen imparatorların tutumundan dolayı imparator Theophilos'un 20 Ocak 842'de ölümüne kadar ikonaklast dönem devam etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZNİK'TE ORTAÇAĞ BİZANS DÖNEMİ MİMARİ YAPI KATALOĞU

3.1.ASKERİ YAPILAR

3.1.1.Kent Surları

Tarihsel süreç içerisinde kent surları, inşa edildikleri ilk dönemlerden itibaren kenti dışarıdan gelen saldırılara karşı savunma amaçlı inşa edilmiştir. Aynı zamanda kentlerin kurulduğu ilk dönemlerden günümüze gelinceye kadar kentlerin fonksiyonel veya görsel anlamda biçimlenmesinde rol oynamışlardır.

Kurulduğu dönemden beri, özellikle Ortaçağda siyasi ve askeri olayların odak noktasında olan İznik kenti sayısız kuşatma ve saldırıya uğramıştır. Kent, binlerce yıllık kesintisiz süren yaşamını etrafını çepeçevre saran surlara borçludur. Bu surlar tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de kentin fiziksel ve tarihi çeperini belirlemektedir. Tarih boyunca kentin simgesi haline gelerek günümüze kadar gelmeyi başarabilen surların büyük kısmı Roma İmparatorluğu döneminden kalmadır. Ancak kentin Ortaçağda askeri, siyasi ve ticari anlamda öneminin giderek artmasıyla kentin sur duvarları sürekli olarak güçlendirilmiş ve genişletilmiştir. Bu nedenle Roma İmparatorluğu döneminde oluşturulan surlar; Bizans, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerinin damgasını taşımaktadır.

İznik surları günümüzde yer yer yıkılmış olmakla beraber yaklaşık 5 km. uzanarak kenti çepeçevre kuşatmakta ve düzgün olmayan çokgen bir görünüm sunmaktadır (Plan-1). Surlarda kullanılan malzeme moloz taş, tuğla ve harç olmakla birlikte surların yüksekliği 9 m., kalınlığı ise 4 m. dir (Foss, 2004: 250). Surlarda yüksekliği yaklaşık 13 m.'yi bulan ve aynı teknikte inşa edilmiş, yarım daire şekilli 80 kule yer almaktadır ve bu kuleler kent tarafında kemerli kapılara sahiptirler (Resim-1, 2, 3, 4, 5). Düzenli ve geniş aralıklarla 4 m. derinliğe yatay olarak yerleştirilmiş yassı ve dört köşe roma tuğlaları surların günümüze kadar ulaşmasındaki kilit noktadır.

İznik kentindeki sur mimarisi ilk olarak kurulduğu Helenistik dönemde oluşturulmuştur. Helenistik dönemde oluşturulan surların, Strabon'un belirttiğinden 16 stadion yani 2960 m. uzunluğunda olduğu ve kenti çepeçevre sardığı anlaşılmaktadır

(Strabon, 2000: 60). Ancak Helenistik dönemdeki surlardan günümüze bir iz ulaşamamıştır. Çünkü Roma İmparatorluğu'nun güçlenip topraklarını genişlemesiyle başlayan ve "Pax Romana" denilen yüzyıllar boyu sürecek olan barış döneminde diğer kentlerde olduğu gibi İznik kentinde de sur duvarları önemini yitirmiş ve sur duvarlarından sökülen taşlar farklı yapıların inşasında yeniden kullanılmıştır (Şahin, 2004: 3-23; Foss, 2004: 250). Ancak 3.yy.'ın ortasında bu barış dönemi sona ermiş ve Roma İmparatorluğu Germen, Got ve Pers istilalarıyla karşı karşıya kalmıştır. 258 yılında Gotlar'ın Anadolu'ya güçlü bir akın yaparak korumasız kentlere saldırmışlar ve bu saldırılardan İznik'te büyük zarar görmüştür. Kentte savunma sisteminin olmayışı Gotların kente kolayca girmesine olanak sağlamış ve bu saldırılardan sonra sur inşası tekrar gündeme gelmiştir. Yeni surların inşası imparator Gallianus (253-260) döneminde başlamış (253-260), Macrianus ve Quietus döneminde (260-261) devam etmiş, Gladius Gothicus döneminde 268 yılında ise tamamlanmıştır (Şahin, 1987:1 ; Foss, 2004: 250). Ayrıca Gallianus, Macrius ve Quietus dönemlerinde sikkeler üzerinde sur ve kale tasvirlerine yer verilmesi, savunma sistemine verilen önemi gösterir niteliktedir. Sikkeler üzerinde kent surlarının resmi ilk defa Roma hâkimiyetinden sonra görülmektedir (Doğancı, 2011: 209).

Ortaçağ Bizans döneminde kentin pek çok doğal afete, yabancı saldırılara ve iç çekişmeye maruz kalmasından dolayı kent surlarında zaman zaman onarım yapıldığı bilinmektedir. Bizans döneminde surlarla ilgili ilk düzenleme ve onarım 8.yy'da gerçekleşen Arap saldırıları sonucunda gerçekleşmiştir. Kent surları bu saldırılardan büyük ölçüde hasar almış ve ilk kez büyük ölçüde onarım geçirmiştir (Foss, 2004: 252-253). 8.yy daki Arap saldırıları sonucu surların en hasar alan bölgeleri İstanbul Kapı ve göl arasındaki kısımdır. Bu kısımlarda surlar yükseltilmiş ve surların üzerine yürüme yolu, siperlikler ve korkuluklar yapılmıştır. Malzeme olarak ise tuğla kırıklı harç ve devşirme blok taşlar kullanılmıştır.

III.Leo (717-741) döneminde surların kapsamlı bir onarımı sonrasında 9.yy.'da III.Mikhael (847-867) döneminde mevcut kulelerin arasına yeni kuleler eklenmiş ve sur duvarları yükseltilerek güçlendirilmiştir. Savunmayı güçlendirmek için eklenen kulelerin üzerine mazgal pencereler açılmış ve ek odalar yapılmıştır (Schneider-Karnapp, 1938: 4-15-16; Foss, 2004: 250-253; Şahin, 2004: 17-18). 10. ve 11. yy.'larda

kent Bizanslı isyancıların kuşatmalarıyla karşı karşıya gelmiştir. Özellikle General Bardes Nikeferos'un kentte gerçekleştirdiği kuşatma sırasında kentin direncini kırmak amacıyla surları ateşe tutması surları büyük oranda yıpratmış, en güney uçtaki kulede²² büyük oranda hasara yol açmıştır (Foss, 2004: 254).

11.yy.'da kentte gerçekleşen büyük deprem kentteki diğer yapılarla beraber surları da büyük ölçüde hasara uğramış ve surların bir bölümü yıkılmıştır. 1065 yılındaki depreme kadar hiç bu kadar hasar almayan surlardaki onarım 1065 yılından sonra gerçekleşmiştir.(Scheneider, 1943: 3). Gizli tuğla tekniğinin kullanıldığı deprem sonrası onarımlar özellikle surların doğu kanadında izlenebilmektedir (Foss, 2004: 255; Ermiş, 2009: 275). 11.yy'da Selçuklu hâkimiyetine geçen kentin bu dönemdeki sur onarımlarıyla ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu dönemde kentin Haçlılar tarafından kuşatılmış olması, kentin güvenliği amacıyla surlara çeşitli eklemeler yapılarak, güçlendirildiğini düşündürmektedir.11.yy.'ın sonunda kentte gerçekleşen Haçlı kuşatmasıyla, kentin surlarının oldukça tahrip edildiği görülmektedir. Kuşatma sonrası, I.Alexios Komnenos (1081-1118) döneminde özellikle Diz Çöken Kule civarında surlara eklemeler yapılmış ve bu onarımlarda Selçuklu mezar taşları kullanılmıştır (Foss, 2004: 256; Schneider-Karnapp, 1938: 43). Bundan sonraki İznik surlarıyla ilgili en kapsamlı onarımlar 13.yy'da gerçekleşmiştir.

13.yy.'da İznik'in Bizans İmparatorluğu'nun başkenti yapılmasının ardından kent surlarının baştan aşağı güçlendirildiği görülmektedir. Bu dönemde I.Theodoris Laskaris (1204-1222) surların güney bölümüne iki büyük kare burç ekletmiş ve bu eklemelerde moloz taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Ancak 13.yy.'da kent surlarındaki en önemli değişiklik III.Ioannes Dukas Vatatzes tarafından yapılmıştır. Vatatzes, surları yükselterek, önüne ikinci bir sur ördürmüş ve yeni bir hendek açtırmıştır (Resim-6,7). Bu ön surlar kenti göl yönü hariç üç taraftan kuşatmaktadır. Bu dönemde surlar 2.5 m. daha yükseltilmiş, esas surun 13-16 m. uzağına 3-4 m. yüksekliğinde ön sur inşa edilmiş ve savunmayı daha güçlü hale getirmek için esas surun duvarına dek gelen yerlere burçlar inşa edilmiştir (Foss, 2004: 259; Ermiş, 2009: 286). Vatatzes'in surları iki katına çıkarması kentin savunma gücünü arttırarak kente

²² Kent General Bardas Skleros tarafından kuşatıldığında en güney uça yer alan kule neredeyse yıkılmak üzereyken yıkılmamış diz çöker gibi eğilmiştir. Bu yüzden kuleye "diz çöken kule" adı verilmiştir (Foss, 2004: 254).

büyük bir başkent görünümü vermek istemesiyle açıklanabilir. Palaiologoslar döneminde de surlarda çeşitli değişikliklere gidildiği bilinmektedir. Bu dönemde surlar yükseltilmiş, burçlar üzerindeki bazı mangal pencereler kapatılarak yeni mazgal pencereler açılmıştır. II.Andronikos'un (1282-1328) 1290 yılında göl tarafındaki surlarda onarım yaptırdığı da bilinmektedir (Foss, 2004: 260).

14.yy.'da kentin uzun süre Osmanlı kuşatmasıyla uğraşması sonucu Bizans halkı kenti güçlendirmek ve savunmayı arttırmak amacıyla kent surlarında bazı değişikliklere gitmiştir. Bu dönemde surlar yükseltilmiş, yeni kuleler ve yeni odacıklar eklenmiştir. Bu dönemde inşa gerçekleşen onarımlarda kaba bir işçilik söz konusudur (Foss, 2004: 261).

3.1.2.Kent Kapıları

Kent kapıları, savunma mimarisinde sur duvarlarının belli kısımlarına açılmış birer geçittir. Bu kapılar dışarıdan surlar ile korunan kentin içine girmek ya da dışarıya çıkmak amacıyla inşa edilmiştir. Kent kapılarının sur duvarlarında önemli noktalara açılması ve tehlikeli girişleri engelleyecek şekilde tasarlanması gerekmektedir.

İznik kentinde, surlar üzerinde dört adet ana kapı yer almaktadır. Bu kapılar İstanbul Kapı, Lefke Kapı, Yenişehir Kapı ve Göl Kapı'dır. Göl kapı haricindeki tüm kapılar günümüzde hala ayaktadır (Plan-2). Bununla beraber kentte güneybatı tarafında ikinci bir göl kapının olduğu bilinmek ve surların farklı bölümlerinde 12 tali kapısı yer almaktadır (Özgören, 2011:133). İznik'in kent kapıları, İmparator Vespasianus (69-79) ve oğlu Titus dönemlerinde inşa edilmiş, zaman içerisinde meydana gelen onarım ve eklemelerle günümüzdeki görünümlerine kavuşmuşlardır (Şahin, 2004: 18). Bu kapıların ilk inşa edildiklerinde savunma amaçlı surlarla ilişkisi bulunmayan, sadece kente giriş ve çıkışları yapılar olarak inşa edildiği bilinmektedir. Bunun yanında kapılar, mimari dekarasyon açısından zengin ve zafer takını andırır niteliktedir. Ancak 3.yy'da meydana gelen Got saldırılarından kent kapıları da etkilenmiş ve bundan sonraki süreçte kapılara eklenen savunma öğeleri kent surlarının mimari formunu bozmuştur (Şahin, 2004: 18).

3.1.2.1.İstanbul Kapı

İstanbul Kapı, kuzey istikamette kente doğrudan giren ve diğerlerine göre en görkemli olan kapıdır. Antik dönem ve Ortaçağ boyunca İstanbul'a giden yolun üzerinde yer aldığından bu isimle anılmıştır Geçirdiği sürekli onarımlardan sonra günümüzdeki halini almıştır (Eyice, 1988: 16). Ancak modern çağlarda fazlasıyla yıpranmıştır. Günümüzde yapıyı özgün haline yaklaştırmak amacıyla restorasyon çalışmaları yapılmaktadır.

İstanbul Kapı bir girişten çok zafer takını andırır özelliktedir (Resim-8, 9). Bu kapı dış, orta ve iç olmak üzere iç içe üç kapıdan oluşmaktadır (Resim-10). Dışarıdan girişteki ilk kapı esas surlara aittir ve iki yanında yarım silindirik kapı kuleleri bulunmaktadır. Dış kapı bir sıra moloz taş, bir sıra tuğla ile inşa edilmiştir. Kapı kuleleri birleştiren dikdörtgen surun tam ortasında yer almaktadır. Dış kapının boyu 2.80, yüksekliği ise 2.75 m. dir. Kapının yan ve üst söveleri koyu renkli granit sütunlardan oluşturulmuş üzeride de granit sütun yerleştirilmiştir. Sövelerin üzerindeki büyük kemer, köşe duvarları üzerine oturmakta ve kemer ile sövelerin arası tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Dış kapının iki yanında iki katlı, nöbetçi noktaları bulunmaktadır. Ana geçiş bölümünü teşkil eden dış kapısına 13.yy.'da Theodoris Laskaris tarafından kalkan demir kapı yaptırılmıştır (Yalman, t.y: 68). Ayrıca dış kapının kuzey ve güneyinde yer alan nişlerin içinde heykeller bulunduğu ancak Bizans döneminde bu kısımlara freskler işlendiği bilinmektedir (Yalman, t.y: 68).

İstanbul Kapı'nın dış kapısı ile orta kapısı arasında oval bir avlu bulunmakta, avlunun güneyinde ise İznik'e girişi sağlayan iç kapı bulunmaktadır. İç kapı 3.5 m. genişliğinde, 4.15 m. yüksekliğinde ve 4.01 m. derinliğindedir. Bu bölümün iki kanatlı ahşap kapı ile kapatıldığı bilinmektedir. İç kapının payeleri üzerinde Roma Tiyatrosundan getirilen ve yüzleri kuzeye bakan iki tiyatro maskı bulunmaktadır²³ (Resim-11) (Yalman, t.y: 69, Eyice, 2005: 329:330).

²³ Bu maskların yakın zamana kadar medusa başı olduğu sanılmaktaydı. Çünkü medusa başları antik dönemden beri surların ve kentlerin koruyucusu olarak sur duvarlarına yerleştirilirdi. Ancak Roma Tiyatrosu kazıları sonucunda bunların medusa başları değil komedi ve dramı sergileyen tiyatro maskları olduğu ortaya çıkmıştır. Tiyatrodan çıkarılan bu masklar tiyatrodan çıkarılarak kentin koruyuculuğunu üstlenen medusa niyetiyle İstanbul Kapı'ya yerleştirilmişlerdir (Eyice, 2005: 329-330).

3.1.2.2.Yenişehir Kapı

Yenişehir Kapı, güney istikametten kente doğru girilen kapıdır. Yenişehir'e giden yol üzerinde bulunduğundan bu isimle anılmıştır. Yenişehir Kapı, kentte meydana gelen saldırılarda, kentin savunulması görevinde her zaman ilk sırada yer almış ve bu saldırılardan etkilenerek tahribata uğramıştır. Saldırılarına en açık noktada yer alan kapı, kentteki diğer kapılara göre daha güçlü inşa edilmiştir. Yapının farklı dönemlerde çeşitli onarımlar ve eklemeler yaşadığı bilinmektedir (Texier, 2002: 174).

Yenişehir Kapı, üç bölümden oluşmakta ve güneyinde 15 burç yer almaktadır. Dışarıdan kente ilk girişi sağlayan kapı ön sura bağlıdır (Resim-12). Kapının batı kısmı surla birleşiktir ve şipolyen parçalardan yapılmıştır. Doğu kısmı ise küçük bir surla bağlantılıdır. Dış kapı 4.20 m. genişliğinde, 5.75 m. yüksekliğinde ve 3.10 m. derinliğinde bulunmaktadır. Kapı kemeri tuğla ile örülüdür ve buradaki kapının ahşaptan ve iki kanatlı olduğu mevcut izlerden anlaşılmaktadır (Yalman, t.y: 78). Orta kapı dış surdan 10.75 m. kuzeyde bulunmaktadır ve ana sura aittir. Orta kapının yanları yıkılmış ve yapılan eklemelerle sur duvarıyla birleştirilmiştir. Kapı 3.50 m. genişliğinde, 5.05 m. yüksekliğinde ve 3.95 m. derinliğindedir. Kapının üst kısmı tamamen yıkıldığı için hiçbir özelliği bilinmemektedir. Ayrıca kapının içinde bir yarık bulunmakta ve bu yarık yukarıdan aşağıya doğru uzanmaktadır. Bu durum İstanbul Kapı'daki gibi burada da demir parmaklıklı bir kapının bulunduğuna işaret etmektedir (Yalman, t.y: 78). İç kapı orta kapıdan 11.35 m. kuzeyde bulunmaktadır. Şipolyel antik parçalarla örülmüş iç kapıya kare bir avludan geçilerek ulaşılmaktadır (Resim-13). Yenişehir Kapı ve çevresinde yerlerde mermer bloklar ve devşirme malzemeler bulunmaktadır.

3.1.2.3.Lefke Kapı

Lefke Kapı, kentin doğusunda bulunmaktadır. Bu kapı, eski adı Lefke olan Osmaneli kentine giden yol üzerinde bulunduğu için bu isimle anılmıştır.

İstanbul Kapı ile büyük benzerlik gösteren yapı, zafer takımı andırır nitelikte tasarlanmıştır (Resim-14, 15). Bu kapıda diğer iki kapıda olduğu gibi üç giriş

bulunmaktadır (Resim-16). Dış kapı, iki silindirik kulenin arasında dikdörtgen biçimde yapılmıştır. Kapı üzerinde bulunan yuvarlak kemerin içi doldurulduğu görülmektedir. Dış kapının sağında beyaz mermerden iki friz dikkat çekmektedir²⁴Bu frizlerin buraya 13.yy'da Laskarisler zamanında konulduğu düşünülmektedir. Asıl ana kapı orta kapıdır. Orta kapıda diğer iki kapıda bulunduğu gibi bir 0.30 m. genişliğinde bir boşluk bulunmaktadır. Bu boşluktan, Bizans döneminde demir kapının inip kalktığı anlaşılmaktadır (Yalman, t.y: 75). İç kapı ise kapıdan ziyade bir zafer takını andırmaktadır. Günümüzde iç kapının önünde bir merdiven bulunmaktadır. Bu merdiven İznik kentinin zaman içerisinde yükselmiş olduğunu göstermektedir. Yaşanan depremler sonrasında yıkılan binaların üzerine binalar inşa edildiğinden zaman içerisinde kent yaklaşık 2 m. kadar yükselmiş durumdadır. Bu kapıda Roma döneminde döşenmiş taş yol bulunmaktadır. Bu yol kentin yükselmesinden sonra aşağıda kalmıştır. Belkide inşa edildiği dönemde kent merkezine kadar uzanmaktaydı. Bu durum yapılacak kapsamlı arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılabilir. Ancak günümüzdeki modern kent buna olanak sağlamamaktadır.

Lefke Kapı'da Ortaçağ Bizans ve Osmanlı dönemine ait eklemeler bulunmaktadır. Kapının kent tarafına bakan kapının hemen solunda Bizans dönemine ait bir şapel kalıntısı yer almakta; İç kapının kent tarafına bakan cephesinde sağ tarafta ise Osmanlı dönemine ait bir çeşme bulunmaktadır.

3.2.DİNİ YAPILAR

3.2.1.Kiliseler

3.2.1.1.İznik Ayasofya Kilisesi (Hagia Sophia)

Ayasofya Kilisesi, Atatürk caddesi ve Kılıçarslan caddelerinin kesiştiği dört yol kavşağında, kentin tam merkezinde yer almaktadır (Resim-17, 18, 19, 20). Kentte inşa edilen ilk ve en büyük kilisedir. Bizans döneminde bugünkü kent yüzeyinden 2.5 m. aşağıda bulunan kilise, günümüzde yol seviyesinden 2.8 m. aşağıda bulunmaktadır

²⁴ Bu frizlerde Romalı askerlerin Germenlere karşı kazandığı zaferler kabartma halinde anlatılmıştır. Solda bulunan frizde, savaşta mağlup olan tarafın ganimetleri getirişi, sağdakinde ise Romalı askerlerin askeri kıyafetler içinde hareket edişleri anlatılmıştır. Bu kabartmaların, kenti süsleyen bir zafer anıtına ait olduğu düşünülmektedir (Eyice, 1988: 7; Yalduz, 1999: 61).

(Yalman, t.y: 112). Kilisenin etrafı 1998 yılında gerçekleştirilen düzenlemeyle park haline getirilmiştir ve günümüzde cami olarak hizmet vermektedir.

Ayasofya Kilisesi'nin Roma döneminden kalan bir tapınak ya da gymnasium'un temelleri üzerine inşa edildiğine dair çeşitli görüşler mevcuttur. Ancak ağırlık kazanan görüş bir tapınak üzerine inşa edilmiş olduğudur (Eyice, 2005:331). 787 yılında İznik'te toplanan yedinci Ekümenik konsil İznik Ayasofya Kilisesinde toplanmıştır (Ostragorsky, 1981, 164-166). 1065 yılında İznik'te meydana gelen deprem pek çok yapıda olduğu gibi Ayasofya Kilisesin'de de büyük hasara yol açmıştır (Schneider, 1943:14). Kentin 1331 yılında Osmanlılar tarafından alınmasından sonra kilisenin, kentin en büyük kilisesi olması sebebiyle Orhan Gazi tarafından camiye çevrildiği bilinmektedir (Aşıkpaşaoğlu, 1992: 42). Yapı aynı zamanda 16.yy.'da bir yangın geçirmiş ve Mimar Sinan tarafından esaslı bir onarım görmüştür (Demiriz, 2002: 84). Uzun süre kullanım dışı kalan kilise, üst örtüsü hariç günümüze sağlam şekilde ulaşabilmiştir.

Bugüne kadar pek çok araştırmaya konu olmuş olan kilise, tarihlendirme ve mimari konusunda problemlili bir yapıdır. Yapılan araştırmalardan kilisenin orijinal haliyle günümüze ulaşamadığı ve farklı zamanlarda gerçekleşen çeşitli değişimlerle günümüzdeki halini aldığı ortaya çıkmaktadır. Kesin yapım tarihi belli olmayan yapının, oluşum ve değişim sürecine yönelik araştırmacılar tarafından ortaya atılan farklı görüşler²⁵ mevcut olsa da genel kabul edilen görüş bu değişimin üç evrede meydana geldiğidir. Buna göre: Yapının ilk inşa edilmiş tarihini temsil birinci evre 5 ve 6. yy., ikinci evre 1065 depremi sonrasında yapıda gerçekleşen değişiklikler, üçüncü evre ise 1331 yılı sonrası (Osmanlı dönemi) gerçekleşen değişikliklerdir (Yılmazyaşar, 2009: 364).

²⁵ Yapının tarihlendirilmesine yönelik ilk ciddi çalışma Gurlitt tarafından yapılmıştır. Gurlitt yapının erken dönem özelliği gösterdiğini ve 4. yy'a ait olabileceği üzerinde durmaktadır. Ülgen'de kilisenin 4.yy.'a ait olabileceği görüşüne katılmaktadır. Brunow, Schneider ve Möllers yapının 5-6 yy.'a ait bazilikal planlı bir kilise olduğunu düşünmekte, Texier ise üslup özelliklerinden dolayı yapıyı 8.yy'a tarihlendirmektedir. Yalman ise kilisenin ilk yapım tarihiyle ilgili olarak 8.yy. fikrini desteklemektedir (Gurlitt, 1913:60; Ülgen 1938: 55; Ermiş, 2009: 166; Texier, 2002: 163; Yalman, t.y: 110).

Günümüze sağlam şekilde ulaşabilmiş olan Ayasofya Kilisesi'nde, Bizans ve Osmanlı kültürünün yansımaları bir arada bulunmaktadır. Yapının, 5. ve 6. yy.'larda başlayan oluşum süreci ile 1065 depremi sonrasındaki değişimi Bizans dönemine ait; 1331 yılı sonrasındaki değişimi ise Osmanlı dönemine aittir. Osmanlı Döneminde camiye çevrilerek yeniden kullanım işlevi kazandırılan kilisede, bu dönemde ikinci bir oluşum evresi başlamış, 16. yy.'da yapıda meydana gelen yangın sonrasında ise bir değişim süreci ortaya çıkmıştır.

İzmit Ayasofya Kilisesi'nde Bizans ve Osmanlı döneminde meydana gelen değişiklikler yapıda farklı zemin seviyelerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum yapıdaki Bizans ve Osmanlı dönemi zemin kodunun tespiti için önemli veriler oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalara göre yapının ilk inşaa dönemi olan 5 ve 6. yy.'a ait zemin kodu 5.61 cm. dir. Yapıdaki opus sectile zemin döşemesi, yapının 1065 sonrasındaki değişikliklerdeki zemin kodu seviyesinin 4.78 m. olduğunu göstermektedir. Yapının 1331 de camiye çevrilmesinden sonra minare, mihrap ve son cemaat yerinde bulunan izler, yapının Osmanlı dönemindeki zemin seviyesinin 2.5 m. olduğunu göstermektedir. Bu durum yapının zeminin 1065 sonrası ve 1331 sonrası meydana gelen değişikliklerde yükseltilmiş olduğunu açıkca ortaya koymaktadır (Yılmazyaşar, 2003: 110).

4.2.1.1.1. Plan ve mimari özellikler

Ayasofya Kilisesi, doğu-batı doğrultuda uzanan 37x19.80 m boyutlarında, dikdörtgen planlı, üç nefli bir bazilika'dır (Plan-3). Batı yönündeki yola çok yakın inşa edildiği için atriuma sahip değildir. Kilisenin batısında günümüze sadece güney duvarı ulaşmış narteks bulunmaktadır (Resim-21). Günümüzde narteksin kuzey duvarının bulunduğu yerde minarenin yer alıyor olması, minare yapılırken kuzey duvarın ortadan kaldırıldığı durumunu ortaya çıkarmaktadır (Schneider, 1943, s.11). Kilisenin ilk inşaa dönemine ait narteksin düzenlenmesine dair hiçbir bilginin mevcut olmamasına karşın narteks ve yan neflerin iki katlı olabileceği düşünülmektedir (Peschlow, 2004, 216). Narteksten orta nef ve yan neflere birer kapı ile geçilmektedir. Orta nefte açılan ana giriş kapısının iki yanında birer pencere bulunmaktadır. Ancak yapının ana giriş kapısı hariç diğer kapılar ve pencereler sonradan örülerek kapatılmıştır. 2009 yılında yapıda

gerçekleşen restorasyon çalışmasında bu kapı ve pencereler tekrar açılarak yapının özgün haline kavuşturulması amaçlanmıştır.

Naos, ortada dikdörtgen iki paye ile doğu ve batıda duvar payelerine oturan kemerlerle üç nef ayrılmaktadır; orta nef 9.45 m. genişliğinde yan nefler ise 4.15 m. genişliğindedir (Resim-22). Nefleri ayıran ortadaki payeler sivri kemerli, diğerleri ise yuvarlak kemerlidir. Orta nef duvarları yan nef duvarlarından yüksektir. Nefleri ayıran paye uygulaması kilisenin ilk inşa dönemine ait değildir. İlk inşa döneminde neflerin birbirinden sütunlarla ayrıldığı bilinmektedir (Peschlow, 2004:202). Yan nefler doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planlıdır. Kuzey yan nefin kuzey duvarında, altta sekiz pencere ve bir kapı, üstte ise beş pencere yer almaktadır. Güney yan nefin güney duvarında ise altta sekiz pencere ve bir kapı, üstte ise dört pencere yer almaktadır. Osmanlı döneminde yapıya mihrabın eklenmesiyle güney duvarda birtakım değişikliklere gidilmiş, mihrabın iki yanına yuvarlak pencereler açılmış, güney nefteki kapı kapatılmıştır. Kuzey ve güney duvarlarda yer alan pencerelerin 1065 depremi sonrasında gerçekleşen inşa dönemine ait olduğu bilinmektedir (Ermiş,2009: 62).

Yapının doğusunda orta nefte içten yuvarlak, dıştan yedi cepheli bir apsis bulunmaktadır. Ancak bu apsis düzenlemesi kilisenin ilk inşa dönemine ait değildir. İlk inşa dönemine ait olan apsisin içten yuvarlak, dıştan ise üç köşeli olduğu bilinmektedir (Schneider, 1943: 15). Bu durum apsisin sonraki onarımlarda dıştan yedi köşeli olarak düzenlendiğini göstermektedir. Apsiste üç pencere bulunmaktadır (Resim-23). Ancak bu pencereler örülerek kapatılmış, 2009 yılında gerçekleşen restorasyonda tekrar açılmıştır. Apsiste altı basamaktan oluşan bir synthranon bulunmaktadır (Resim-23). Synthranonun kuzeyinde ve güneyinde küçük ölçekli dikdörtgen nişler bulunmaktadır. Aynı zamanda güneydeki nişin yanında duvarın içinde bir başka niş daha bulunmaktadır.

Yapının doğusundaki yan nefler doğuda pastophoria odalarıyla sonlanmaktadır. Bu pastophoria odaları kiliseye 1065 depremi sonrasında gerçekleşen inşa döneminde eklenmiştir (Ermiş, 2009: 351). Pastophoria odaları kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlıdır ve bu odalarda yan neflere ve bemaya açılan kapılar yer almaktadır. Bu odalar altıgen tamburlu kubbe ile örtülüdür. Kubbenin saçağı dalgalı bir düzende karşımıza çıkmaktadır. Kubbenin kasnağının her yüzünde, tuğladan örülmüş yuvarlak kemerlerin içinde pencereler bulunmaktadır (Resim-24, 25).

Kilisenin güneydoğusunda yapıya bitişik olarak inşa edilen bir şapel yer almaktadır (Resim-26). Bu şapelin günümüzdeki duvarları 1.-1.5 m. ye kadar ayaktadır. Şapelin kuzey duvarı kilisenin güney duvarını oluşturmaktadır. Bu duvarlarda kiliseyle şapelin bağlantısını sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Şapelin içinde 5 adet mezar bulunmaktadır. Bu mezarlardan ikisi, kiliseden şapele geçişi sağlayan kapının yanlarında, ikisi şapelin güney duvarında, biri ise döşeme mozaığının kuzeyinde yer almaktadır (Ermiş, 2009, 66).

Ayasofya Kilisesi 1331 yılında İznik'in Osmanlılar tarafından alınmasından sonra camiye çevrilmiş ve ihtiyaç duyulan düzenlemelerle yapıya bazı eklemeler yapılmıştır. Osmanlı döneminde cami olarak yeniden kullanım gösteren kiliseye bu dönemde, bir giriş bölümü yani son cemaat yeri, bir minare ve bir mihrap eklenmiştir. Aynı zamanda yapıda orta nefi diğer neflerden ayıran kemerlerde ve zemin kodunda bazı düzenlemeler yapılmış, yapının duvarlarına yazı ve bitkisel süslemelerde eklenmiştir.

Ayasofya Kilisesi'nin camiye çevrilmesinin ardından, cami işlevinin kazandırılabilmesi için yapıya ilk olarak mihrap eklenmiştir. Mihrap güney yan nef güney duvarı ile dianikon batı duvarı arasında yer almaktadır. Beşgen formlu bir nişe sahip olan mihrapta, beş sıra mukarnas düzenlemesi söz konusudur. Aynı zamanda yapının güneyine mihtaptan başka minber ve mahfilinde eklendiği bilinmektedir. Ancak minber ve mahfil günümüze ulaşamamıştır (Yalman, t.y: 144).

Ayasofya Kilisesi'nin camiye çevrilmesinin ardından yapıya eklenen bir başka mimari öge de minaredir. Minare yapının kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Günümüze orijinal haliyle ulaşamamış olan minarenin kaidesi bir sıra kesme taş, iki sıra tuğladan oluşan almaşık teknikle örülmüş, gövdesi ise tuğla ile örülmüştür.

Kilisenin camiye çevrilmesinin ardından gerçekleştirilen bir başka değişim ise yapının batısına eklenen giriş bölümü (son cemaat yeri) uygulamasıdır (Yalman, t.y: 144). Osmanlı döneminde eklenen giriş bölümünün güney sınırını Bizans dönemi narteksinin güney duvarı oluşturmakta, kuzey sınırı ise minare ile sağlanmaktadır. Giriş bölümünün güney duvarında bugünde ayakta olan bir mihrap eklenmiştir. Yapının batı

cephesindeki kiriş izleri ise giriş bölümünün üzerinin ahşap bir örtüye sahip olduğunu göstermektedir.

3.2.1.1.2.Malzeme ve teknik

Kilisede farklı dönemlere ait malzeme ve duvar teknikleri özellikleri mevcuttur. Yapının ilk inşa dönemine ait olduğu düşünülen kuzey, güney ve doğu duvarlarında zemin seviyesinin üstünde 2 m. yüksekliğe kadar altta mermer bloklar ve düzgün kesme taş kullanıldığı, üstte ise tuğla-harç örgünün kullanıldığı görülmektedir. Yapının batı duvarı tamamen tuğla malzemeyle örülmüş ve bu özelliğiyle diğer cephelerden ayrılmaktadır. İlk dönemde kullanılan tuğla-harç tekniği kuzey ve güney duvarlarda alt kısımda bulunan pencerelerin arasında, bazı yerlerde ise pencere kemerlerini kapsayacak biçimde kullanılmıştır.

Yapıda 1065 depreminden sonra bazı onarımlar ve eklemeler gerçekleşmiştir. Bu onarımlarda iki farklı duvar tekniğinin uygulandığı görülmektedir. Bunlardan biri moloz taş ve tuğladan oluşan almaşık teknik diğeri ise, dönemin karakteristik duvar tekniği olan gizli tuğla tekniğidir. Almaşık teknik, kuzey ve güney duvarlarda, pastophoria odalarının duvarlarının üst kısmında ve apsisin dış ve iç kısmında görülmektedir. Gizli tuğla tekniğinin ise apsisin iç kısmında pencere aralarında, apsis yarım kubbesini de kapsayacak şekilde uygulandığı görülmektedir (Ermiş, 2009: 54).

Yapının 1331'de Osmanlılar tarafından kullanılmaya başlanmasından sonra yapıda birtakım onarımlar ve eklemeler gerçekleştiği görülmektedir. Ancak Osmanlı eklerinde kullanılan malzeme ve duvar tekniklerini Bizans döneminden ayırmak pek mümkün değildir. Yapının Osmanlı dönemi ekleri olan minarede, mihrapta ve nefleri ayıran kemerlerde malzeme ve teknik açıdan Osmanlı özellikleri mevcuttur. Yapının kuzeybatısında yer alan minarede üç sıra tuğla bir sıra taş şeklinde almaşık teknik kullanılmış, mihrap duvarı ve nefleri ayıran kemerler ise tuğla ile örülmüştür. Yapıda kullanılan tuğla boyutları farklı ölçülere sahiptir. Ancak bu ölçü farklılığı, Bizans dönemi ve Osmanlı döneminde kullanılan malzemeyi ayırt etmek için yeterli değildir.

3.2.1.1.3.Süsleme özellikleri ve buluntular

Bizans kültür ve sanatının izlerini günümüze kadar taşıyabilmiş olan Ayasofya Kilisesi süsleme açısından yoğun bir programa sahiptir. Yapıda zengin zemin döşemeleri ve fresko örnekleri bulunmaktadır. Zemin mozaikleri apsis, bema ve yapıya eklenen şapel bölümünde mozaik döşeme, orta nefin batı kısmında ise opus sectile döşeme olarak karşımıza çıkmaktadır. Apsis ve bema bölümünün zemininde yer alan geometrik desenli mozaik döşeme Schneider tarafından yapılan kazıda ortaya çıkarılmış, orta nefin batı kısmındaki opus sectile ise 1955 yılında binanın zemini örten moloz tabakasının kaldırılmasıyla ortaya çıkmıştır (Schneider, 1943: 14; Ermiş, 2009: 74; Demiriz, 2002: 85). Günümüze ulaşabilmiş olan bu kalıntılar Bizans döneminde orta nefin tamamının döşemeyle kaplı olduğunu göstermektedir.

Orta nefin batı kısmında, ana giriş kapısının 1.15 m. uzaklığında yer alan döşeme mozaïği 3.70 x 3.70 m. ölçülerinde, bordürle çerçevenmiş kare bir panodur (Resim-27). Panonun kompozisyonunun tam merkezinde 0.55 m. çapında bir daire bulunmakta, bu daire etrafında kendisinden daha küçük olan sekiz adet daire yer almaktadır. Bu daireler merkezdeki daireye düğümlerle bağlanmakta, düğümler arasında kalan boşluklarda ise zambak motifi yer almaktadır. Kompozisyonun köşelerinde ise diğerlerinden daha küçük olan birer daire yer almaktadır. Bu kompozisyonu bir bordür çerçevelemekte ve bu bordürde de atlamalı olarak düzenlenen bir daire ve boyları birbirine eşit olmayan iki dikdörtgen levha bulunmaktadır. Bordürden sonra ise ince baklava desenli ince bir şerit yer almaktadır. Kompozisyonda aralarda yer alan boşlukların tamamı çok çeşitli geometrik düzenlemelerle doldurulmuştur. Renkli taşların farklı geometrik desenlere göre kesilip geçmeli bir şekilde birleştirilmesiyle oluşturulan yer döşemesinin 1065 yılından sonraki restorasyonda yapıldığı düşünülmektedir (Demiriz, 2002: 90; Eyice, 1987: 17). Geçmiş yıllarda camdan bir bölmeyle koruma altına alınan döşeme mozaïği 1961 yılında bir restorasyon geçirmiş, ancak restorasyonda kullanılan çimento harcı döşemenin dokusunun daha çok bozulmasına yol açmıştır (Demiriz, 2002: 86-89). 2008-2009 yılında gerçekleşen restorasyonda ise cam koruma kaldırılarak çimento harçlı restorasyon kaldırılmış, döşeme mozaïği yeniden restore edilmiştir.

İzник Ayasofya Kilisesi'nde geometrik desenli ve figürlü olarak karşımıza çıkan freskler bulunmaktadır. Geometrik desenli freskler, kilisenin güney ve kuzey yan nef pencerelerinin kemer içlerinde, apsis duvarında, pastophorium odalarının kemer içlerinde ve pastophoria kubbelerinin pencerelerinin kemer içlerinde ve diakonikon hücresinin kemerlerinin iç yüzeyinde bulunmaktadır (Resim-28, 29). Yapıda, karşımıza daha çok eşkenar dörtgen, daire ve sekizgen haç şeklinde çıkan geometrik düzenlemeler, erken dönem özelliği göstermesinin yanında ikonaklazma dönemi resim özelliklerini de göstermektedir. Çünkü ikonaklazma dönemi resim programında din konulu figürlü resimler yerine çeşitli haçlar, birbirini tekrarlayan geometrik, bitkisel motifler ve cenneti çağrıştıran bitki ve hayvan bezemeleri kullanılmıştır (Akkaya, 1987: 24-30).

İzник Ayasofya Kilisesi'nde figürlü freskler diakonikon hücresinin kubbe, duvar ve pandantiflerinde, pencere aralıklarında ve kuzey yan nefteki arkosolyumda bulunmaktadır. Günümüzde prothesis mekânının batı duvarında, diakonikon'un ise tüm duvarlarında fresk izlerinin görülebilmesine karşın bu figürler tanınmamaktadır. Sadece diakonikon'un güney duvarındaki melek figürü belirgindir (Resim-30). Diğer figürlerin ise peygamberler, havariler, azizler ve martirler olabileceği düşünülmekte; ayrıca diakonikonun batı duvarında Konstantinos ve Helena'nın tasvirlerinin olduğu Alpatov tarafından aktarılmaktadır (Ermış, 2009 :68; Schneider, 1943: 15). Kuzey yan nefteki arkosolyum kemerinin aynasındaki freskte ise deesis sahnesi bulunmaktadır. Deesis sahnesi Meryem Ana ve Vaftizci Yahya'nın günahkârlar için Tanrı'dan af dilediği bir kompozisyon olduğu için gömü yerleri için uygundur. Kompozisyonda ortada İsa, solda Meryem Ana, sağda vaftizci Yahya bulunmaktadır. Kemer soffitinde ise kim olduğu belirlenemeyen iki haleli figür yer almaktadır (Resim-31, 32).

Günümüzdeki kalıntılardan, İzник Ayasofya Kilisesi'nin Osmanlı döneminde de yoğun süsleme programına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yapının duvarlarında, nef ayırımındaki paye ve kemerlerin üzerinde kalemişi bitkisel motif ile süslü şeritler ve bu şeritlerin içindeki yazılar bulunmaktadır. Bu süslemeler 16.yy.'da Mimar Sinan tarafından gerçekleştirilen onarım sırasında yapılmıştır (Yılmazyaşar, 2009: 367). Mihrap üzerinde bulunan çini ve alçı süsleme parçalarından, mihrabın orijinalin çini ve alçıyla kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Mihrapta ve bema duvarında bulunan çini

karoların izleri günümüzde de seçilebilmektedir. Yapıda 16.yy. onarımlarından sonra yapıldığı düşünülen grafiti tasvirler bulunmaktadır. Bu tasvirler yıprandığı ve hasar gördüğü için tasvir edilen konu ve motifler seçilememektedir. Bu konu üzerine araştırma yapan Otto Meinardus yapının doğu duvarı ve minarenin kaidesi üzerinde gemi tasvirlerinin bulunduğunu, ayrıca stilize edilmiş bir insan yüzü, ejderha ve yılan tasvirlerinin yer aldığını aktarmaktadır. Bu tasvirlerdeki gemiler 16. ve 17. yy'da kullanılan gemi tipi olduklarından 16. yy. sonrası gerçekleşen onarımdan sonra yapıya eklenmiş olmalıdır (Yılmazyaşar, 2009: 372).

3.2.1.2.Koimesis Kilisesi (Koimesis Tes Theotokos)

Günümüze kalıntı halinde ulaşabilmiş olan Koimesis Kilisesi kentin güney doğusundaki Yeni mahallede Çelebi Sokak ile Özen sokağın kesiştiği köşede, yol seviyesinden aşağıda yer almaktadır (Resim-33). Bu kilise putkırıci çekişmelerin ortaya çıkmasından sonra Piskopos Hyakintos tarafından kurulan manastıra ait bir kilisedir (Eyice, 1988: 20). Kilisenin kesin yapım tarihi belli değildir. Kilisenin 1065 depreminden sonra bazı eklemeler yapılarak restore edildiği, İznik'in Osmanlılar tarafından alınmasından sonra ise Hristiyanlara bırakıldığı bilinmektedir (Yalman, t.y:112). 1740–1779 yılları arasında, kubbesi çöken kilisenin onarımı, bu kez 1807 yılında gerçekleştirilmiştir. 1833–1834 yıllarında ise kilise oldukça büyük onarım geçirmiş ve freskolarla bezenmiştir. Yapı 1922'de meydana gelen Türk-Yunan savaşında tahrip edilmiş ve yapı moloz altında kalmıştır. 1955 yılında gerçekleşen kazı çalışmalarında bu molozlar kaldırılarak ortaya çıkarılan kalıntılar, etrafı demir parmaklıklarla çevrilerek koruma altına alınmıştır. Yapının mimari parçalarının önemli bir kısmı günümüzde İznik Müzesinde muhafaza edilmektedir. Kesin yapım tarihi belli olmayan yapının mimari elemanları ve mozaiklerinin yardımıyla tarihlendirmesi yapılabilmektedir. İlk inşa dönemiyle ilgili araştırmacılar tarafından farklı yorumlar getirilen kilisenin adının ilk kez 787'deki II.İznik konsiliyle beraber anılması yapıyı 8.yy. başına tarihlendirmektedir (Resim 34).

Yapının, 1922 yılına kadarki ayakta olduğu süreçte, pek çok onarım geçirdiği bilinmektedir. Ancak yapıda gerçekleşen en kapsamlı onarım 1065 depremi sonrasında gerçekleşmiştir. Bu depremden sonra yapıda gerçekleştirilen onarımın yanında çeşitli eklemelerin yapıldığı da bilinmektedir. Bu depremde yıkılan kilisenin kubbesi, kubbe

kemerleri, tympanon ve narteks duvarı yeniden eklenmiş ve kilisenin kuzey ve güney duvarları ise restore edilmiştir. Aynı zamanda narteksin kuzey ve güneyine yan mekânlar, narteksin üzerine ise ikinci bir katın ilave edildiği bilinmektedir. Bu dönemde naosa eklenen döşemeyle de kilisenin zemini yükseltilmiştir (Ermış, 2009: 91).

3.2.1.2.1. Plan ve mimari özellikler

Koimesis Kilisesi yaklaşık olarak 22.50 m. uzunluğunda, 21m. genişliğinde, kiborion²⁶ planlı bir kilisedir (Plan-4) (Foss-Tulchin: 1996). Kilisenin üzeri 6.8 m. çapında bir kubbe ile örtülüdür. Kilise, naos ve naosu üç yönden çevreleyen koridorlar ile narteksin kuzey ve güneyindeki merdiven kulelerinden oluşmaktadır (Ermış, 2009: 83). Kiliseden günümüze, narteksinin batı duvarının bir kısmı, narteksin güneyindeki merdiven kulelerinin bir kısmı, yan koridorlardan kuzey koridorun kuzey duvarı, naos döşemesi ve naosun batısındaki iki masif ayak ve stylobatların bir kısmı ulaşabilmiştir.

Kilisenin kör kemerlerle hareketlendirilmiş olan batı cephesinden üç kapıyla nartekse girilmektedir (Resim-35). Narteks kuzey-güney uzantılı dikdörtgen planlıdır ve iki yanda merdiven kuleleriyle sınırlandırılmıştır. İki kemerle üç bölüme ayrılmış olan narteksin kuzey ve güneyindeki kısım kısım kubbemsi tonozla, orta bölüm ise tonozla örtülmüştür. Narteksin batı duvarındaki ve kuzeyindeki kapı açıklıklarının sonradan örülerek kapatıldığı bilinmektedir (Ermış, 2009: 87).

Narteksten naosa ve yan koridorlara birer kapıyla geçilmektedir. Orjinalinde enine dikdörtgen olan naos, haç kollarıyla dört yönden genişletilmiş ve ortada dört ayak kemerlerle birbirine bağlanmıştır (Yalman, t.y: 112). Bu genişletme uygulamasından sonra dikdörtgen plana sahip olan naos kareye yakın hale gelmiş ve naos ile yan mekânlar arasında iki sütunlu üç açıklıklı bir düzenleme meydana getirilmiştir. Batıda nartekse açılan naos, doğuda dikdörtgen planlı bemaya, kuzey ve güneyde ise yan neflere açılmaktadır. Naosun üzeri, onikigen kasağa oturan 6.8 m. çapındaki bir kubbeye örtülmüştür (Peschlow, 2004: 204). Naosun iki yanında ilk yapım döneminde iki katlı olduğu düşünülen doğu-batı uzantılı dikdörtgen yan nefler bulunmaktadır. Yan neflerin üzerleri beşik tonozlarla örtülmüştür. Güney yan nefin güney duvarının

²⁶ Kiliselerde litürjik eşya, süsleme, mobilya ve mimari form olarak çok farklı kullanım alanlarına sahip olan kiborion; mimari form olarak, çok büyük olmayan ve örtü sistemi tek kubbe olan yapıları ifade etmektedir. Kiborion plan tipinde kubbe genelde ayaklar tarafından taşınmaktadır (Özcan, 2004: 85).

ortasında bulunan dışarıya açılan kapı açıklığı buranın parakklesion olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Güney yan nefin batısında tuğladan bir arkosolium bulunmakta ve güney yan nefin doğusunda bulunan kalıntılar ise burada daha küçük boyutlu niş olduğunu göstermektedir (Ermiş, 2009: 91). Bu durum Bizans döneminde kentin içine alan mezarlıkların sadece bununla sınırlı kalmadığını ve yapılarda da mezarlık işlevinin ortaya çıktığını ortaya koymaktadır. Yan nefler doğuda içten yuvarlak, dıştan ise absidiyolli kare planlı pastophoria odalarıyla sonlanmaktadır. Naosun doğusunda yer alan enine dikdörtgen bemaadan pastophoria odalarına geçişler bulunmaktadır. Bu odaların sonradan genişletildiği bilinmektedir.

Yapının doğusunda orta nefte, içten yuvarlak, dıştan üç köşeli ve her yüzünde pencere açıklığı bulunan bir apsis yer almaktadır. Apsisin üzeri yarım kubbeyle örtülüdür. Apsis, yapının ilk dönemine ait olduğu düşünülen yedi basamaklı bir synthronona sahiptir (Peschlow, 2004:204).

4.2.1.2.2.Malzeme ve teknik

Koimesis Kilisesi'nin orijinalinde tuğla malzemeye inşa edildiği bilinmektedir. Ancak farklı dönemlerde yapıda meydana gelen onarım ve eklemeler, yapıda farklı malzeme ve tekniklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Kilisede iki farklı duvar örgüsü tekniğinin kullanıldığını dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki tuğla ve harçla oluşturulan duvar tekniğidir. Bu teknik günümüze ulaşan kalıntılar arasında kuzey nefin doğu duvarı ve naosun kuzeybatı ve güneybatı ayaklarında görülebilmektedir. Muazzam bir işçilikle örülen ve kilise için özel olarak yaptırıldığı bilinen bu tuğlalar, içlerinde kum taneleri bulunan gözenekli, sert ve sağlam tuğlalardır (Kulunyar, 1990: 45). 1065 yılından sonra kilisede gerçekleşen onarım ve eklemelerin örgüsü de tuğla ve harç malzemeye oluşturulmuştur. Ancak teknik olarak farklı özellikler göstermektedir. Bu dönemde yapının duvarlarının alt sıralarında bir sıra blok taş kullanılmıştır. Bu tekniğin narteksin batı duvarında kullanıldı görülmekte, aynı zamanda kubbe ve tympana duvarlarında kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Ermiş,2009: 84).

Kilisede kullanılan duvar örgüsü tekniklerinden ikincisi ise almaşık tekniktir. Bu teknik günümüzdeki kalıntılardan sadece kuzey nefin kuzey duvarında

görülebilmektedir. Almaşık teknikte kullanılan kırık ve yarım tuğlalar devşirmedir ve bu duvar tekniğinin sonraki bir onarıma ait olduğu düşünülmektedir.

3.2.1.2.3.Süsleme özellikleri ve buluntular

Bizans resim sanatı açısından büyük öneme sahip olan Koimesis Kilisesi'nin günümüze ulaşan fotoğraflarından ve kaynaklarda aktarılanlardan zengin bir süsleme programına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yapının orjinalinde tamamen mozaiklerle bezeli olduğu düşünülmekte ve bu durumun sosyal hayatta meydana gelen değişimlere göre şekillendiği bilinmektedir (Foss-Tulchin, 1996: 93). Yapı mozaiklerinin yanında yazıtlarıyla da dikkat çekmekte ve mozaiklerin yanında yazıtlarda bulunmaktadır. Aynı zamanda yapının naosunun 1065 yılındaki onarımlardan sonra günümüze çok az bölümü ulaşabilmiş olan opus sectile zemin döşemesiyle kaplı olduğu bilinmektedir.

Koimesis Kilisesi'nin yıkılmadan önce çekilen fotoğraflarından mozaiklerin apsis yarım kubbesinde, bema kemerlerinde, nartekste ve naosun doğu ayaklarında yer aldığı görülmektedir. Kilisenin tarihlendirilmesinde de etkili olan bu mozaiklerde dört farklı değişim evresi izlenmektedir. Apsis yarım kubbesinde altın zemin üzerinde yer alan seki, üç ışın demeti, tanrının eli, cennetin kemeri düzenlemeleri ile bema kemerindeki Hetomasia betimi ve Hyakinthos monogramı içeren kitabe, kilisenin ilk inşa dönemine aittir (Resim-36). Ayrıca bema kemerinin alt kısmında yer alan ve başlarının üzerindeki yazıtlarla göksel gücü ifade eden karşılıklı melek figürlerinin de bu döneme ait olduğu düşünülmektedir (Resim 37) (Ermiş, 2009: 93-94).

Kilisenin mozaiklerinde yaşanan ikinci değişim evresini ikonaklazma dönemi oluşturmaktadır. Bu dönemde apsis yarım kubbesindeki tasvir kaldırılarak yerine birinci döneme ait sekinin üzerine bir haç motifi yapılmış ve bema kemerindeki mozaiklerden hetomasia ve meleklerin altındaki zemin açık bırakılmıştır (Ermiş, 2009: 95).

Üçüncü değişim evresi mozaiklerinin ikonaklazma dönemi sonrası ya da II. İznik Konsili sonrası yapıldığı bilinmektedir. Bu mozaikler apsis yarım kubbesi ve bema kemerinin bir bölümünde bulunmaktadır. Bu dönemde, ikonaklazma döneminde yapılan haç kaldırılmış ve yerine kucağında İsa olan Meryem mozaiği yapılmıştır. Ancak ikonaklazma dönemi haç kolları Meryem figürünün altında belli olmaktadır. Bu dönemin kitabesi bema kemerinde tasvir edilmiş olan meleklerin arasına yapılmıştır.

Mozaiklerdeki dördüncü evreyi 1065 depremi sonrasında gerçekleşen değişim oluşturmaktadır. Bu döneme ait nartekste ve naosun doğu ayaklarında bulunmaktadır. Narteksten naosa açılan kapı alınlığında orans vaziyetinde Meryem mozaiği bulunmakta ve bu alınlığın kemerinde bir kitabe yer almaktadır (Resim-38). Narteksin tonozunda ise daire içinde sekiz kollu haç, onun etrafında bulunan dört madalyonda da İsa, Vaftizci Yahya, Yusuf ve Anna yer almakta, onların aralarında ise dört İncil yazarı bulunmaktaydı (Ermiş, 2009 :96).

Kilisede mozaiklerden başka günümüzde büyük bir kısmı İznik Müzesinde muhafaza edilen ikonolar, yağlı boya tablolar ve panolarda bulunmaktaydı (Eyice, 1986: 20). Narteksin kuzey nefe açılan kapısının lunetinde üzerinde kucağında çocuk İsa'yı taşıyan Meryem, X.Konstantinos ve Patrik Nikephoros bulunan kitabeli bir mozaik pano yer almaktadır. 1065 yılına tarihlenen naosun doğu ayaklarında bulunan iki mozaik ikonadan birinde Eleousa Meryem, diğerinde ise Antiphonetes İsa tasvirleri yer almaktadır (Foss-Tulchin, 1996:100).

3.2.1.3.İstanbul Kapı Yakınında Bulunan Kilise Kalıntısı (A Kilise)

İstanbul Kapı yakınlarında Kemalpaşa mahallesinde, kumbaşı sokağın köşesinde Semavi Eyice tarafından 1948 yılında tespit edilmiş ve A kilise olarak adlandırılmış bir kilise kalıntısı bulunmaktadır (Eyice, 1949: 37-51). Kilise kalıntılarından ve izlerden yapının eski bir yapının üzerine inşa edildiği ya da geniş alana yayılmış yapı kompleksi içinde yer aldığı düşünülmekte; Aziz Triphanos Kilisesi ya da Agalma manastırı olabileceği üzerinde durulmaktadır (Foss-Tulchin, 1996: 82-83; Peschlow, 2004:215; Yalman, ty: 114; Mercangöz, 1985:68). Kilise kalıntısı günümüzde, Belediye tarafından oluşturulmuş parkın içinde bulunmaktadır (Resim 39, 40).

Kesin yapım tarihi belli olmayan yapının tarihlendirilmesi ile ilgili 9.yy. ile 13.yy. arasında yapıldığı düşünülen çeşitli yorumlar mevcuttur²⁷. Yapının inşa tekniği,

²⁷ Eyice 1949 tarihli yayınında yapının plan tipi, inşa tekniği ve malzemesinden yola çıkarak yapının 11.yy ile 13.yy arasında yapılmış olabileceğini düşünmekte; 1988 tarihli farklı yayınında ise kilisenin duvar tekniği ve planının 9.yy ile 12. yy özelliği gösterdiğinden bahsetmektedir. J.B Papadopoulos, 1204-1220 yıllarında İznik surlarının yenilenen bölümlerindeki tuğlalarla kilisenin kalıntısındaki tuğlaların benzer olduğunu belirterek yapıyı 13.yy'a tarihlendirmiştir. Peschlow, yapının tarihlendirilmesinde Laskarisler döneminde surlarda kullanılan tuğlaların burada da kullanılmasından dolayı 13.yy'a tarihlendirmektedir. (Eyice, 1949: 39-46; Eyice, 1988: 21; Ermiş,2009: 102; Peschlow, 2004: 210)

malzemesi ve planından yola çıkarak yapılan yorumlar, yapının 13.yy.'da yani Laskarisler döneminde inşa edildiği yönünde ağırlık kazanmaktadır.

3.2.1.3.1.Plan ve mimari özellikler

Günümüze sadece güney yan nef duvarının ve narteksin güneybatı köşesinin bir kısmı ulaşabilmiş olan kilise, orijinalinde 22.50 x 12.50 boyutlarında doğu batı uzantılı, kapalı yunan haçı planlı bir yapıdır (Plan-5). Eyice'nin belirttiğine göre yapının batı cephesi kört kemerlerle hareketlendirilmiş ve ana kapının iki yanında tuğladan yarım sütunlar bulunmaktadır (Eyice, 1949: 39). Yapının batısında narteks bulunmakta ve yapının ana kapısından nartekse girilmektedir. Narteksin kemerlerle üç bölüme ayrıldığı ve üzerlerinin çapraz tonozlarla örtülü olduğu düşünülmektedir (Yalman, t.y: 115). Büyük oranda tahrip olmuş olan narteksten günümüze sadece güneybatı köşesinin bir kısmı gelebilmiştir.

Narteksten naosa giriş üç kapıyla sağlanmaktadır. Narteksteki kuzeydeki girişin sonradan örülerek kapatıldığı bilinmektedir (Peschlow, 2004:208). Naos bölümü kare planlıdır ve haç kolları ile köşe hücrelerinden oluşmaktadır. Naosun üzeri dört sütuna oturan kubbe ile örtülü, haç kolları ise beşik tonozlarla örtülüdür. Haç kollarının köşelerinde kalan odalardan ise batıdakiler kare planlı, doğudakiler ise dikdörtgen planlıdır (Yalman, t.y:115). Naostan derin bir bema ile apsise bağlanılmakta ve bema kısmından pastoforium odasına geçişler bulunmaktadır. Kilisenin üç apsisi bulunmaktadır. Tamamen yıkılmış durumda olan ana apsisin içten yuvarlak, dıştan ise yedi köşeli olduğu düşünülmekte, pastaforium odalarında bulunan yan apsilerin ise içten yuvarlak dıştan üç köşeli olduğu üzerinde durulmaktadır (Eyice,1949: 42).

3.2.1.3.2.Malzeme ve teknik

Kiliseden günümüze çok az kalıntı ulaştığı için yapının duvar tekniği konusunda kesin bir düzen söylenememektedir. Kilisenin malzemesi ve inşa tekniği hakkında en önemli veriler Eyice tarafından aktarılmaktadır. Eyice, kilisenin tuğla-taş almaşık teknikle inşa edildiğini ve kilisenin içindeki ayaklarda da bir sıra taş, dört sıra tuğla düzeni olduğunu belirtmektedir (Eyice, 1988: 38). Bu kilisede kullanılan koyu renkli, gözenekli, sert ve sıkı dokulu tuğlalar genellikle düzgün sıralar halinde yerleştirilmiş, kaba yonu veya moloz taşlar ise düzgün yüzeyleri dışa bakacak şekilde kullanılmıştır.

Bunun yanında almaşık duvar örgüsü içinde aralarda devşirme kesme taşlarında kullanıldığı bilinmektedir (Kulunyar, 1990: 38).

3.2.1.3.3.Süsleme özellikleri ve buluntular

Günümüze çok az kısmı ulaşabilmiş olan kalıntılardan kilisenin orjinalinde, fresklerle bezeli olduğu ve zemininde de mermer kaplama kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Peschlow yapının naos duvarlarının ve apsis kısmının mermerlerle kaplı olduğunu, köşe odalarının pastoforium hücrelerinin ve narteksin fresklerle bezeli olduğunu, tonozların ise mozaiklerle bezeli olduğunu üzerinde durmaktadır (Peschlow, 2004: 209).

Yapı 1948 yılında Eyice tarafından incelendiğinde, yapıda opus sectile tarzında zemin döşemesi tespit edilmiştir. Kesin olarak kompozisyonu belirlenemeyen bu zemin döşemesi farklı geometrik şekillerdeki beyaz mermer, kırmızı ve yeşil porfir ve sarı kili pişmiş topraktan oluşan küçük parçaların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu yer döşemesi ilk bulunduğu zaman parçalanarak söküldüğü, bazı parçaları İznik Müzesine gönderildiği, bazı parçaları ise arazi sahibi tarafından tahrip edildiği bilinmektedir (Ermiş, 2009: 113).

Eyice, kiliseyi ilk bulduğu zaman pek çok mimari plastik parçayı da ortaya çıkarmıştır. Eyicenin incelediği mimari parçalar arasında: kubbeyi taşıyan dört sütunun oturduğu antik-ion üslubundaki mermer kaide, palmet motifli küçük bir sütun başlığı, üzerin merkezde küçük palmetlerin bulunduğu bir korkuluk levhası ve bir altar bulunmaktadır (Ermiş, 2009: 113).

3.2.1.4.Yenişehir Kapı Yakınında Bulunan Kilise Kalıntısı (C Kilise)

Kilise kalıntısı, Selçuk mahallesinde İzzet Peşte sokağın Atatürk caddesine açıldığı köşede, kent merkezinden Yenişehir Kapı'ya uzanan yolun batı tarafında bulunmaktadır. Yapı ilk kez 1932-38 yıllarında İznik'te inceleme yapan A.M. Schneider tarafından belgelenmiş, 1964 yılında O.Aslanapa'nın gerçekleştirdiği kazıda ortaya çıkarılmıştır (Schneider, 1943: 18; Özgören, 2011: 112). Kesin inşa tarihi belli

olmayan kilisenin tarihlendirilmesiyle ilgili çeşitli görüşler mevcuttur²⁸. Kilisenin Laskarisler döneminde inşa edilen kiliselerden olan, Aziz Tryphonos Kilisesi olduğu düşünülmektedir (Eyice, 2005:333). Günümüzde kilise kalıntısı bakımsız durumdadır.

3.2.1.4.1.Plan ve mimari özellikler

Günümüze kalıntı halinde ulaşabilmiş olan kilise, 22.5 x 19 m. boyutlarında doğu batı uzantılı, naos ve naosu üç yönden çevreleyen koridorlardan oluşan kiborion planlı bir yapıdır (Plan-6). Yapıdan günümüze naosun büyük bir bölümü, naosu çevreleyen kuzey koridor, ana apsisin bir kısmı ve narteks bölümünün batı ve kuzey duvarlarının bir kısmı ulaşabilmiştir (Resim 41, 42, 43).

Kilisenin batısındaki ana giriş kapısından kuzey-güney uzantılı narteks kısmına girilmektedir. Kilisenin batısındaki ana giriş kapısının iki yanında günümüzde mevcut olmayan tuğla süslemeli ve kubbeli birer niş yer almaktadır. (Yalman, t.y: 116). Kilisenin narteks kısmı kemerlerle üç bölüme ayrılmıştır. Narteksin içinden naosa ve koridorlara birer kapı ile ulaşılabilir. Ortadaki dikdörtgen nişli kapı naosa, iki yandaki kapılar ise yan neflere açılmakta ve yan neflere yakın birer silindirik hücre yer almaktadır. Yan nefler doğuda pastophoria odalarıyla, orta nef ise apsisle sonlanmaktadır. Yan neflerin nasıl bir düzene sahip olduğu bilinmemekte, ancak beşik veya çapraz tonozla örtülü olduğu düşünülmektedir.

Narteksten naosa geçilen ana kapının iki yanında birer niş bulunduğu bilinmektedir. Bu nişlerden güneydeki niş günümüzde mevcuttur. Kilisenin narteks ve koridorlarında yer alan bu nişler kademeli kemerler içinde bulunmaktadır. Narteksin orta bölümündeki bir kapıdan kare mekânlı naosa geçilmektedir. Naosun 6 m. çapında bir kubbeyle örtülü olduğu düşünülmektedir. Kubbeyi taşıyan L biçimli duvar payandalarının dörtkenarındaki alanlar naos mekânında bir genişleme sağlamıştır. Naosun doğusunda 3 m. genişliğinde kuzey-güney duvarları sığ nişlerle düzenlenmiş olan bir bema yer almaktadır. Bemada nişlerin içinde pastophoria odalarına geçişi sağlayan kapılar bulunmaktadır. Yapının ana apsisi ve pastophoria mekânlarında

²⁸ Schneider yapıyı duvar işçiliğinden dolayı 1000 yılı civarına tarihlendirmekte, Eyice ise nişlerle hareketlendirilmiş duvarlardan ve döşeme mozaikinden yola çıkarak yapının 11.yy'dan sonra inşa edildiğinden ve Laskarisler dönemi kiliselerinden biri olabileceğinden bahseder (Schneider, 1943:18; Ermiş, 2009: 115).

bulunan apsisler içten yuvarlak, dıştan ise beş köşeli bir düzenlemeye sahiptir. Ana apsiste tek basamaklı bir sytnhronon olduğunu gösteren kalıntı mevcuttur.

3.2.1.4.2.Malzeme ve teknik

Günümüze ulaşan kalıntılardan kilisede iki farklı duvar örgüsü tekniğinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Birinci teknik sadece tuğla ve harç kullanılarak oluşturulan duvarlar, ikinci teknik ise tuğla ve moloz taş kullanımıyla oluşturulan almaşık tekniktir.

Tuğla ve harç kullanımının oluşturduğu birinci teknik, yapının narteks bölümünün doğu duvarında, naosta ve kubbeyi taşıyan ayakların üst bölümünde uygulanmıştır. Yapıda görülen almaşık teknik ise iki üç, bazende dört tuğla dizesinin arasına bir sıra taş koyularak oluşturulmuştur. Ayrıca yapının almaşık teknikte oluşturulan duvarında, taşların arasına dikine koyulan tuğlarla oluşturulmuş çerçeve tekniği de dikkat çekmektedir. Almaşık tekniğin yapının narteks duvarlarında, apsiste ve kuzey koridorda uygulandığı görülmektedir. Yapının temelinde, narteksin doğu duvarında ve naos duvarlarının alt kısımlarında bir veya iki sıra blok taştan oluşan devşirme malzeme kullanımı söz konusudur. Bu devşirme blok taşların Roma tiyatrosundan getirildiği düşünülmektedir (Yalman, t.y: 116).

3.2.1.4.3.Süsleme özellikleri ve buluntular

Günümüzde kilise çevresinde, kilisenin süsleme programına dair herhangi bir kalıntı mevcut değildir. Ancak kilisede gerçekleşen bilimsel araştırmalar sonucu ortaya konan veriler yapının orjinalinde yoğun bir süsleme programına sahip olduğunu göstermektedir.

O. Aslanapa tarafından ortaya çıkarılan mozaik fragmanlar, kilisede opus sectile döşeme ve duvar mozaiklerinin kullanıldığını ortaya koymaktadır. Opus sectileye ait olan fragmanlar geometrik biçimde mermer ve taş parçaları ile oluşturulmuş, duvar döşemesinde ise cam ve altın yaldızlı mozaik küpler kullanılmıştır (Ermiş, 2009: 128).

3.2.1.5. Roma Tiyatrosu Yakınındaki Kilise Alt Yapı Kalıntısı (B Kilise)

Bir kiliseye ait alt yapı kalıntısı, Selçuklu mahallesinde tiyatro sokak ile ay sokağın birleştiği köşede, Roma tiyatrosunun yaklaşık 40 m. güneydoğusunda yer almaktadır. Kalıntı, Bedri Yalman tarafından 1974-1975 yılları arasında gerçekleştirilen kazıda ortaya çıkarılmıştır²⁹ (Yalman,1979: 457). Günümüzde bakımsız durumda olan kilise alt yapısının, kesin inşa tarihi belli değildir. Araştırmacılar tarafından kilisenin tarihlendirilmesiyle ilgili farklı görüşler³⁰ ortaya atılsa da genel kabul edilen görüş 13.yy.'da Laskarisler döneminde inşa edildiğidir.

3.2.1.5.1.Plan ve mimari özellikler

Alt yapı kalıntısı dikdörtgen planlı, doğu batı uzantılıdır (Plan-7) Kalıntısının dışarıdan hiçbir girişi bulunmamaktadır. Bu durum alt yapıya erişimin yukarıda bulunan ve günümüze ulaşamayan kiliseden sağlandığını göstermektedir.

Yapının içinde geçitlerle birbirine bağlanan 8 farklı boyutta mekân ve birbirinden bağımsız 8 mezar hücresi yer almaktadır (Resim-44, 45). Yapıda bulunan mezar hücreleri, yapının mezarlık kilisesi olarak tasarlandığını göstermektedir.

Yapıdaki mekânlar Bedri Yalman tarafından 1'den 16'ya kadar numaralandırılmıştır (Yalman, t.y: 117-118). Yapıyı oluşturan mekânlar yaklaşık 2 m. yüksekliğindedir ve bu mekânlar geçitlerle birbirine bağlanmaktadır. Bu mekânlardan 3'ü apsis çıkıntısının batısında farklı boyutlarda bulunmaktadır (1-2-3). Bu üç mekânda beşik tonozlarla örtülüdür. Bu mekânların batısında 4-5-6 olarak numaralandırılmış üç mekân bulunmaktadır. Birbirinden farklı boyutlarda tasarlanmış bu mekânlardan 4 ve 6 numaralı mekânlar beşik tonozla, 5 numaralı mekân ise çapraz tonozla örtülüdür. 7 nolu mekân kuzey-güney doğrultuda tasarlanmış bir mezar yeridir. Yapının kuzeybatısında bulunan 8 nolu oda doğu-batı uzantılı bir mezar odasıdır. Yapının güneybatısında bulunan 9 nolu oda ise kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlıdır. Bu odanın üst

²⁹ Yapı, ilk kez Texier'in İznik planında ayazma olarak tanıtılmış, Schneider ise yapıyı şapel olarak tanımlamıştır (Texier, 2002: 152-153; Schneider, 1943: 18).

³⁰ Schneider, yapının tuğla boyutları ve duvar tekniğinden yola çıkarak yapının 12-13.yy 'larda inşa edilmiş olabileceğini düşünmektedir. Peschlow'da Schneider'in tarihlendirmesine katılmaktadır. Yapının kazısını gerçekleştiren Yalman ise, yapıda 7.nolu mezar odasında bulunan serpiştirilmiş çiçek bezemeli fresk parçalarından yola çıkarak yapıyı 4.yy'a, yapının mimarisi ve küçük buluntularına göre ise 11-13.yy.'a tarihlendirmektedir (Schneider, 1943: 18; Peschlow, 2004: 213; Yalman, 1979: 466).

örtüsü tamamen yıkılmıştır (Kulunyar, 1990: 28). Yapının kuzey bölümündeki 10-11-12 numaralı mekânlar mezar hücreleridir. Ancak günümüzde yapının kuzey bölümü toprak altında kaldığından bu mekânlar görülememektedir. Yapının güneyinde bulunan ve 13-14-15 numara ile gösterilen mekânlar da mezar odalarıdır. Yapının doğusunda bulunan 16 nolu mekân ise yarım yuvarlak apsis çıkıntısını göstermektedir. Bu apsis çıkıntısının içi günümüzde toprakla doldurulmuş olduğundan görülememektedir.

Günümüze kadar yapılan çalışmalarda üste bulunan asıl kilisenin yeniden inşa edilmesi gibi bir girişim söz konusu olmamıştır. Ancak doğu bölümde bulunan dikdörtgen şeklindeki odalar, naosta üç nef bulunduğu fikrini ortaya çıkarır. Bu nedenle yapı bazilikal planda inşa edilmiş olmalıdır (Peschlow, 2004: 213).

3.2.1.5.2.Malzeme ve teknik

Günümüze ulaşan kalıntılardan yapıda iki farklı duvar tekniği uygulandığı görülmektedir. Bunlardan birincisi tuğla ve kabayonu taş ile oluşturulmuş almaşık teknik, ikincisi ise tuğla ile harç kullanılarak oluşturulmuş tekniktir.

Yapının tamamına uygulanmış düzgün duvar tekniğinden söz etmek mümkün değildir. Yapının duvarlarının genellikle almaşık teknikle örüldüğü görülmektedir. Bu teknik yapıda, bir sıra taş dizisinin arasına sayıları farklılık gösteren tuğla dizeleriyle oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra yapıda üstü almaşık veya altı almaşık üstü sıf tuğla ile örülmüş duvarlarda mevcuttur. Yapının kuzey ve güney duvarının bir bölümünde tuğla ile harçtan oluşan bir örgü tercih edilmiştir. Ayrıca yapıda 1-2-4-7-8 nolu mekanlarda dikine tuğla kullanımıyla çerçeve tekniğine de da yer verildiği görülmektedir.

Kaynaklarda yapının temele yakın kısımlarında Roma dönemine ait devşirme malzemenin de kullanıldığından bahsedilmekte; bunun yanı sıra duvar örgülerinin içinde de motifli devşirme parçalara yer verildiği aktarılmaktadır (Kulunyar,1990: 29; Yalman, 1979: 461-462). Ancak günümüzde yapının içinin dolmasından dolayı bu parçaları görmek mümkün değildir.

3.2.1.5.3.Süsleme özellikleri ve buluntular

Yapılan çalışmalarda kilise alt yapı kalıntısında odalarda ve 7-8-11-15 nolu mezar hücrelerinde fresk boya kalıntılara rastlanılmıştır. Ancak bu 7 nolu mezar

hücrendeki fresk dışında diğer fresklerin programı belli değildir. 7 nolu mezar hücrendeki freskte, kırmızı ve beyaz şeritlere bölünmüş, üzerinde çiçek, yaprak, tavus kuşu ve bıldırcın motiflerinin görüldüğü araştırmacılar tarafından ortaya koyulmuştur (Yalman, t.y: 118; Ermiş, 2009: 144). Ayrıca kilise alt yapısının kazısı sırasında mezar hücrelerinin içinden pek çok küçük parça ortaya çıkarılmıştır. Bu buluntular içinde kolye parçaları, 3 adaet sgraffito tekniğinde kase, 1 kandil ve bir kadeh yer almaktadır (Ermiş, 2009:144; Yalman, t.y: 118).

3.2.1.6. Roma Tiyatrosu Üzerindeki Kilise Kalıntısı

Kentin güneybatısında yer alan Roma tiyatrosunun üzerinde bulunan kilise kalıntısı, Tiyatronun kuzeydoğusunda caveasının üst sıraları ve diozamasının üzerinde bulunmaktadır (Resim-46). Roma Tiyatrosunun 1985-1986 kazılarında ortaya çıkarılan kilise, 13.yy'a yani Laskarisler dönemine tarihlendirilmektedir (Foss-Tulchin, 1996: 109; Yalman, t.y: 131; Ermiş, 2009: 145).

3.2.1.6.1. Plan ve mimari özellikler

Günümüze kalıntı halinde ulaşan kilisenin temel izlerinden, doğu-batı doğrultuda, dikdörtgen planlı, üç nefli ve narteksli bir yapı olduğu anlaşılmaktadır (Plan-8). Yapıdan günümüze, narteks kısmının büyük bir bölümü ile kuzey ve orta neflerin temel seviyesindeki duvarlarının bir kısmı ulaşmıştır (Resim-47). Kilise kalıntısında en iyi durumda olan kısımlar narteks ve kuzey nefin apsis duvarlarıdır. Diğer bölümler temel seviyesine yakındır.

Kilisenin batısında bulunan dikdörtgen planlı narteks, dıştan 11.50x4.10 m. boyutlarında, içten ise 8.95x2.90 m. dir. Kuzey duvarıyla batı duvarının kuzey kısmı yıkık olan narteksin, kuzey duvarının tiyatronun blok taşlardan yapılmış duvarına oturduğu görülmektedir. Narteksin batı duvarında iki tane, kuzey ve güney duvarlarında ise birer tane olmak üzere toplam 4 mezar hücresi bulunmaktadır.

Kilisenin naosu, tiyatronun XII. beşik tonozu üzerine oturmaktadır. Ancak bu tonozun çökmesi orta nefin duvarlarının bir kısmının, ana apsisin, güney nefin ve güney apsisin yıkılmasına sebep olmuştur. Kilisede gerçekleşen kazı sonrasında orta nefin

güney duvarında tuğla ve harçtan örülmüş birbirine 1.60 m uzaklıkta iki sütun kaidesi ortaya çıkarılmıştır. Bu kaidelerden doğuya doğru bir kaide daha olduğu düşünülmekte ve orta nefin kuzey duvarında da aynı simetrik düzende kaidelerin yer aldığı düşünülmektedir. Ancak bu kaidelerden günümüze bir iz ulaşmamıştır (Yalman, t.y: 131; Ermiş, 2009: 153). Kilisenin en iyi durumda olan kuzey nefinin içten uzunluğu 8.10 m., eni ise 2.20 m.dir.

Kuzey nefin doğu duvarında apsis yarım dairesi yer almaktadır. Ancak apsisin kuzeyinde nefin doğu duvarında bir başka niş kalıntısı daha bulunmaktadır. Yalman, bu nişin karşısında simetrisi olan bir nişin daha bulunduğunu ve burada yonca niş düzeninin mevcut olduğunu aktarmaktadır. Yalman'ın belirttiğine göre aynı düzenleme güney ve orta nefte de bulunmaktadır (Yalman, t.y: 130-131; Ermiş, 2009: 154). Yapının örtü sistemi hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır.

3.2.1.6.2.Malzeme ve teknik

Kilise kalıntısında tuğla ve moloz taş birlikteliğiyle oluşturulmuş almaşık teknik uygulanmıştır. Ancak bu almaşıklık kilisenin narteks duvar örgüsünde görüldüğü gibi düzenli değildir. Bir sıra moloz taşın arasına yerleştirilen tuğla sıraları 1-3 arasında değişiklik göstermektedir. Bu düzenleme de yer yer çerçeve tekniğine de yer verildiği görülmektedir.

3.2.1.6.3.Süsleme özellikleri ve buluntular

Kilise günümüze temel seviyesinde ulaştığı için cephe düzenlemesi ve süsleme programı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olunamamaktadır. Ancak, yapılan kazılarda kilisenin belli bölümlerinde çeşitli tipte genellikle bebek ve çocuk olmak üzere 47 adet mezara rastlanmıştır. Bunun yanı sıra iskeletlerin yanlarında çok nadir de olsa ölü hediyelerine de rastlanılmıştır. Yağ kandili, kolye sarkıtları, bronz sikkeler, kolyeler, küpeler bilezikler ve boncuklar bu hediyeler arasındadır (Yalman, 2004: 394; Özbek, 1991: 315-321; Ermiş, 2009: 156).

3.2.1.7.Kemalpaşa Yakınındaki Kilise Alt Yapı ve Şapel Kalıntısı

Kentin kuzeybatısında İstanbul Kapı yakınlarında bulunan yapı, Kemalpaşa mahallesinde Kumbaşı sokak ile Arabacı sokak arasındaki bölgede yer almaktadır. Yapı 13.yy'a yani Laskarisler dönemine tarihlendirilmektedir³¹. Yapı, etrafındaki modern yapılaşmadan dolayı günümüzde bakımsız durumdadır.

3.2.1.7.1.Plan ve mimari özellikler

Kilise alt yapı kalıntısı yaklaşık olarak 24 x 21 m. boyutlarıdaki bir alana yayılmıştır. Alt yapı kalıntısının üst kısmında 11 x 8 m. ölçülerine sahip bir şapelin temel izleri bulunmaktadır (Plan-9).

Alt yapı kalıntısının batısında 3 adet, şapelin kuzeyinde ise 1 adet olmak üzere yapıda toplam 4 adet mezar hücresi bulunmaktadır. Bu mezar hücreleri beşik tonozlarla örtülüdür. Yapıda alt yapıdaki odalarla bağlantılı kuzey ve güneye doğru uzanan dehlizler de yer almaktadır.

Alt yapı kalıntısı batı kısmında basamaklı bir girişe sahip, tonoz örtülü dört odadan oluşan bir yapıdır. Basamaklı girişten bir koridorla ilk odaya ulaşılmakta, bu odadan da doğusundaki ve güneyindeki yarım yuvarlak kemerli açıklıklarla diğer odalara geçilmektedir. 1.odanın güneyindeki odanın batısında bulunan açıklıktan günümüzde Kumbaşı sokağa açılan dehlize, doğusunda bulunan açıklıktan ise başka bir odaya geçilmektedir. Bununla beraber alt yapı kalıntısının doğuya ve batıya doğru devam ettiği düşünülmektedir (Ermış, 2009: 164).

Alt yapı kalıntısının üzerindeki şapelin 1988 yılında yapıda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkarıldığı bilinmektedir. Bu şapel ortaya çıkarıldığında güney duvarı sağlam, batı ve kuzey duvarı yer yer tahrip olmuş, doğusunda yer alan içten ve dıştan yuvarlak formu apsisin de bir bölümü de yıkılmış durumdaydı.

³¹ Aslında yapının duvar örgüsü iki farklı dönemi işaret etmektedir. Düzgün tuğla sıralarından oluşan duvar tekniği yapıyı erken Bizans'a tarihlendirmekte; odaların inşasında kullanılan yer yer çerçeve tekniğininde kullanıldığı moloz taş ve tuğla almaşıklığı yapıyı 13.yy'a tarihlendirmektedir. Bu durum erken Bizans döneminde inşa edilen bir kilisenin, savaşlar ve depremlerde tahrip olmasından dolayı tekrar inşa edildiğini ya da restore edildiğini göstermektedir.

3.2.1.7.2.Malzeme ve Teknik

Alt yapı kalıntısının odalarında ve dehlizlerinde birbirinden farklı inşa malzemesi kullanıldığı görülmektedir. Odaların duvarlarında bazı bölümlerde düzenli bazı bölümlerde ise düzensiz olmak üzere almaşık teknik kullanılmıştır. Düzenli almaşıklık bir sıra taş, bir sıra tuğla ile sağlanmış, bunun yanında yer yer bir sıra tuğla bir sıra taş ve taş aralarına dikine yerleştirilen kırık tuğlalarla çerçeve tekniği uygulanmıştır. Dehlizlerde ise duvar tekniğine oldukça özen gösterildiği görülmektedir. Dehlizlere uygulanan duvar tekniğinde tuğla ve harç kullanılmıştır.

Mezar hücrelerinin duvarlarında tuğla-taş birlikteliğiyle almaşık teknik uygulandığı görülmektedir. Şapelin duvar örgüsü düzeninde bişey söylemek güç olmakla beraber, inşa malzemesi olarak moloz taş ve tuğla kullanıldığı görülmektedir.

3.2.1.7.3.Süsleme özellikleri ve buluntular

Yapı günümüze kalıntı halinde ulaştığı için yapının süsleme programı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olunamamaktadır. Ancak yapıda Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait bazı buluntular ortaya çıkarılmıştır. Bizans dönemine ait buluntular arasında haç şeklinde bronz röliker menteşesi, 12.yy.'a tarihlenen Sgraffito tekniğinde iki kase, 13.yy'a tarihlenen küçük bir şişe ve pek çok keramik parçası yer almaktadır. Osmanlı dönemine ait buluntular arasında ise az sayıda keramik parçası bulunmaktadır. Bu buluntuların bir kısmı günümüzde İznik Müzesi'nde yer almaktadır (Ermiş, 2009: 170-171).

3.2.1.8.Kemalpaşa Mahallesindeki Kilise Alt Yapı Kalıntısı

Kentin batısında, Kemalpaşa mahallesinde, Şeyh Bedrettin sokakta yer alan alt yapı kalıntısı surlara yakın bir konumda bulunmaktadır. Yakın çevresinde daha önce bahsettiğimiz Bizans dönemine ait alt yapı kalıntısı ve şapel yer almaktadır.

Yapının 1065 depremi öncesinde var olduğu ve depremde meydana gelen yıkıntıdan sonra mevcut kalıntılar üzerine tekrar inşa edildiği düşünülmektedir. Bununla beraber yapının tuğla-harç malzeme kullanılarak oluşturulan bölümlerinin ilk inşa

dönemine ait olduğu, sonrasında geçirdiği kapsamlı tadilatla batısına yeni bir birimin eklendiği aktarılmaktadır. Ayrıca yapının ikinci inşa dönemine ait malzeme ve duvar örgüsü Roma tiyatrosu üzerindeki kilise kalıntısıyla benzediğinden dolayı iki kilisenin aynı döneme ait olabileceği üzerinde durulmaktadır (Ermiş, 2009:172). Yapı günümüzde bakımsız durumdadır ve etrafı konutlarla çevrilidir.

3.2.1.8.1.Plan ve mimari özellikler

Yaklaşık olarak 12.2 x 20 m. boyutlarına sahip kilise kalıntısı doğu-batı doğrultuda uzanmaktadır. Yapıda iki inşa dönemi bulunmaktadır. İlk dönemde inşa edilen yapının alt yapısı 11.7 x 14 m. ölçülerinde naosun ve narteksin oluşturduğu ana bölümdür. Bu bölüm üzeri tonozlarla örtülü sekiz adet mekândan oluşmaktadır. Bu mekânlar naosun ve iç narteksin alt yapısını oluşturan bölümünde kuzey ve güneyde üçer orta kısımda ise iki tanedir. Mekânların ara bölme kalıntılarından yola çıkarak birbirleriyle bağlantılı oldukları düşünülmektedir. Yapının orta kısmındaki iki mekândan batıdaki dışarıdan 5 köşeli içten yuvarlak bir apsise sahiptir. Yapının apsisinin kazılıp ölçülerinin alındıktan sonra kapatıldığı bilinmektedir (Ermiş, 2009: 172-177).

Kilise alt yapı kalıntısının duvarları üst yapıyı taşıyabilmesi için kalın tutulmuş ve duvarların içine mezar hücreleri yapılmıştır. Yapıda, batı ve güney duvarda üçer adet, apsisli mekânın yan duvarının içinde ise birer adet olmak üzere toplam sekiz mezar hücresi yer almaktadır. Kuzey duvardaki mezar hücrelerinin güney duvarlarının yıkıldığı ya da hiç gömü yapılmayarak doldurulduğu; batıdaki ve güneydeki hücrelerin ise yapının içine bakan duvarların daha sonradan kapatıldığı anlaşılmaktadır. (Ermiş, 2009: 179).

Yapının ikinci inşa döneminde ana mekanın batısına 12.2 x 6 m. boyutlarında enine dikdörtgen planlı mezar hücrelerinden oluşan bir bölüm eklenmiştir. Bu bölümde 13 adet mezar hücresi yer almaktadır .Ancak hücrelerin içi tamamen boşaltılmamış, yaklaşık 0.30 m.lik bir bölü kazılmıştır (Ermiş, 2009: 181).

Kilise alt yapısının kuzeydoğusunda belli bir mimari plana işaret etmeyen ve daha geç döneme ait duvar ve döşeme kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Aslanapa bu kalıntıların bir mescide işaret ettiği üzerinde durmaktadır (Ermiş, 2009: 182).

3.2.1.8.2.Malzeme ve teknik

Yapının ilk inşa dönemine ait olduğu düşünölen duvar örgüsünde tuğla-harç kullanıldığı görölmektedir. Ancak gerçekleştirilen kazılarda yapının iç mekânların tamamen boşaltıldığından yapıdaki duvar örgüsüyle ilgili herhangi bir bilgiye sahip olunamamaktadır.

Yapının batısına eklenen mezar hücrelerinin bulunduğu bölümde almaşık teknik kullanıldığı görölmektedir. Bu almaşıklık çok düzenli olmamakla birlikte duvarların bazı bölümlerinde bir sıra taş bir sıra tuğla, bazı bölümlerinde ise bir sıra taş iki sıra tuğla şeklindedir. Kilise alt yapı kalıntısının kuzeydoğusunda işlevi belli olmayan kalıntılarda ise moloz taş ve harç kullanılmıştır.

3.2.1.8.3.Süsleme özellikleri ve buluntular

Kilise alt yapı kalıntısının günümüze çok az kısmı ulaşmış olduğu için yapıdaki cephe düzeni ve süsleme programı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olunamamaktadır. Ancak yapı da Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait bazı buluntular ortaya çıkarılmıştır. Yapıda Roma dönemine ait 1 sikke, Bizans dönemine ait 4 sikke, sırlı keramik kaplar ve mimari plastik parçalar, Osmanlı dönemine ait ise 8 sikke, çini ve keramik fragmanlar bulunmuştur (Ermış, 2009: 183).

3.2.1.9.Kemalpaşa Mahallesi Deniz Sokaktaki Kilise Kalıntısı

Kemalpaşamahallesi Deniz sokakta yer alan kilise kalıntısı kent surlarına yaklaşık 50 m. mesafede bulunmaktadır. Yapıyla ilgili elimizde herhangi bir veri bulunmadığından tarihlendirilmesi konusunda bir şey söylenememektedir. Ancak yapının planı Orta Bizans ve sonrasında inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

3.2.1.9.1.Plan ve mimari özellikler

Günümüzde ortaya çıkarılmamış olan yapının, 0.50 m. toprağın altında bulunduğu gerçekleştirilen jeofizik etüt sonucunda tespit edilmiştir³².

³² Yapı, Kocaeli Üniversite'nin Christian Albrechts Üniversitesi ve Comenius Üniversitesi (Slovakya) ile Erasmus programı kapsamında İznik'te gerçekleştirdikleri arkeolojik araştırmada jeofizik metodlarıyla toprak altında saptanmıştır (Ermış, 2009: 185).

Toprağın altında iyi durumda bulunan yapı, yaklaşık olarak 10 x 15 m boyutlarında, üç nefli, üç apsisli bir yapıdır. Yapı toprak altında bulunduğu için, yapıyla ilgili başka bir bilgiye sahip olunamaktadır. Ancak bu alanda yapılacak sistemli bir kazı yapıyı kesin olarak tanımlamamızı sağlayacaktır.

3.2.1.10.Lefke Kapı Şapel Kalıntısı

Yapı, kentin doğusundaki Lefke Kapı'nın kent tarafında kapının solunda bulunmaktadır. 2008 yılında orijinal zemine ulaşmak için toprağın kaldırılmasıyla ortaya çıkarılmıştır. Tarihlendirilmesi konusunda kesin bilgi bulunmayan şapelin, doğusundaki kent surlarında Laskarisler döneminde yapılması bu yapının o dönemde yapıldığını düşündürmektedir. Ancak bir kesinlik söz konusu değildir.

3.2.1.10.1.Plan ve mimari özellikler

Yaklaşık olarak 6.5 x 2.5 m. ölçülerinde bulunan şapel kalıntısı doğu-batı doğrultuda uzanmaktadır (Resim-48). Günümüzde temel seviyesinde apsis kısmı ve kuzey duvarı mevcuttur. Şapele kuzeyden bitişik kalıntı dıştan üç cepheli bir ana apsis gibi görünmektedir. Şapel temel seviyesinde bulunduğundan duvar tekniği hakkında bir şey bilinmemektedir.

3.2.1.11.İznik Gölü'ndeki Bazilika (Aziz Neophytos Kilisesi)

Kentin güneybatısında İznik Gölü'nün içinde kıyıdan 50 m. uzaklıkta ve yaklaşık 1.5-2 m. derinlikte bulunan yapının, Aziz Neophytos³³ Kilisesi olduğu

³³ Aziz Neophytos, inancından vazgeçmediği için din uğruna şehit edilen bir Hristiyandır. Hristiyan bi ailenin çocuğu olarak Bithynia bölgesinin Olympos'un da dünyaya gelen aziz, çocukluk döneminden itibaren kutsal bir kişi olduğunu çeşitli mucizelerle ortaya koymuştur. Hristiyanların yaşadığı zulümler sırasında rüyasında gördüğü tanrının buyruğu üzerine İznik kentine gelmiş ve kimliğini burada açıklamıştır. Bunun üzerine kendisinden dininden vazgeçmesi istenmiş ve vazgeçmediği için de çeşitli işkencelere maruz kalmıştır. İşkencelerden hiçbir şekilde etkilenmeyen aziz, en sonunda kentin göl kenarındaki surların dışına atılarak Roma İmparatorluğu askerleri tarafından mızrak ve kılıç darbeleriyle şehit edilmiş ve 304 ya da 305 yılında öldüğü yerde gömülmüştür. Hristiyanlığın serbest bırakılmasıyla mezarının bulunduğu alanda bir kilise inşa edilmiş ve azizin kenti düşmanlardan koruduğuna inanılmıştır (Şahin, 2014: 9-10; Şahin, 2005: 34).

düşünülmektedir³⁴(Resim-49). Yapı M.S. 4.yy. sonuna tarihlendirilmektedir. Yapının, bir pagan tapınağı olan Apollon tapınağı üzerine inşa edilmiş olabileceği hakkında görüşler mevcuttur (Şahin, 2017: 52-53). Yapının sur dışında bulunması ve Apollon tapınağında sur dışında inşa edildiğinin bilinmesi bu görüşü desteklemektedir. Bilindiği gibi erken dönem Hristiyan kiliseleri genellikle pagan tapınakları üzerine inşa edilmekte ya da mimari elemanlarından yararlanılarak yeniden yapılandırılmaktadır.

Yapı, 2014 yılında İznik gölünde yapılan tarihi kültür mirası tespit çalışmalarında havadan fotoğraflama esnasında tespit edilmiştir. Dünyadaki en önemli on arkeolojik keşif arasında gösterilen yapıda, 2015 yılında Haziran-Ağustos ayları arasında sualtı yüzey araştırması yapılmış, Kasım-Aralık aylarında ise sualtı arkeolojik kazılarına başlanmıştır. Bu kazılar günümüzde de devam etmektedir.

Bazilikanın M.S.740 yılında kentte yaşanan depremde yıkılıp enkazının göl sularının altında kalmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak yapıda, henüz depreme dayalı somut deformasyon izleri belirlenememiştir. Yapının 1300 yıl boyunca su altında kalması su seviyesinin sürekli yükselmesinden kaynaklanmış olmalıdır. (Erginal, 2008: 35-38).

3.2.1.11.1.Plan ve mimari özellikler

Yapı, doğu-batı doğrultuda uzanan 41.32 x 18.61 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı üç nefli bir bazilikadır (Plan 10). Yapının batısında narteks bulunmakta, narteksin önünde narteks duvarından daha içeriye çekilmiş üç birimli bir mekan yer almaktadır. Bu mekan atriumdur. Bazilikada 2018 yılında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda ele geçirilen çiviler ve karbon parçaları, narteksin ana girişinin büyük olasılıkla ahşaptan bir kapısının olabileceğini düşündürmektedir. Narteksten bazilikaya ana girişi sağlayan ara kapı ile ilgili ise herhangi bir buluntu mevcut değildir (Şahin, 2018: 124).

³⁴ Bazilikayla ilgili farklı görüşlerde bulunmaktadır. Bazilika ortaya çıkarıldığında, Bizans uzmanı Anthoy Bryer bu yapının göl kıyısı ve sur duvarları arasında sınırını belirlediği I.Ekümenik konsilin toplandığı, Konstantin Sarayı ve Bazilikası olabileceğini düşünmüştür. Vatikan Müzelerinden olan Sistina Şapelinde sergilenen fresklerden birinin üzerinde İznik'te toplanan I.Konsil resmedilmesi, bu freskte de konsilin toplandığı mekan olarak sur duvarlarının dışında İznik Gölü'nün kıyısında bir yer gösterilmesi yapının Konstantinos Sarayı olarak gösterilmesine sebep olmuştur (Şahin-Tok-Kılıç, 2014: 79-84). Ancak, yapı sur duvarlarının dışında kalmaktadır. Surların inşa edilme nedeni bilindiği gibi kenti dışarıdan gelecek saldırılara karşı korumaktır. Saray yapıları da yöneticiler için yaşama mekanları olduğundan diğer yapılara göre iki kat daha fazla koruma altına alınmışlardır. Bu durumda sur duvarlarının dışında korumasız bir alanda bulunan bazilikanın, Konstantinos sarayı olabileceği fikri güç görünmektedir.

Yapıdaki orta nefin uzunluğu, 20.03 m. genişliği ise, 18.61 m.dir. Yan neflerden kuzeydeki nef 3.32 m., güneydeki ise 3,15 m.'dir. Bu ölçümlere göre orta nefin yan neflere göre daha geniş, kuzey nef güney nefe göre daha geniştir (Şahin, 2016: 50). Orta nefin doğusunda bulunan 6.85 m. çapındaki apsis, içten dairesel formlu, dışta ise düz bir duvar niteliği göstermektedir. Apsisin iki yanında pastophoria odaları bulunmaktadır. Yapının erken dönem kiliseleri gibi bazilikal planla ve üç nefle inşa edilmiş olması yapıyı kilise olarak değerlendirmemize olanak sağlamaktadır.

Bazilikanın içinde ve etrafında çok sayıda mezar hücresi bulunmaktadır. Günümüze kadar gerçekleştirilen çalışmalarda bu mezarlardan 36 tanesi tespit edilmiştir. Bu mezarlardan 5'i atriumda, 6'sı nartekste, 6'sı orta nefte ve 1'i kuzey nefte olmak üzere, toplam 18 tanesi bazilikanın içinde yer almaktadır. Doğu-batı doğrultuda uzanan bu mezarlar, taş ve toprak levhalarla kapatıldığı için günümüze kadar ulaşabilmiştir (Resim-50,51). Ayrıca yapıda bir mezarın (KM-04) bir bölümünün bema temel duvarlarının içine doğru girdiği görülmektedir. Bu durum bazilikanın mezarlarının üzerine inşa edilmiş olduğunu düşündürmektedir (Şahin, 2017: 81). Bunun yanı sıra yapıda çocuk mezarı olabilecek mezarlarda bulunmaktadır. Bu mezarlar kilisenin yıkılmasından sonra bile önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir (Şahin, 2016: 50). Ayrıca kaynaklar bu kilisenin Aziz Neophytos'un naaşı üzerine inşa edildiği bilgisini vermekte, MS. 8.yy'da ise Aziz'in naşının kendi kilisesinden alınarak Koimesis kilisesine taşındığını aktarmaktadır (Peschlow, 2004: 214; Şahin-Tok-Kılıç, 2014: 82). Bazilika'da bulunan mezarlardan birinin kapağının açık olması ve bu mezarın boş olması kaynaklarda aktarılan bilginin doğruluğunu kanıtlamaktadır. Bu durum bazilikanın Aziz Neophytos onuruna inşa edildiği savını doğrulamaktadır. Bazilikanın konumu ve planı bir arada değerlendirildiğinde yapının, Aziz Neophytos'un mezarı üzerine inşa edildiği düşünülen kilise olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.1.11.2.Süsleme Özellikleri ve Buluntular

Yapı günümüze kalıntı halinde ulaştığı için süsleme programı hakkında bilgi edinmemizi sağlayacak herhangi bir veri mevcut değildir. Ancak nartekste ortaya çıkarılan mermer mimari parçalar ve renkli mermer parçalar yapının orijinalinde opus sectile zemin döşemesine sahip olduğunu göstermektedir (Şahin, 2018: 122). Bu durum yapının tahribinden sonra zemin kaplamasının buradan tamamen sökülerek alındığını

ortaya koymaktadır. Bunun yanında yapının narteks kısmında ele geçirilen 14 adet fresk parça, yapının orjinalinde fresklerle bezeli olduğuna dikkat çekmektedir (Şahin, 2018: 122).

Yapıda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda pek çok kalıntı ele geçirilmiştir. Bu buluntular arasında pantokrator İsa'nın yer aldığı hacı pulu (pilgram token) ve ön yüzde asker aziz ve arka yüzde İsa'nın monogramı olarak bilinen Chrismon betimli kurşun mühür, kilisenin aynı zamanda hacı kilisesi olduğunu göstermektedir.

Yapıda ortaya çıkarılan bir başka buluntu ise sikkelerdir. Yapıda 2017-2018 yılları arasında gerçekleşen arkeolojik araştırmalarda toplam 432 adet sikke ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu sikkelerin iyi durumda günümüze ulaşabilenlerin sayısı oldukça azdır (Resim 52). Bu sikkeler M.S. 2.yy.'dan başlayıp, Cumhuriyet dönemine kadar devam eden dönemi kapsamaktadır. Ortaya çıkarılan sikkelerden en erken tarihlisi M.S. 138-161 (Roma İmparatoru Antonius Pius dönemine aittir (Şahin, 2016a: 48). Hristiyanlık dönemi öncesine ait sikkeler yapının, altında bir tapınak bulunduğu işaret etmektedir. Bunun yanında yapıda bulunan Hristiyanlık dönemi öncesine tarihlendirilen mermer sütun tamburlardan oluşan mimari buluntular, kap kacaklar ve kandil parçaları da bu savı desteklemektedir. Ayrıca yapıda bulunan sikkeler arasında köle betimlerine yer veren sikkelerde bulunmaktadır. Bu betimler, sikkelerin en az 15'in de ve sikkelerin arka yüzlerinde bulunmaktadır (Şahin, 2016b: 76).

Yapıda ortaya çıkarılan bir başka buluntu ise seramik parçalardır. Seramik parçaların en erken tarihli olanları M.S 1.yy'a, en geç tarihli olanlar ise M.S. 7.yy'a tarihlendirilmektedir. Bunun yanı sıra yapı da çok fazla kap kacak ortaya çıkarılmıştır. Bu buluntuların büyük çoğunluğu M.S. 3-4.yy'a tarihlendirilmektedir. Buluntular arasında M.S 5-7.yy'a ait olanlarda bulunmaktadır (Şahin, 2018: 124).

3.3.MEZARLIK ALANLARI ve MEZARLAR

Son yıllarda artan arkeolojik çalışmalar, kaçak kazılar ve toprakla ilgili düzenlemelerde ortaya çıkarılan mezar odası, lahit, toprak mezar ya da kemik gibi

buluntular İznik kentinin mezarlık alanlarının belirlenmesini sağlamaktadır³⁵. Kent ve çevresinde ortaya çıkarılan bu buluntular, kentin mezar alanlarının kentin doğu, kuzey ve güneyinde yer aldığını göstermektedir. Ancak sürekli yeni buluntular ortaya çıkarıldığı için bu alanların kesin sınırlarını çizmek mümkün değildir. Bununla beraber kentin doğu ve kuzey mezarlıkları güneydeki nekropol alanına oranla daha fazla kullanılmıştır.

İznik'in doğu mezarlığı Lefke Kapının dışından başlayıp, kentin yaklaşık 3 km doğusuna ve kuzeydoğusuna kadar yayılmaktadır. Bu bölgede bulunan kalıntılar doğu mezarlığının Roma ve Bizans dönemlerinde kullanıldığını göstermektedir. Doğü mezarlığı, kentin Aldülvahap tepesi eteklerini, Bayındır dibi, Kaymakköşkü, Katırcini ve Berberkaya mevkilerini; kuzey mezarlığı, Dört tepeler, Hespekli ve Çataltepe mevkini; güney nekropolü ise Drazali Köyü mevkini kapsamaktadır³⁶. Bu mezarlık alanları Roma döneminde oluşturulmuş ve Bizans'ın erken döneminde de kullanılmıştır³⁷. Roma'dan farklı olarak Bizans döneminde mezarların kent içine alındığı görülmektedir. Bu durum sonucunda kilise içinde ve kilise etrafında mezarlar yapılmaya başlanmıştır. Bu uygulamanın İznik kentindeki tüm kiliselerde gerçekleştirildiği görülmektedir³⁸.

Bizans toplumunun ekonomik durumu ve sosyal statüsü mezarlıkların şekillenmesinde önemli role sahiptir. Buna bağlı olarak da Bizans İmparatorluğunda mezar odaları, kiremit-tuğla mezarlar, lahit, kripta, parekklesion, kaya oyma mezarlar, kiremit-tuğla mezarlar, mousoleum, martirium, tonoz mezar, kilise içi mezarlar ve toplu mezarlar gibi pek çok mezar türü inşa edildiği görülmektedir. Bu mezar türlerinin birçoğu Roma döneminden devralınmıştır.

³⁵ Mezarlık alanlarının bir plan dâhilinde düzenlendiği bilinmektedir. Ancak İznik mezarlıklarında planlı ve kapsamlı bir kazı çalışması yapılmadığından bu alanların düzenlenip düzenlenmediği bilinmemektedir.

³⁶ Tarih boyunca mezarlık alanlarının belirlenmesinde kentin yakınlığı dikkate alınmış, bunun yanı sıra arazi yapısına önem verilerek tarıma elverişli olmayan alanlar tercih edilmiştir. Bu tercihte masraflı bir inşaya sahip mezar odalarının yapımını kolaylaştırmak amacıyla daha çok yamaçlar ve dere yatakları gibi eğimli araziler kullanılmıştır (Hürmüzlü, 2008: 6; Ermiş, 2009: 349-350).

³⁷ Bilindiği gibi Bizans İmparatorluğunda ölüm algısı Yunan ve Roma felsefesinden türemiş ve hayatın sonlanması sonsuz yaşama geçiş olarak algılanmıştır. Antikçağda ölümle ilgili etkin olan törenler Bizans döneminde de sürdürülmüş, ancak Hristiyanlık diniyle beraber yeni nitelikler kazanmıştır (Akyürek, 2010: 166-177).

³⁸ Tezin katalog bölümünde kiliseler kısmında her kiliseye ait mezar yapılarından bahsedilmiştir.

İzник kentinde en çok kullanılan mezar tipinin mezar odaları olduğu görülmektedir (Resim 52). Hristiyanlığın erken dönemlerinde kent surları dışındaki tüm nekropol alanlarında bu mezarlara rastlamak mümkündür (Ermiş, 2009: 190-237; Ermiş, 2011 121-139). Mezar odaları, sosyal statüsü ve ekonomik durumu yüksek kişiler ya da aileler için tamamı ya da bir kısmı toprağın altına yapılmış mezar tipidir. Ancak İznik'teki mezar odaların çoğu tahrip olduğu ve soyulduğu için kişilerin sosyal durumuyla ilgili herhangi bir veri elde edilememektedir. Bizans'ın erken dönemlerinden kullanılmış olan mezar odaları basit tip ve kompleksli tip olarak iki gruba ayrılmaktadır. İznik kentinin nekropol alanlarında şimdiye kadar kompleksli tip mezar odasına rastlanmamıştır. Mezar odalarında Eski Ahit ve Yeni Ahit'ten sahnelere yer verildiği ve bunun yanında haç gibi Hristiyanlık işaretlerinin de kullanılmış olduğu görülmektedir (Resim-53). Şu ana kadar İznik'teki mezar odalarıyla ilgili en kapsamlı araştırma, Ümmühan Melda Ermiş tarafından yapılmıştır. Ermiş İznik kentinde 16 adet mezar odası olduğunu tespit etmiş ve 1'den 16'ya isimlendirerek detaylı bir şekilde ele almıştır³⁹ (Ermiş, 2009:190-237).

İzник kentinin çevresinde ve kiliseler etrafında pek çok kiremit-tuğla mezara da rastlanılmaktadır. Kiremit-tuğla mezarlar ekonomik yönü zayıf halk ve manastırlarda yaşayan keşişlerin gömülmesi için yapılmış bir mezar tipidir (Çetinkaya,2001: 34). Bu tip mezarlara Bizans'ın erken dönemlerinde rastlanmaktadır. İznik'te Ermiş'in yaptığı çalışmaya göre Mezar odası 6, 10 ve 14'ün çevresinde kiremit mezarlara rastlanılmaktadır. Ayrıca İznik Gölü'nde bulunan Aziz Neophytos'a ait olduğu düşünülen bazilikada da pek çok tuğla-kiremit mezar bulunmaktadır (Resim-54) (Şahin 2017: 78-81).

Bizans döneminde sıklıkla kullanılan lahitlere İznik kentinde de rastlanmaktadır. İznik Ayasofya Kilisesi'nin her iki pastophorium hücresinde de doğu-batı doğrultuda uzanan bir lahit yer aldığı bilinmektedir. Ancak günümüzde kilisenin güney pastoforium hücresindeki lahit mevcuttur (Resim 55). Kentte Roma döneminde kullanılan lahitlerin Bizans döneminde tekrar kullanıldığı görülmektedir. Bu lahitlerin en önemlisi Hisardere de Delikitaş mevkiinde bulunandır. Müze uzmanları tarafından M.S. 2.yy'a tarihlenen

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ermiş, 2009: 190-237).

lahidin Bizans döneminde üzerine haçlar kazılarak yeniden kullanıldığı görülmektedir. Bu lahit günümüzde İznik Müzesinde yer almaktadır.

Bizans döneminde sıklıkla rastladığımız başka bir mezar tipi de parakklesionlardır. Parakklesionlar Orta Bizans döneminde ortaya çıkmış ve manastırlara maddi destekte bulunan kişilerin manastır kiliselerinin kuzey ve güney yönünde aileleriyle birlikte gömülmeleri için oluşturulmuştur (Çetinkaya, 2011: 32-33). İznik kentinde de Hyakinthos manastır kilisesi olan Koimesis Kilisesinde böyle bir uygulama söz konusudur. II.İsakios Angelos, III.Alexios Angelos, I.Theodoris Laskaris ve eşi Anna Angelina'nın burada gömülü olduklarının bilinmesi manastır klisesinin hanedan mezarlığına çevrildiğini göstermektedir (Angold, 2004: 36). Ancak günümüze bu mezarlardan hiçbir iz kalmamıştır. Ortaçağda İznik kentinde pek çok manastır ve manastır kilisenin bulunduğu bilinmesine karşın bu yapıların özellikleri ve işleyişiyle ilgili herhangi bir veri mevcut değildir. Belki de kentte inşa edilen günümüze ulaşmamış manastır kiliselerinde de parakklesion mezar uygulaması mevcuttu. Ancak bir kesinlik söz konusu olmadığı için Parakklesion mezar tipine ait bilgilerimiz Koimesis manastır kilisesiyle sınırlı kalmaktadır.

Kilise içi mezarlarından olan arkosolium, bir kemerin içine üstte ve yanda bir kapakla sınırlanan ve ölen kişinin kemiklerinin kapakların duvarla birleştiği kısımda korunduğu bir mezar tipini ifade etmektedir (Çetinkaya, 2011: 31). Bu mezar tipinin kemerinin iç yüzeyinde Yeni Ahitten sahnelere yer verilmiştir. İznik kentinde Ayasofya ve Koimesis kiliselerinde arkosolium mezar tipine rastlanmaktadır. İznik Ayasofya kilisesinde, arkosolium nişi kuzey yan nef duvarının batı tarafında bulunmaktadır. Günümüzde sadece kemer içindeki freskin bir bölümünün görülebildiği mezarın 1065 depreminden önce buraya yapıldığı, deprem sonucu gerçekleşen onarımda da kapatıldığı düşünülmektedir (Peschow, 2004: 214). Kilisede arkosolium kemerindeki freskte deesis sahnesine yer verilmiştir. Günümüzde zemin seviyesinin altında kalan ve bir camekânla koruma altına alınmış olan bu fresk, fazlasıyla yıpranmış olduğundan üzerindeki figürler zor seçilebilmektedir.

Günümüze kalıntı halinde ulaşmış Koimesis Kilisesi'nde ise arkosolium nişinin, güney yan nef duvarına yapıldığı ve kütüklerden yapılmış süslemeli lahidin buraya yerleştirildiği bilinmektedir. Bu nişin kemerinin de mozaiklerle kaplı olduğu

düşünülmektedir. Büyük ihtimalle burada 1065 yılındaki depremden sonra kilisenin onarımını gerçekleştiren Hetaireiarch Nikeforos gömülüdür (Peschlow, 2004: 214).

İzник kentinde karşımıza çıkan bir başka mezar uygulaması da toplu mezarlardır. Toplu mezarlar özellikle sağlık ve savaş durumlarında oluşturulan mezar tipidir. Toplu mezarlarda olması gereken dini uygulama ve mezarların yönlendirilme durumu söz konusu olmamıştır. Toplu mezar olarak tiyatro gibi kullanım dışı kalmış yapılar değerlendirilmiştir. Bunun en güzel örneği İzник Roma Tiyatrosu'ndaki toplu mezarlardır. Bu mezarlığın İzник'in 12-13.yy'larda Bizans ve Türkler tarafından kuşatıldığı dönemde oluşturulduğu bilinmektedir. Son yıllarda tiyatro alanı içinde bulunan iskeletler ve bunlar üzerindeki antropolojik incelemeler bu duruma ışık tutmaktadır (Özbek, 1984: 81-89).

3.4.SU YAPILARI

Su, insan yaşamının en önemli ihtiyaçların biridir. Suyun insan yaşamındaki önemi, su mimarisinin ortaya çıkmasını sağlamış ve günlük yaşamı kolaylaştırabilmek amacıyla pek çok su yapısı inşa edilmiştir. Günlük hayatın bir parçası haline gelen bu yapılar kentlere uzak mesafelerden su getirilmesini sağlayarak kentlerin su ihtiyacını karşılamıştır. Medeniyetlerin başlangıç noktasından beri büyük öneme sahip olan su yapıları, Bizans döneminde kendini göstermiş, bu dönemde kentlere, pek çok su kemeri, sarnıç ve çeşmeler inşa edilmiştir.

İzник kentinin su sistemi Roma dönemine aittir. M.S. 120 yılında İzник'te meydana gelen deprem sonucunda kenti yeniden imar ettiren Hadrianus, bu imar sırasında kente su taşıyan bir su sistemi inşa ettirmiştir. (Şahin, 2004: 10). Bu su sistemi çeşitli onarım ve düzenlemelerle Bizans ve Osmanlı dönemlerinde kullanılmış, hatta kullanımını 20.yy'a kadar sürmüştür.

İzник'in su sistemi, kentin doğusunda Lefke Kapı surlarının dışında yer almaktadır (Resim-56, 57, 58, 59). Su sistemi kaynağını Dereköy'deki Çınarcık deresinden almakta, oradan kayaya oyma su yolları ve tünellerle Berberkaya mevkiî yakınlarındaki havuza gelerek buradan kentin içine iki ana yoldan ulaşmaktaydı. Bu

yollardan biri Lefke kapıya su taşıırken diğer yol İstanbul Kapı ve Topkapıya ulaşmaktaydı.

Lefke Kapı'ya su taşıyan su yolu, 822 m. uzunluğundadır (Yalman, t.y: 93). Su kemerinde malzeme olarak moloz taş, devşirme malzeme, tuğla ve kireç harcı kullanılmıştır. Su yolunun pek çok kez onarım gördüğü farklı malzemelerden ve duvar örgüsünden anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde kent tarafına Lefke Kapı önüne bir çeşme yaptırılmıştır. 1970 yılında dahi kullanılan suyolunda bu dönemlerde de onarım yapıldığı bilinmektedir (Ermiş, 2009: 242). Su yolunun birçok kemeri bu onarımlar sırasında doldurulmuştur. Günümüzde su yolunun kemerlerinin en iyi durumda olan kısmı Lefke Kapı dışındaki bölümdür. Lefke kapı dışında yolun güneyinde bulunan ve tamamen tahrip olmuş su kemerinin Bizans İmparatoru Justinianos döneminde (527-565) tekrar inşa ettirildiği bilinmektedir (Prokopius, 1954: 325). Yolun kuzeyinde bulunan su sistemiyle ilgili ayaklarında Top Kapı ve İstanbul Kapı'ya su taşıyan sistemin parçası olduğu düşünölmektedir (Ermiş, 2009: 238).

Günümüzde mevcut olmayan İstanbul Kapı su yolu Bedri Yalman tarafından tespit edilmiştir. Kentin kuzeyindeki İstanbul Kapı'nın kuzeydoğusunda yer alan su kanalı doğu-batı uzantılı ve 71 m. uzunluğundadır. Su kanalında malzeme olarak kırma moloz taş, tuğla, kiremit parçaları, kum ve kireç harç kullanılmıştır. Bu kanalın Topkapı'da kesildiği bilinmektedir (Yalman, t.y: 126).

İzmit kentinde bir başka su yapısı da köprülerdir. Kentte Roma ve Bizans dönemlerinde iki köprü inşa edildiği bilinmektedir. Bu köprülerden ikisi de dur dışında bulunmaktadır. Bu iki köprünün de İzmit-İzmit antik yolu üzerinde yer aldığı bilinmektedir. Kuru köprü olarak da adlandırılan Roma Köprüsü, İzmit'ten Orhangazi'ye giden karayolunun Çakırca yönünde kuzeye dönen bağ-bahçe yolunda kuru dere üzerinde yer almaktadır (Resim-60). Ortadaki büyük yandakiler küçük olmak üzere üç kemer açıklığına sahip olan köprü doğu-batı uzantılıdır. Gri kalker bloklarla örölen köprünün korkulukları bulunmamaktadır.

Kentteki diğer köprü ise Kuru köprünün yaklaşık 1 km kuzeybatısında yer alan Karasu köprüsüdür (Resim-61). Bu köprünün Justinianos döneminde, yollara ve çevreye zarar verebilecek boyutta güçlü akıntıya sahip akarsu üzerine yapılan köprü olduğu

düşünülmektedir (Prokopius, 1954: 323-324). Karasu deresinin taşarak yeni mecrasına taşınması sonucu köprü susuz vaziyette kalmıştır. Roma köprüsünde olduğu gibi bu köprüde de üç kemer açıklığı bulunmaktadır. Köprünün ayakları tamamen alüvyon tabakası içinde kaldığından kemer açıklığı ölçülememektedir. Köprüde ana kemerler arasında taşkınlar sırasında fazla suyun atılmasını ve köprünün zarar görmemesini sağlayan tahliye gözleri bulunmaktadır. Köprüde malzeme olarak; kemer aralarında kabayonu taş ve iri çakıl taşı, kemerlerde ise almaşık düzende kabayonu taş ve tuğla kullanılmıştır.

İzник kentinde Bizans döneminde inşa edilen bir başka su yapısı da sarnıçlardır. Su mimarisinin önemli bir parçası olan sarnıçlar, kentler açısından yaşamsal önem taşımaktadır. Sarnıçlar, kentteki saraylara, hamamlara ve çeşmelere su dağıtımı için inşa edilmiş ve bu işlevlerini Bizans döneminin sonuna kadar sürdürmüşlerdir. Ortaçağ boyunca stratejik önemini sürdüren ve saldırı altında bulunan İzник'te suyun kent içinde depolanması amacıyla pek çok sarnıç yapılmış olmalıdır. Kaynaklarda İzник'te üçü kentin kuzeybatı çeyreğinde, biri ise kuzeydoğu çevresinde inşa edilmiş sarnıçlardan bahsedilmektedir (Kargıner, 1963: 31). Ancak kentin kuzeybatısında bulunduğu belirtilen iki sarnıçlardan günümüze herhangi bir iz ulaşmamıştır. Kentteki varlığıyla ilgili kesin bilgi sahibi olabildiğimiz tek sarnıç, kentin kuzeydoğusunda günümüze yıkıntı halinde ulaşmış olan sarnıçtır. Bu sarnıç Yalman tarafından kullanılan malzemedan dolayı 13.yy.'a tarihlendirilmektedir⁴⁰ (Yalman, t.y: 196; Ermiş, 2009: 256). Sarnıcın orijinalinde, doğu-batı uzantılı 9.70 x 4.60 m. ölçülerinde köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen planlı bir yapı olduğu bilinmektedir. Günümüze ulaşan kalıntılar yapının duvarlarının tuğla-taş malzemeye kullanılarak oluşturulmuş almaşık düzene sahip olduğunu göstermektedir.

İzник'te Bizans döneminin bir diğer su yapısı ise kentin güneydoğusunda bulunan Böcek Ayazma'dır (Resim-62, 63). Böcek Ayazma, Koimesis Kilisesi'nin yaklaşık 50 m. doğusunda inşa edilmiştir. Ayazmalar, Hristiyanlar için ruhani açıdan büyük anlam taşımaktadır. Kutsal su kaynağı olarak görülen yapı Schneider tarafından

⁴⁰ 13.yy'da Laskarisler döneminde kullanılan iri çakıl taşlı bol kireçli harç bu yapıda da kullanıldığı için yapı 13.yy.'a tarihlendirilmiştir.

6.yy.'a tarihlendirilmiştir. Araştırmacılara göre yapının orjinalde vaftizhane⁴¹ olarak inşa edildiği, 11.yy. ortalarından itibaren ayazma olarak kullanıldığı, 1870'lerde ise ayinler için kullanıldığı düşünülmektedir (Schneider, 1943: 17 Özgören, 2011: 104). Ancak yapının ortasında bulunan 0.65 x 0.60 x 0.80 m ölçülerindeki havuz vaftiz teknesi olarak kullanılması uygun değildir. Ayrıca yapının havuzunun ağız kısmında devşirme olarak kullanılan III.Mikhael'in (842-867) surlara ait onarımını anlatan yazıt, bu parçanın buraya 9.yy'dan sonra konulduğunu göstermektedir. Bu durum yapının Orta Bizans döneminde onarım geçirdiğini ortaya koymaktadır. Buna göre yapının 1065 depreminden sonra büyük tahribata uğradığı ve depremden sonra gerçekleşen onarımla işlevinin değiştirilerek yeniden kullanıldığı düşünülebilir(Ermiş,2009: 371).Günümüzde yükselen zemin kotundan dolayı yol seviyesinin altında kalan yapı, dıştan kare, içten dairevi düzenlemeye sahip merkezi planlı ve kubbeli bir yapıdır. Yapıya 11 basamaklı bir merdivenle inilmektedir. Yapının içinde duvarlara asimetrik olarak yerleştirilmiş üçü yuvarlak biri köşeli 4 niş bulunmaktadır (Resim-64). 4.50 m. çapında, 3.80 m. yüksekliğinde olan kubbe yapının beden duvarlarının üzerine oturmaktadır. Yapının ortasında dıştan 1.10 x 1.00, içten ise bulunan 0.65 x 0.60 x 0.80 m ölçülerinde bir havuz yer almaktadır. Günümüzde bakımsız durumda olan ayazma kendi kaderine terk edilmiş durumda bulunmaktadır.

⁴¹ Vaftizhaneler Hristiyanlığın erken dönemlerinde sıklıkla kullanılmış, 6.yy sonlarından itibaren yetişkinlerin vaftizlerinin azalması sadece çocukların vaftiz edilmesiyle, vaftizhane binalarına ihtiyaç kalmamıştır. Bu nedenle de zamanla vaftiz binalarının kullanım işlevleri değiştirilmiş, farklı işlevlere hizmet etmiştir. (Koch, 2007 :59)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KENT TARİHİ GELİŞİMİ

4.1.KENT KAVRAMI

Kent sözcüğüne kavramsal olarak bakıldığında eski Türkçe'deki "kend" den geldiği ve Fransızca kökenli Şehir kelimesiyle aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir (Erton, 1995: 4). İngilizce'de "city" ve "urban" kelimeleri kent ile benzer anlamlıdır. Kent kelimesi, İtalyanca'da "citta", Fransızca'da "cite", İspanyolca'da "ciudad" Almandada ise "stad" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kentin, Yunanca karşılığı ise polis'tir.

Kentler, insanların yaşamlarını devam ettirdikleri, yaşamsal ve toplumsal ihtiyaçlarını karşıladıkları ve tarihsel mekân organizasyonunu geçmişten bugüne taşıyan mekânlardır. Bu mekânlar, kentli insanı çevreleyen ve ondan etkilenen tüm boyutları kapsamakta; siyasal, yönetsel, ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerin gerçekleşmesinde rol oynamaktadır (Akkoyunluoğlu, 2017: 11-26).

Kentleşmeye dair ilk adımların Paleolitik çağda atılmış olduğu bilinmektedir. İnsanların bir arada yaşama arzusu sonucunda bin yıl süren bir evrimle insanoğlu yavaş yavaş yerleşik düzene geçmiş, kentlerin ortaya çıkması insanlık tarihinde kültürel devrimin yaşanmasına sebep olmuştur. Kentler arasında pek çok ortak özellik bulunmasının yanında tarihsel gelişim süreci içerisinde oluşturdukları farklılıklar da bulunmaktadır. Siyasi, sosyal, ekonomik, politik ve dinsel etkinlikler kentlerin kendine özgü bir kimliğe bürünmesinde rol oynamıştır. Her kent nüfus yapısı, eğitim seviyesi, gelenek ve görenekleri, etnik ve dinsel faaliyetleri açısından kendine özgüdür.

Kentlerde nüfusun büyük bir bölümü ekonomik faaliyet alanı olarak ticaret, sanayi, yönetim ve hizmetle ilgili işlerde geçimini sağlamakta, bu durum toplumsal ve kültürel bir örgütlenmenin ortaya çıkmasına fırsat vermektedir. Değişim ve örgütlenmeyi içeren kentleşme süreci kent yaşam tarzının ortaya çıkmasına olanak sağlamış, kent bünyesinde yaşayan ortak paydada buluşan insanlarca üretilen maddi veya manevi değerler ise kent kültürünü oluşturmuştur. Kent kültürü, farklı kültürlerden gelen kişilerin, bireysel hak ve sorumluluklarının bilincine vararak yaşadığı

kente özgü kurallar çerçevesinde bir arada yaşama kültürüdür. (Hayta, 2016: 166). Bu doğrultuda kentler, hem ortak yaşamının fiziki faydalarının, hemde bu koşullarda gelişen fikir birliğinin sembolü olarak görülmektedir.

4.2.ANADOLU'DA KENT TARİHİ GELİŞİMİ

Anadolu, mağara yerleşiminden başlayıp günümüze kadar devam kentleşme sürecinde uzun bir yerleşim tarihine sahip bir bölge olarak dikkat çekmektedir. Bu bölge, tarih boyunca coğrafi konumu, elverişli toprakları ve zengin doğal kaynakları sayesinde pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Coğrafyanın tanıdığı imkânlar aynı topraklar üzerinde birbirinden habersiz pek çok medeniyetin kurulmasını ve çeşitli kültürel gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Tarih boyunca bulunduğu konum nedeniyle önemini hiçbir zaman kaybetmeyen Anadolu, asırlar boyunca farklı nedenlerle doğudan batıya, batıdan doğuya, göç eden toplulukların yol kavşağı olmuş, Anadolu'dan gelip geçen bu topluluklar zaman içerisinde Anadolu topraklarında kentler kurmuşlardır.

Anadolu'nun tarihin her döneminde yalnız kendi iç dinamikleriyle değil, dışarıdan gelen kültürel etkilerle de değişim ve gelişim süreci yaşadığı görülmektedir. Dışarıdan gelen kültürel etkiler, Anadolu kentinin yerel kültürüne karışmış ve kültürel sentez oluşmasına sebep olmuştur. Anadolu'nun tarihsel süreci, beraber yaşayan farklı toplulukların ortaya koyduğu sanatsal, bilimsel, kültürel faaliyetler, toprak katmanları gibi üst üste bir potada yoğrulmuş kültürler ve bu toprakları besleyen her türlü faaliyetten oluşmaktadır (Büyüktanır, 1995: 4-7).

En erken yerleşim izlerinin bulunduğu bir coğrafya olan Anadolu, Ön-Asya'nın büyük ve önemli bir parçasıdır. Anadolu sınırlarını, doğuda: Van Gölü Havzası ve İran'ın bir kısmı, güneyde, Mezopotamya'nın Irak ve Suriye'den geçen tabii çizgileri ile tanımlanan bir bölgesi, güneyde Akdeniz, batıda Ege Denizi, kuzeyde ise Marmara ve Karadeniz oluşturmaktadır (Ünsal, 1973: 53). Ayrıca Orta iklim kuşağı içinde bulunan Anadolu; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine iyice yaklaştığı bir noktada yer almakta ve bu kıtalar arasında geçit noktası oluşturmaktadır. Bu özellikleriyle kıtalararası kilit noktası özelliği göstermiş ve tarih boyunca hem jeopolitik, hem de sosyo-ekonomik bir öneme sahip olmuştur. Anadolu'nun önemini artıran unsurlar

arasında, Eski Çağ'ın önemli medeniyet merkezlerinden olan Mezopotamya, Mısır, Akdeniz medeniyetlerin arasında bulunması da yer almaktadır.

En eski çağlardan beri yerleşmelerin ve kent dokularının oluşmasında topografya, uygun iklim koşulları, savunma faktörü, ulaşım kolaylığı, toprak verimliliği ve su kaynaklarına yakınlık etkili olmuştur. Dönemlerinin en önemli yerleşmeleri olan ve bu özelliklerini günümüzde de devam ettiren kentlerin iklim, su kaynaklarından yararlanma amacı ve savunma nedeniyle çoğunlukla kıyıya hakim tepe platolarında kurulduğu görülmektedir. Ancak bu kentler zaman içerisinde tepelerden kıyılara doğru taşınmışlardır. Bu durumun oluşmasında zaman içerisinde gelişen teknoloji ve suya dayalı taşımacılığın ticari amaçla kullanımının artması etkilidir (Kılıç, 1999: 259).

Anadolu'da avcılık ve toplayıcılıkla başlayan en büyük adım tarımın gelişmesiyle sağlanmıştır. Tarıma geçişin en önemli nedeni olan iklim koşulları, buzulların erimesine neden olarak tarım yapılabilmesi için elverişli ortamlar sunmuştur (Aktüre, 2014: 115). İnsanların bitkileri yetiştirmeyi öğrenip, ekim yapılan arazilere yakın yerlere yerleşmeleriyle tarım gelişmiş ve gelişen tarıma bağlı olarak da ilk kentler kurulmaya başlamıştır. Daha sonraki süreçte ise ticaretin başlayıp gelişmesiyle diğer bölgelerde olduğu gibi, Anadolu'da da etkileşimler yaşanmış ve bu durum kentlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır.

İnsanlığın başlangıç noktası olarak kabul edilen Paleolitik Dönemde, Anadolu'nun pek çok yerinde avcılık ve toplayıcılıkla yaşamını sürdüren insan topluluklarının doğa şartları ve vahşi hayvanlardan korunmak için dağınık ve seyrek olarak küçük topluluklar halinde mağara veya kaya kovuklarında yaşadıkları bilinmektedir. Mezolitik Dönemde, göçebe yaşamdan yerleşik düzene doğru bir geçiş yaşanmış ve bu dönemde köy mimarisi tarzında barınma ve korunma gibi ortak amaca hizmet eden kalıcı barınaklar yapılmaya başlanmıştır. Neolitik dönemde ise ilk yerleşim yerlerinin kurulduğu ve insanların su kenarlarına inerek toprağı işlemeye başladıkları görülmektedir. Ayrıca neolitik dönemle beraber nüfus ve daha geniş alanlara yayılmıştır (Çevik, 2004: 14). Dünyada ilk kentleşme hareketinin çekirdeğini göçebe yaşam tarzından yerleşik düzende yaşama geçişin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Toplumlar bir araya gelerek kentleri oluşturmuş, daha sonra çabuk ve kolay yerleşebilmek için kent planlarını oluşturmuşlardır. İlk kentleşme hareketlerinin Güney

Mezopotamya da, Uruk çevresinde başlamış olduğu ve buradan da Anadolu ve Yunan adalarına yayıldığı bilinmektedir. Mezopotamya da yaklaşık bin yılı kapsayan süreçte, yaşanan değişim ve gelişimler kentlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Anadolu'da Neolitik Dönemin en önemli yerleşimleri Anadolu Yarımadası'nın güney yarısında bulunan Çayönü, Çatalhöyük, Hacılar ve Can Hasan'dır. Ancak Anadolu'da bütün aşamalarıyla ilk yerleşim örneğini Diyarbakır yakınlarında bulunan Çayönü yansıtmaktadır. Çayönü yerleşimi, yaklaşık 9000 yıl önce insanlığın kentli yaşam düzeyini yansıtan en eski örneklerdendir. Çayönü, dünya üzerinde 9 hektarlık alanı kapsayan ve ızgara plan düzeni etrafında genişleyen bir yerleşim yeridir. Çayönü evleri, barınma ve korunma amacı güdülen bir barınak niteliğindedir. Bu evler, sadece yatıp uyumak ve sert doğa koşullarından korunmak gibi sınırlı amaçlar hizmet etmiştir. Burada ilk yapılaşma doğal çevre ortamına uyum sağlamak amacıyla gerçekleşmiş, yaşam ise kulübelerin ortasında yer alan ortak alanda yakılan kampvari ateş etrafında sürdürülmüştür (Özdemir, 2017: 248: 262). Çayönü örneğinde gördüğümüz ve kısıtlı amaçlara hizmet eden hücre tipi evler, Neolitik dönemin ilerleyen sürecinde gelişim göstermiş; dikdörtgen-kare planlı, ızgara temelli evler, sokaklar ve meydanlar oluşmaya başlamıştır. Bununla beraber Neolitik dönemde İklimin yumuşamaya başlamasıyla Anadolu'da üretici bir yaşam biçimi görülmeye başlanmıştır. Yerleşik düzene geçişle birlikte kalıcı barınaklar yapılmaya başlanmış, bazı aile ve iskan birlikleri kurulmuş, çiftçilik ve hayvancılık düzenli bir ekonomik sistemin oluşumunda önemli bir rol oynayarak daha sonraki kent ve devlet örgütlenmesinin temelini oluşturmuştur. Anadolu'da tüm bu özellikleri barındıran ilk yerleşim olarak Çatalhöyük öne çıkmaktadır.

M.Ö. 7000 yıl öncesinde Konya ovasının en bereketli yerinde kurulan ve Çumra ilçesine 12 km mesafede yer alan Çatalhöyük, Anadolu'da ki en büyük neolitik yerleşimdir. Çatalhöyük'ün bir zamanlar Çarşamba Çayı'nın kenarında bulunduğu bilinmekte ve buradaki ilk iskânın bu çayın bereketli alüvyal düzlükleri oluşturmaya başladığı süreçte gerçekleştiği görülmektedir. 34 hektarlık bir alanı kapsayan yerleşim yeri Çatalhöyük Doğu ve Çatalhöyük Batı olmak üzere iki höyükten oluşmaktadır. Çatalhöyük ilk kez 1958 yılında J.Mellart tarafından keşfedilmiş ve ilk arkeolojik kazı yine J.Mellart tarafından 1961-1965 yılları arasında yapılmıştır. Mellart'a göre

Çatalhöyük, kentlere özgü pek çok özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar; nüfus yoğunluğu, yönetici sınıf, tabakalı toplum yapısı, uzak mesafeli ticaret, sulu tarım ve zanaatkârlardır. Burada İlk yerleşme evresinde avcılık ve toplayıcılık yapılırken, son yerleşmede tarım, hayvancılık ve karma ekonomi yapıldığı bilinmektedir. Başlangıçta bağımsız ve birbirinden uzakta yapılan evler ileri dönemlerde birbirine bitişik hale gelmeye başlamıştır. Tarımla elde edilen ürünlerin saklanması ihtiyacı ile doğan bu planlı evler, ürünlerin işlenmesi için avlu ve ürünlerin saklanması için depoların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Evler tek katlı olup, ortada bulunan avlularda kadınların dokumacılık, çanak çömlek denemeleri yapmaya çalıştıkları sanılmaktadır. Buradaki penceresiz duvarların savunma amaçlı yapıldığı düşünülmektedir. Ayrıca az sayıda yol olması ise geliş gidişlerin düz damların üzerinden yapıldığı izlenimini vermektedir (Kejanlı, 2005: 91).

M.Ö.3500'lerde bronzun bulunmasının akabinde maden çağının başladığı görülmektedir. Maden çağının başlaması, Anadolu'da bulunan neolitik yerleşmelerin gereksinimleri için dışarıya bağlı hale gelmesine ve yerleşmeler arasında ticari ilişkilerin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bronzun uzmanlaşarak, örgütlenmiş bir ticaret gerektiren kullanımı, kentlere önemli bir merkez ve toplumsal, ekonomik, kültürel fonksiyonların belirginleştiği yerleşim birimleri statüsünü kazandırmıştır. Teknolojideki gelişmeler sonunda dağınık köy ekonomisinin üst düzeyde örgütlenmiş kentsel ekonomiye dönüşmesini sağlayan ise, kral ve krallık teşkilatı olmuştur. Merkezi konumdaki kişi olarak kral, köyün kente dönüşmesinde ve yeni bir sembolik olgu ile kent imgesi oluşturmada önemli rol oynamıştır.

İlk gerçek kentlerin oluşumunun M.Ö. 2500-2000 yıllarında Erken Bronz dönemlerinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönem kentleri, dış ticaret ilişkileri nedeniyle çok zenginleşmiş kentlerdir. Yönetici sınıf bu dönemde konut ya da saraylarda yaşamaya başlamıştır. Erken Bronz Dönemi kentlerinden olan Alishar (Sorgun-Yozgat), bu dönemin önemli yerleşimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Alishar, belirgin toplumsal, ekonomik ve kültürel fonksiyonlara sahip olmasının yanı sıra; ticaret, madencilik, siyasal örgütlenme bakımından gelişme göstermiş bir kenttir. Kent, yerleşmenin genişlemesi sonucunda ortaya çıkmış olan dış çizgiyi izleyen ve savunma için elverişli olan her türlü engebelikten yararlanmış ve bir

kale ile çevrelenmiştir. Bu dönemde kent, kale ve aşağı kent olarak iki bölümlü düzenli bir plana sahip olmuş ve bu özelliği ile döneminin odak yerleşmesi konumuna gelmiştir. Alışar kentinde evlerin kent duvarlarına bitişik olmadığı ve evlerden kaleye doğru yönelmiş yelpaze biçimli bir yol dizgesinin bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca kent duvarlarına koşut giden çember biçimli yollar, radyal sistemde kaleye çıkılıp etrafı dolaşarak sona ermektedir (Kejanlı, 2005: 92).

Anadolu'nun pek çok farklı medeniyete ev sahipliği yaptığının bilinmesine karşın tek bir devletin Anadolu'nun tamamına egemen olma gibi bir durumu söz konusu olmamıştır. Bu durumun oluşmasında iklim farklılıkları, Anadolu'nun coğrafi konum itibarıyla yüksek sıra dağlarla çevrili oluşu ve bunun akabinde gelen ulaşım zorlukları etkili olmuştur. Bu durumda Anadolu medeniyetlerinden Hititler, Frigler, Urartular, Lidyalılar, Likyalılar ve daha bir çok kavim Anadolu'nun ancak birer küçük bölgesinde egemen olmuş, Yunanlılar ise genellikle kıyılarda küçük kent devletleri kurmuşlardır.

MÖ. 500-400 yıllarında yaşanan Pers istilalarında Anadolu kentlerinin pek çoğunun yıkıldığı görülmektedir. Ancak M.Ö.330-M.Ö.30 yılları arasında Anadolu'da yaşanan Helenistik dönemde yıkılan kentlerin yerine pek çok kent kurulmuş ve Helenistik dönemde şehircilik boyutu daha ileriye taşınarak geliştirilmiştir. Ancak Helenistik dönem kentlerinde bütüncül bir yaklaşımdan çok bireysel bir yaklaşım söz konusudur. Antik dönem Helenistik kent planlılığının, temellerinin Arkaik dönemde atıldığı ve Klasik dönemde geliştirilerek şekillendiği görülmektedir. Arkaik dönemde ilk örneklerini gördüğümüz Helenistik kentlerin oldukça sade bir yapısı vardır. Fazla çeşitlenmeyen yapı tipolojisi içinde, sade prizmatik kütleler kullanılmış, bu kütleleri hem dekoratif hem de strüktürel açıdan tamamlayan ve gelişimlerini gerek form gerek oranlar açısından M.Ö.4.yy'da tamamlamış Dor, İon, Korint düzenleriyle desteklenmiştir. Bu dönemde kentin ana merkezi olan agora, tüm kamu yapılarının işlevlerini bünyesinde barındırmış, bu nedenle de kamu yapıları arasında bir etkileşim yaşanmıştır. Dağınık ve düzensiz bir yapıya sahip olan Arkaik dönem kenti Klasik dönemde yerini düzenli planlı kentlere bırakmıştır (Tanaç, 2000: 39-40). Yeniden inşa edilen veya yeni kurulan düzenli planlı kentlerde, dik açıyla kesişen sokaklarda revaklar çoğalmış, kanatlı stoalar yapılmış, agora planları düzenlenmiş, belediye meclisi binaları inşa edilmiştir. Bu dönemde kentler, köylerden yapısal olarak ayırt edilebilir hale

gelmiş, meclis binası gibi bazı özel binalar kentlerde yerel yönetim biçimlerine ihtiyaç duyulmasından dolayı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde özellikle Roma mimarisini de etkileyecek yenilik yapılmış ve konforlu ve çok katlı evler inşa edilmiştir.

Roma dönemine (M.Ö.30-M.S.395) gelindiğinde Anadolu'nun bu dönemde dünyanın en bayındır yerlerinden biri haline geldiği görülmektedir. Romalılar geniş coğrafyaları içinde yoğun bir kent yaşamına sahip olmuş ve Helenistik mimarinin mirasına sahip çıkarak düzenli bir kent mimarisi ortaya koymuşlardır. Ancak Roma döneminde, Helenistik dönemdeki bireysel algının aksine kent bütüncül olarak şekillendirilmiştir. Roma kentini meydana getiren fiziki öğeler, gymnasionlar, stadyumlar, tiyatrolar, kamu ve agora binaları, hamamlar, kütüphaneler, evler, sütunlu yollar, büyük meydanlardır (Segal, 1997: 3-4). Roma mimarisi devletçi, pratik ve genel menfaati gözetilen bir mimaridir ve bu mimari içerisinde kent bütününe önem kazandığı görülmektedir (Kılınç, 2010: 4-6; Segal, 1997: 2). Roma kentindeki kentsel bütünlük, belli merkezler ve önemli yapıların birbiriyle fiziki ve görsel bağlantısı sağlanarak oluşturulmuştur. Ayrıca kentlerde düzenlenen festivaller, geçit törenleri gibi etkinliklerin açık alanlarda yapılması kenti tamamen tiyatro alanına dönüştürmüştür. Tüm bunların yanında Romalıların su kaynakları ve dağıtımını, drenaj sistemlerini ve ısıtma sistemlerini geliştirdikleri ve uzak mesafelerden su getirme işini başarılı bir şekilde uyguladıkları bilinmektedir (Kılınç, 2010: 3-4). Anadolu kentleri yaklaşık M.Ö. 200'den başlayarak Roma İmparatorluğu'nun etkisi altına girdiğinden hiçbir yönden Roma'dan geri kalmayan bir düzeye sahip olmuştur.

4.3.ORTAÇAĞ ANADOLU KENTLERİ

Anadolu, hakkında tarihi ve arkeolojik verilere sahip olduğumuz en eski yerleşim yerlerinden biridir. Ortaçağda Anadolu topraklarında Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı gibi medeniyetler kesintisiz olarak birbirini takip etmiş ve medeniyetler arasında yaşanan zincirleme etkileşimle bir değişim süreci başlamıştır. Ortaçağ'da Anadolu'da kentler Selçuklu medeniyeti tarafından Bizans'tan alınmış ve Osmanlı'ya aktarılmış bir kültür birikimini temsil etmektedir. Ortaçağ Anadolu kentlerinin oluşumunda coğrafyanın özgün koşulları belirleyici olmuş, bunun yanı sıra dönemin siyasi, askeri, sosyal, ekonomik kültürel ve dini şartları kentlerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Anadolu'da, Ortaçağ'a kadar çeşitli gelişmelere sahne

olan kentleşme, Ortaçağ'dan itibaren yeni bir boyut kazanmıştır. Ortaçağ'da Anadolu da bulunan pek çok kentin tarihi çekirdeği antik dönemde oluşmuş ve her medeniyet kendi kültürü doğrultusunda kentleri şekillendirmiştir. Ortaçağ kentleri, tarihi geçmişi Yunan ve Roma dönemlerine kadar giden Bizans kentleri ile geçmişi Ortaçağ'a uzanan Selçuklu ve Osmanlı kentlerinin bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır.

Konumuz itibariyle Ortaçağda Anadolu kentlerinin sahip olduğu karakteri ve yaşadığı değişim sürecini anlaşılır kılabilmek için, Ortaçağ'da Anadolu kentlerini Ortaçağ Bizans Anadolu Kentleri, Ortaçağ Selçuklu Kentleri, Ortaçağ Erken Osmanlı Kentleri olarak ayrı başlıklarda anlatılmıştır.

4.3.1.Ortaçağ Bizans Anadolu Kentleri

Anadolu, 4.yy.'dan 14.yy.'a kadar tüm Ortaçağa egemen olmuş bir imparatorluk olan Bizans için var olduğu bin yıllık süreçte her zaman önemini korumuş bir bölge olarak dikkat çekmektedir. Anadolu toprakları Bizans'ın bir parçası iken Bizans, güçlü ve refah içinde bir devlet olmuş, 7.yy.'da Kuzey Afrika, Suriye, Mısır gibi eyaletlerinin Müslümanlar tarafından alınmasından sonra imparatorluğun maddi manevi dayanağı haline gelmiştir.

Bizans hâkimiyetindeki bölgeler arasında alan olarak en büyük ve en fazla nüfusa sahip olan Anadolu, önemli ticaret yollarının geçtiği, önemli maden yataklarına sahip ve imparatorluğun en önemli tahıl ve insan gücü kaynaklarının bulunduğu bir bölgeydi. İmparatorluğun en güçlü themaları Anadolu'da bulunmakta ve imparatorluğun büyük toprak sahiplerinin çoğu yine Anadolu topraklarında yer almaktaydı. Bunun yanı sıra İmparatorluğun en önemli ve en büyük kentleri Anadolu'da kurulmuş, Bizans dininin ve kültürünün bir yansıması olan inşa faaliyetleri yine Anadolu'da gerçekleşmişti (Baskıcı, 2011: 16). Ancak 7.yy.'dan itibaren Bizans için hayati değere sahip olan Anadolu topraklarında yaşanan iklim koşullarının yarattığı kuraklık, depremler, veba salgını ve Anadolu topraklarına yapılan akınlar sonucunda Bizans'ın sosyal topografyası değişime uğramış ve 6. yy.'dan 9.yy.'a kadar yaşanan dramatik olaylar Bizans kentlerinde değişikliğe yol açmıştır. Nemli iklim koşullarının değişip yerini 9.yy'a kadar devam edecek olan soğuk kış ve kurak yaz ortamına bırakması ağır kuraklık yaşanmasına sebep olmuş, bu durum kötü hasatı ortaya

çıkarmıştır. 6.yy'da ortaya çıkan veba salgını 8.yy'a kadar etkisini sürdürmüş ve imparatorluğun insan kaynaklarına ciddi ölçüde zarar vermiştir (Gregory, 2010: 191). I. Justinianus'un ölümünden sonra başlayan işgaller, imparatorluğun mali ve askeri kaynaklarını tüketmiş ve ferah dönemi sona ermiştir (Gazioğlu, 2017: 44). 7.yy.'da Arap saldırılarının Anadolu içlerine kadar ilerlemesiyle kentler eski istikrarlarını kaybetmiş ve birçok kent güvenlik amacıyla tedbirler almıştır (Cezar, 1976: 484-485). Şehirlerarası ticaretin azalıp ticaretin İtalyan kentlerine ait kolonilerin elinde bulunması kentlerin İtalyanlarca sömürülmesine neden olmuş ve 9.yy.'dan itibaren kentler kendilerine has fiziki özelliklerini kaybetmişlerdir (Cezar, 1976: 486-487). İkon mücadelelerinin yarattığı karışık ortam ve thema sistemindeki bozulmalarda Bizans kentlerinin zayıflama nedenleri arasında bulunmaktadır (Cezar, 1976: 490). Tüm bu değişimler Ortaçağ Bizans döneminde kentlerin ekonomik bakımdan yoksullaşıp zayıflayarak küçüldüğünü, kırsallaşmanın arttığını ve nüfusun azaldığını göstermektedir. Bu olumsuz ortam aynı zamanda Bizans kentleri arasındaki ulaşımı sağlayan yolların bakımsız ve güvensiz olmasına yol açmış, ekonominin temel unsuru olan para da olumsuz koşullar sonucunda azalmış, alışverişler takas yoluyla yapılmıştır (Eravşar, 2002: 502). Kentler arası iletişim belirsizleşerek kentlerin ticaret ve pazar ağlarında bozulmalar yaşanmıştır

Gerçekleşen jeopolitik, askeri ve ekonomik koşulların değişimine bağlı olarak Bizans kentlerinin fiziksel çehresi de değişikliğe uğramıştır. Bizans'ın bazı kentleri terk edilerek güvenli alanlara taşınmış, bazıları akropollere doğru küçülmüş, bazıları ise kaybolmuştur. Yeni kurulacak kentler için ise daha yüksek alanlar tercih edilmiştir (Gazioğlu, 2017: 38). Ortaçağ Anadolu'sunda kentleşme sürecindeki ilk değişim Bizans'ın ilk dönemlerinde gerçekleşmiştir. Bizans döneminde, Roma kentlerine göre en belirgin değişim kentlerin akropollere çekilerek etrafının surlarla çevrilmesiyle gerçekleşmiştir. Bizans döneminde Roma'ya ait kent sayısı azalmış buna bağlı olarak da kent alanları küçülmüştür.

Bizans kentlerinin fiziksel yapısı ve niteliği hakkında açıklama yapmadan önce Bizans'ta kent kavramını açıklamak daha doğru olacaktır. Bir Bizans yerleşimin kent sayılabilmesi için çok işlevliliğe sahip olması gerekmektedir. Bizans kentlerinde aranan çok işlevlilik kentin, bir bölgenin ticari, idari, ekonomik, askeri ve dini merkezi

konumunda bulunmasıyla sağlanmaktadır. Bu tanımlama kent olarak nitelendirilen yerleşimlerin, bir bölgenin en büyük yerleşim merkezleri olduğunu ortaya koymaktadır

Bizans öncesinde kentlerin akropollerin dışında tepelerin eteklerine doğru geniş bir alana yayıldıkları bilinmesine karşın, Bizans döneminde özellikle iç kesimlerde bulunan kentlerin merkezlerinin boşaltılarak akropollere doğru küçüldükleri ve etraflarının kuvvetli sur duvarlarıyla çevrildiği görülmektedir. Bu durum Bizans dönemi kentlerinin önceki kentlere göre tersine yönelim göstererek, yerleşimlerin tamamının sur duvarları içinde kaldığını ve kentlerin kendi kabukları içine çekildiklerini göstermektedir. Düşman saldırılarına karşı güçlendirilmiş akropolisler savunma hattı olarak önem kazanmış ve sivil ve askeri idare akropolis içine yerleştirilerek kentlerin kontrolü buradan sağlanmıştır. İşgal sırasında köylünün sığınıp uzun kuşatma dönemlerinde tarım yapabilmesi için kent içindeki sur duvarları boyunca boş araziler bırakılmıştır. Tüm bu özellikler büyük ve küçük ölçekli bütün Bizans kentlerinde benzerlik göstermekte ve kentlerin karakteristik özelliğini yansıtmaktadır. Anamur (Anemurium), (Ancyra) Aphrodisyas (Denizli-Geyve), Epesos (Efes), Hierapolis (Pamukkale), Myra (Demre), Nikapolis (Niğbolu) gibi antik kentler akropollere doğru küçültülmüş kentler arasındadır. Pergamon (İzmir-Bergama), Anemurium (Anamur), Eushaita (Çorum), Sardis (Sard) gibi kentler savaşların yanı sıra deprem ve yangın gibi doğal afetler nedeniyle daha güvenli alanlara taşınmak üzere terk edilmiştir. İmparatorluğunun tüm kentleri küçülüp merkezlerine çekilmiş, yerelde bulunan kentler güvenli yerleşim birimlerine ya da kaleye dönüşmüştür.

Bizans öncesinde Anadolu kentleri planlı bir strüktüre sahipken, Bizans döneminde kentlerdeki planlı gelişim ortadan kalmış, hatta geçmişin planlı şehirleri de plan düzenlerini kaybetmiştir. Bizans kentleri için genel tipoloji değerlendirmesi Uğur Tanyeli tarafından yapılmış ve Tanyeli Bizans kentlerini “Çok parçalı kent” modeli ve “Kale kent” modeli olmak üzere iki temel modele oturtmuştur (Tanyeli, 1987: 21-32). Çok parçalı kent modelinde yerleşim antik kentin üzerine konumlanmış, küçük ve birbirinden kopuk yerleşim parçalarından oluşmaktadır. Bu parçaları köy olarak da nitelendirmek mümkün olup kendilerine ait mezarlıklarının, kiliselerinin ve küçük imalathanelerin bulunduğu bilinmektedir. Ancak bu yerleşmelerde ticaret alanı bulunmamaktadır. Bu yerleşmelerde asıl kent antik kentin üzerine doğru gelişerek

akropole doğru küçülmüş, etrafı yüksek ve kuvvetli surlarla çevrilmiştir. Sur içinde tarımsal faaliyetlere yer verilmemekte, mezarlıklar hem sur içinde hem de sur dışında yer almaktadır. Bu kentlerde büyük boyutlu kamu yapıları inşa edilmemiş, Helenistik ve Roma döneminden kalan yapılar kullanılmıştır. Ephesos (Efes), Sardis (Sard), Konstantinapolis (İstanbul), Pergamon (Bergama) bu kentlere örnek gösterilebilir (Eravşar, 2002: 504-505).

Kale kent modelinde ise yerleşme alanının büyük bir kısmı sur içinde yer almaktadır. Surların çevrelediği alan küçüktür ve iç kaleye sahiptir. Bu durum kale kent modelini çok parçalı kent modelinden ayırmaktadır. Surlar antik dönemden kalmış olabileceği gibi Bizans döneminde de inşa edilmiş olabilir. Çok parçalı kent modelinin aksine kale kent modelinde düzenli bir ticaret alanı bulunmaktadır. Ticaret alanları düzenli bir biçimde sur içinde ve sur dışı kapılarına yakın konumlandırılmıştır. Kale kent modeli kentler geliştikçe sur dışına taşmış ve çok parçalı hale gelmiştir (Eravşar, 2002: 505). Attaleia (Antalya), Cassarea (Kayseri), İkonium (Konya), Nikaia (İznik), Amaseia (Amasya), Smyrna (İzmir), Prusa (Bursa) kentleri kale kent model içinde yer almaktadır. Bizans İmparatorluğunda bu iki kent modeli dışında hiçbir fiziki özelliği bulunmayan yerleşmelerinde yer aldığı bilinmektedir. Bizans kent modelleri, Bizans'ın Anadolu coğrafyasından devraldığı Helenistik ve Roma kentlerinin Hıristiyan dini ve kültürüyle şekillenerek kendine özgü kentsel mekan organizasyonları oluşturulduğunu göstermektedir.

Bizans kentleri, Helenistik ve Roma döneminde kurulan kentlerin üzerinde gelişmiş olmalarına rağmen kenti oluşturan öğeler ve fiziki çevre bakımından farklılık göstermektedir. Bizans kentlerinin en belirgin değişimi, putperest tapınakların ve yapıların terk edilip, bunların inşaat malzemelerinin Hıristiyan yapıların inşası için yeniden kullanılmasıdır. Bizans ihtiyaç duyduğu düzenlemelerle kentleri yeniden şekillendirmiş ve bu doğrultuda kilise, manastır, saray, hamam, sarnıç, su kemerleri, mezar anıtları gibi yapı tipleri kentleri şekillendirmiştir.

Bizans'tan önce Putperest ritüellere göre şekillenen kentler yerini Hıristiyanlık dininin ortaya çıkardığı kültüre bırakmış ve Hıristiyanlık kentte pek çok şeyi şekillendiren en temel faktör olarak ön plana çıkmıştır. Hıristiyanlık dininin en somut belirtisi kilisedir. Helenistik ve Roma dönemi tapınaklarının yerini alan kiliseler yeni bir

yapı tipi olarak kent dokusuna katılmış, kentin en önemli yapısı olarak öne çıkmıştır. Kenti oluşturan fiziki yapıların düzeni de kiliseye bağlı olarak ayarlanmıştır (Cezar, 1976: 490). Ayrıca geçmiş medeniyetlerden kalan ve çok tanrılı dinlerin inanç ve ritüellerini yansıtan tapınaklar Bizans döneminde kiliseye dönüştürülerek tekrar kullanılmıştır. Tapınakların kiliseye dönüştürülmesi yaygın bir uygulamadır. Bu duruma Aydın Geyve’de bulunan Afrodit Tapınağının Mikhael kilisesine, İzmir-Bergama da bulunan Serapis tapınağının H.İoannes Kilisesine ve Ankara da bulunan Augustus Tapınağının bir kiliseye dönüştürüldüğü ve Kayseri’de bulunan Aziz Basil kilisesinin bir tapınaktan dönüştürüldüğü örnek gösterilebilir. İznik’te bulunan Ayasofya Kilisesi ve Aziz Neophytos’a adanmış olduğu düşünülen kilisenin de bir tapınak üzerine inşa edilmiş olma ihtimali vardır.

Bizans kentlerinde fiziki yapıyı şekillendiren ve kiliseler kadar dikkat çeken diğer bir yapı tipi de manastırlardır. Manastırlar bazen kentin içinde kurulurken bazen de kentin dışında kurulup gelişmiştir (Doğan, 2003: 73-89). Bizans’ın antik uygarlıktan çıkıp bir ortaçağ uygarlığına dönüşmesindeki en önemli rolü manastırlar üstlenmiş, dışa kapalı bir yaşam süren manastırların gelenekleri ve kültürü kilise litürjisine taşınmıştır (Akyürek, 1977: 73). 8.yy’da Bizans’ta ortaya çıkan ikona kavgalarının ikonseverlerin lehine sonuçlanmasıyla manastır sayısında artış yaşanmış, ıssız bölgelerde manastır hayatının devam ettirilmesi amacıyla da Kapadokya ve Kayseri çevresinde yer altı şehirleri kurulmuştur. Manastırların Hristiyanlığın yayılıp gelişmesine büyük katkısının olmasının yanında kentlerin gelişimine ve sosyo-fiziki yapılarına pek fazla etkisinin olmadığı bilinmektedir. Bu durum manastırların daha çok kırsal kesimlerde yoğunlaşması ve kapalı hayat tarzını benimsemiş olmalarıyla açıklanmaktadır.

Bizans döneminde ekonomide ve sosyal hayatta yaşanan olumsuz değişimler, Roma ve Helenistik dönemin önemli kamu yapıları olan hamam, tiyatro, stadyum gibi anıtsal yapıların kullanım dışı bırakılarak terk edilmesine yol açmıştır (Ceylan, 2000: 32). Kent bütçelerinde yaşanan azalma bu yapıların onarımı ve inşası için gerekli olan gücü yok etmiştir. Öte yandan çoğunlukla pagan dinin geleneklerine sahip olan anıtsal yapılar Hristiyanlığın getirdiği hayat tarzı içinde geçerliliklerini yitirmiştir. Çünkü kilise antik dönemin kamu yapılarına pagan dinin ürünleri olduğu için karşı çıkmıştır. Antik dönem kentlerin önemli bir parçası olan spor aktivitelerinin gerçekleştiği yer olmasının

yanı sıra antik hayat tarzı ve felsefenin de sembolü haline gelen gymnasiumlar, hıristiyanlığın yayılmasıyla zaman içinde kapanmıştır (Yegül, 1992: 318). Bunun yanı sıra hamamların ve içindeki aktivitelerin kilise tarafından uygunsuz görülüp dini çevrelerin kamuya açık alanlara gitmemeleri konusunda telkinde bulunduğu bilinmekte ancak hamamların hristiyanlık dinine uyum sağladığı görülmektedir (Yegül, 1992: 314). Bu uyum sonucunda paskalya kutlamaları ve vaftiz törenleri hamamlarda gerçekleştirilmiş, ancak zamanla koşulların değişmesi ve hamamları işletmek için gerekli olan ekonomik güç ve insan gücünün azalması antik dönemden kalan hamamların terk edilmesine yol açmıştır. Bu dönemde Roma ve Helenistik dönemin kent dokusunda önemli bir yer tutan tiyatrolarda zamanla oyunların kalitesizleşerek açık saçı hale gelmesiyle eski önemlerini yitirmiş ve giderek ortadan kalkmıştır. (Cezar, 1976: 494; Eravşar, 2002: 504). Helenistik ve Roma kent mimarisinde önemli bir yere sahip olan sütunlu caddelerin de Bizans'ta 7.yy.'dan sonra önemini yitirdiği ve sütunların arasının örülerek dükkânlar ve konutlar oluşturulduğu bilinmektedir.

Bizans döneminde Anadolu kentlerinde meydana gelen en belirgin değişimlerden biri de sur içinde oluşturulan mezarlıklardır. Antik süreçte Anadolu kentlerinde görülmeyen bu olgu Bizans ile beraber oluşmaya başlamış ve Bizans halkı sur dışında oluşturulan mezarlıkları yerleşim alanlarının içine almışlardır. Bizans halkı mezarlıklarını sadece sur içine almakla kalmamış, bunun yanı sıra ikamet edilen yapıların içinde de ölü gömme alışkanlıkları edinmişlerdir (Tanyeli, 1996: 409). Bizans'ın ilk dönemlerinde zengin kişiler Romalılar gibi, heykellerle süslü mermerden yapılmış anıtsal lahitlere gömülmüşlerdir. Bunun yanında sıradan insanların sur dışındaki mezarlıkları kullanmaları beklenmiş ve kent içindeki kiliselerin bahçelerinde mezarlıklar yapılmaya başlanmıştır (Rice, 1998: 187).

4.3.2.Ortaçağ Selçuklu Anadolu Kentleri

Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göç hareketi 9.yy'da başlamış ve 13.yy'a kadar devam etmiştir. 1071'de yaşanan Malazgirt zaferi sonucunda Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasının ardından bu göç hareketi hızlanmış ve Türkler Anadolu'da pek çok kente yerleşmiştir. Malazgirt zaferi, Anadolu da Türk nüfusunun yoğunluk kazanıp, düzenli kent hayatının oluşmasındaki ilk büyük adımdır. Bu zafer sonunda Anadolu'daki Bizans güçleri kırılmış ve Türkler Anadolu'ya yayılıp

yerleşmeye başlamışlar, bu sayede de Anadolu'da hızlı bir şekilde Türkleşme-İslamlaşma süreci başlamıştır. Selçuklu Türkleri, Bizans İmparatorluğundan devraldıkları Anadolu coğrafyasında uzun süren fetih hareketleri sonunda harap olmuş kırsal ve kentsel yerleşmeleri, tekrar yerleşime açarak kent niteliği kazandırmak için sistemli bir yerleşme politikası izlemişlerdir. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra Anadolu'da kentleşme süreci kesintisiz devam etmiş ve kent hayatında Bizans'a göre olumlu gelişmeler kaydedilmiştir.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde bu coğrafyada çoğu önemsiz kale görünümünü almış ve terk edilmiş pek çok Bizans kenti bulunmaktaydı (Eravşar, 2002: 505). Türkler Bizans'tan devraldıkları bu kentleri, Orta Asya'dan getirdikleri göçebe ve yerleşik yaşama dair kent kültürü, göç hareketi esnasında karşılaştıkları İran-İslam kültürü ve Roma-Bizans kültürüyle harmanlayarak kendilerine özgü bir kent anlayışı geliştirmiş, bunun sonucunda da Anadolu kentlerinde değişim ve dönüşüm süreci başlamıştır (Kejanlı, 2010: 288; Özcan, 2007: 6). Anadolu'ya göç eden Türkler değişik coğrafi koşullar ve kültür ortamında uzun yıllardan beri oluşturdukları maddi manevi kültürel değerleri Anadolu topraklarına taşımış ve bu özellikler Anadolu'nun fiziki çehresini oluşturmuştur. Bu süreçte gerek Bizans egemenliğinden devralınan Anadolu kentleri gerekse Türkler tarafından kurulan kentler mekânsal ve işlevsel açıdan Türk geleneklerinin oluşturduğu kültüre göre yeniden şekillenmiştir.

Bizans'tan devralınan ve geçmişi Hristiyan geleneklerine dayanan Anadolu kentlerinin hızlı bir şekilde Türkleşme sürecine girdiği bilinmektedir. Bu Türkleşme süreci araştırmacılar tarafından üç aşamada ele alınmaktadır. Bunlar, eski kentlerin gelişerek yeni kent fizyonomilerinin ortaya çıkması, yeni kentlerin kurulması ve göçebelerin kentli olması şeklindedir (Eravşar, 2002: 505; Kuban, 1968: 58). Selçuklu Türkleri Anadolu'ya geldikleri zaman coğrafyanın şartlarına uygun olarak bir kente ya da kentin dışına yerleşmiş, ya da yeni bir kent kurmuşlardır. Bu da Türkler tarafından Bizans kentlerinde gerçekleştirilen değişimin üç kategoride gerçekleştiğini ortaya çıkarmaktadır.

Anadolu Selçuklu kentleri için genel tipoloji değerlendirmesi ilk defa Mükrimin Halil Yinanç tarafından yapılmıştır. Mükrimin Halil Yinanç, Anadolu'ya Türklerin gelmesiyle Anadolu kentlerinde gerçekleşen değişimi üç gruba ayırmıştır. Bu

gruplandırmaya göre ilk grubu Türklerin Anadolu'ya gelerek mevcut buldukları kentlere yerleşmeleri oluşturmaktadır. Buna göre daha önceki medeniyet tarafından oluşturulan kentlere yerleşen Türkler, mevcut bulunan kentte çok fazla değişikliğe yol açmamış ve eski kentlerin devamı niteliğinde kentler oluşturmuşlardır. Anadolu kentlerinin büyük bir kısmı bu gruba dâhil edilmektedir. İkinci grubu ise tahrip olan kentlerin üzerine ya da yakın çevresine kurulan kentler oluşturmaktadır. Bu gruba göre Selçuklu Türkleri mevcut kentleri büyük ölçüde kendi kültürleri çerçevesinde düzenlemişler ve kentte büyük ölçüde değişim gerçekleştirmişlerdir. Ankara, Konya, Kayseri ve Sivas bu gruba dahil edilmektedir. Son grubu ise Türkler tarafından oluşturulan yeni kentler oluşturmaktadır (Yinanç, 1944: 80; Eravşar, 2002: 514).

Anadolu Selçuklu Kentleri için genel bir değerlendirme yapılması gerekirse kentler, daha çok askeri amaçlarla kullanılan dörtgen biçimli iç kale ile onu çevreleyen konut alanlarını kuşatan, kalın bir surla çevrili dış kaleden oluşan bir görünümündedir. Anadolu'da pek çok kent Türklerin yerleşmesinden önce sur içinde yer alan kale kent niteliğindedir ve bu kentlerin yönetsel ve askeri organizasyonu sağlayan iç kaleleri bulunmaktaydı. Anadolu'ya yerleşen Selçuklu Türkleri, geçmiş medeniyetlere ait bu kalelerin bazılarını onarmış, iç kalesi olmayan kalelere iç kale eklemiş ve pek çok yeni kale inşa etmişlerdir. Kentlere yerleşen Türkler aileleriyle beraber kalelere yerleşmiş ve Bizans'tan kalan kale-kent ögesi Selçuklu Türklerinde gelişmiş ve önem kazanmıştır. Anadolu Selçukluları Bizans'tan kalan surları da güçlendirerek kullanmışlar ancak iç kaledeki strükture temelde hiç dokunmamışlardır. İç kaleler yapılan onarımlarla genişletilmiş ve struktürleri güçlendirilmiştir (Eravşar, 2002: 507).

Zengin ve köklü bir yerleşme geçmişine sahip olan Anadolu kentleri antik dönem çekirdeğine sahip, bir höyük veya Bizans akropolünden gelişmiş kentlerdir. Yüzyıllar boyunca pagan ritüellere ve Hristiyan geleneklerine göre şekillendirilmiş olan kentler, Selçuklu Türklerinin eline geçtikten sonra Orta Asya'dan gelen kültür birikiminin ve İslam dininin etkisiyle değişim sürecine girmiştir. Selçuklu Türkleri tarafından ele geçirilen kentlerdeki ilk değişim kentin isim değişikliği olmuş, kentlerin isimleri Türk etimolojisine uygun olarak değiştirilmiştir. Konya (İkonium), Kayseri (Caesareia), Antalya (Attaleia) kentleri söz konusu isim değişikliğine örnek verilebilir.

Selçuklu Türklerinin Anadolu kentlerine yerleştikten sonra yaptıkları ilk iş kentin güvenliğini sağlayarak idari, mali ve adli yöneticileri belirlemek olmuştur. Buna bağlı olarak öncelikte sultan tarafından kente emir ya da vali atanmış, sonrasında kentin idari ve sosyal işlerinin yürütülmesi için kadı, katip, müezzin ve imam görevlendirilmiştir. Bununla beraber yeni fethedilen kentlere sultan adına bir minber yaptırılarak gönderildiği de bilinmektedir. Ayrıca Anadolu kentlerinde Türk fethinin tamamlanmasından sonra başka bölgelerden getirilen halk ve dervişler kente yerleştirilmiş ve kentin hızlıca İslamlaşması amaçlanmıştır. Kentlerde bulunan gayrimüslim halkın cizye vergisi ödemek şartıyla kentte kalmasına izin verilmiştir. Yeni gelen Selçuklu Türkleri ilk dönemlerde kentin yerli nüfusu olan Hristiyanlara göre azınlıkta kaldığı bilinmektedir. Ancak zamanla bu durum değişmiş ve Türk nüfusu çoğunluğa geçmiştir (Eravşar, 2002: 505).

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde Bizans'tan devralınan kentler kilise, manastır, ticaret yapıları, savunma tesisleri, saray, hamam, sarnıç, su kemerleri, okullar ve mezar anıtları gibi yapı topluluklarından meydana gelmekteydi. Anadolu'da Selçuklu dönemi ile birlikte kentleri Türk-Arap-İran-Anadolu-Bizans sentezinin ortaya çıkardığı savunma tesisleri, saray (dar'ül-imara-devlethane),köşk, cami ve mescid, tekke ve zaviye, türbe, medrese, darüşşifa, kümbet, köprü, han, hamam, kervansaray gibi değişik işlevli yapılar oluşturmuş ve Anadolu kültür birliğine yeni boyutlar kazandırılmıştır (Kejanlı, 2010: 291). Bu yapılar, kentlerde bazen tek başlarına bazen de değişik ya da yakın işlevli yapıların bir bütünlük içinde külliye adı altında bir araya getirilmeleriyle oluşturulmuş ve Osmanlı mimarisinde daha düzenli biçimine kavuşacak olan yapı gruplarının temelleri atılmıştır. Dini, sosyal ve kültürel amaçlara hizmet eden bu yapılar sultanlar, beyler, devlet adamları ve halkın ileri gelenleri tarafından yaptırılmış ve vakıf kurumları aracılığıyla da uzun yıllar hizmet vermeleri sağlanmıştır.

Selçuklu Türklerinin kente meydana getirdikleri en belirgin fiziki değişim kente inşa edilen namazgahlardır. Türkler yeni fethettikleri kente hemen bir namazgâh yapmışlar, bunun yanı sıra kentin en büyük kilisesini de camiye çevirerek bir süre kullanmışlar, ya da kiliseyi tamamen yıkarak yerine cami inşa etmişlerdir (Kuban, 1968: 59). Anadolu Selçuklu kentlerinde fiziki yapıyı yönlendiren en önemli mekânsal öğe camidir. Kentin kurulup gelişmesi, mahalle oluşumları ve diğer mekânsal öğelerin

konumlandırılması cami etrafında gerçekleşmiştir. Bu durum Bizans'tan devralınan kentlerin Anadolu Selçuklular döneminde ihtiyaç duyulan düzenlemelerle yeniden şekillendirildiğini ve yeni din ve ideolojinin baskın kılınmaya çalışıldığını göstermektedir. Bizans'ın Hristiyanlaştırdığı kentler, Anadolu'da Türk hâkimiyetiyle beraber İslamlaştırılmış ve Bizans döneminin devşirme malzemeleri kentlerin dönüştürülmesinde yeniden kullanılmıştır. Ancak kentlerdeki Anadolu Selçuklu imar faaliyetleri devletin kuruluş aşamasında Bizans ve Haçlılarla uğraşmasından dolayı 12.yy sonunda başlamış, 13.yy ortalarından sonra ise hem dini hem de sivil mimari alanında büyük gelişme yaşanmıştır ((Uzunçarşılı, 1998: 22; Danık, 2001: 62).

Anadolu Türk kentinde üç değişik kent tipinin varlığından söz edilmektedir. Bunlar; kapalı kent modeli, açık kent modeli ve uç kent modelidir (Tanyeli,1987: 41). Kapalı ve açık kent modellerinin oluşumunda kenti çevreleyen surların büyüklüğü ve küçüklüğü etkili olmuştur. Kapalı kent modelinde, yerleşim alanının çok büyük bir kısmı surlarla çevrilidir ve daima bir iç kaleye sahiptir. Sur içinde yer alan ve kent kaplarından birine yakın konumlanan ticaret alanları bulunmaktadır. Bu modelde, sur dışında da bazı yerleşim alanlarının bulunduğu bilinmektedir. Sur dışındaki yerleşim alanlarının niteliği hakkında kesin bir şey söylenememesine karşın bazı araştırmacılar bu yerleşim alanlarının gayrimüslimlerce inşa edildiğini düşünmektedir (Tanyeli, 1987: 41-42). Bu kent tipine örnek olarak Antalya, Sinop, Diyarbakır, Mardin'i göstermek mümkündür.

Açık kent modeli ise adından da anlaşılacağı üzere surlarla çevrili olmayan yerleşim alanını ifade etmektedir. Ancak bu tanımlamadan açık kent grubuna dâhil olan kentlerin tamamen savunma tesislerinden yoksun olduğu düşünülmemelidir. Çünkü bu kentler daimi bir savunma sistemine sahiptir ve bazen tek başına bir kale olmaktan öteye geçerek kentin önemli bir kısmını içine alan sur formuna dönüşebilmektedir. Bu gruba dâhil olan kentlerde ticaret alanlarının büyük bir kısmı sur dışına taşarak sur dışında örgütlenmiştir. Bu kent tipine örnek olarak Amasya, Afyon, Kayseri ve Tokat'ı göstermek mümkündür (Kejanlı, 2010: 292). Uç kent modelinde ise ikili bir yapılaşma söz konusudur. Bu ikili yapılaşma Bizans kale kentinin çekirdeğini oluşturan eski kent ile ondan fiziksel olarak kopuk şekilde meydana getirilen Türk yerleşme alanıdır. Bunlar ilk etapta birlikte tek bir kent gibi görünseler de iki ayrı toplumsal gruba hizmet

veren ayrı merkezlerdir. Türkler ile Bizans arasındaki uzun süren mücadele döneminde bu iki farklı milletin ayrı ayrı yaşamış olmaları Anadolu kentlerinde kesinleşen Türk hâkimiyetinden sonra da kentsel alanın parçalanması durumunu ortaya çıkarmıştır. Uç kent modelinde ticaret alanı surlarla çevrili alan içindedir ve uluslar arası kervan ticaretinin azlığından dolayı sur dışına taşma eğilimi pek fazla yoktur (Tanyeli, 1987: 86-88). Bu kent modeline örnek olarak Ankara ve Kütahya gösterilebilir.

4.3.3.Ortaçağ Erken Osmanlı Anadolu Kentleri

Anadolu'daki diğer beylikler gibi, Oğuz boylarından biri olan Osmanlı Türkleri, Orta Asya'dan İran'a, oradan da Anadolu'ya geçerek Söğüt'e yerleşmişler ve 1299 yılında Osmanlı Beyliğini kurmuşlardır (Aslanapa, 1989: 218). Osmanlı Beyliği tıpkı Anadolu Selçuklular gibi Bizans'ın hâkim olduğu Anadolu toprakları üzerinde bir devlet kurmuş ve kısa sürede büyüyerek hâkimiyet alanını genişletmiştir.

Osmanlı Devleti (1299-1923) mevcudiyetini koruduğu 600 yılı aşan süreç boyunca güçlü bir imparatorluk kurmuş ve buna bağlı olarak ortaya çıkan siyasi, ekonomik ve sosyal istikrar Anadolu toprakları üzerinde yeni kentlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti tarih sahnesine çıktığı erken dönemlerden itibaren kente ve kentleşmeye önem vermiştir. Anadolu'da Selçuklular ile beraber oluşturulan Türk kenti şeması Osmanlılar ile beraber gelişmiş ve Osmanlılar döneminde en sistemli ve en gelişmiş kentler ortaya çıkmıştır. Osmanlı kentleri Anadolu Selçukluların kent mirası üzerinde gelişmiş ve Türk kültürünün mirasçısı olarak varlığını sürdürmüştür (Alişaoğlu-Uğur,2006: 208). Ayrıca bu kentler tıpkı Selçuklu kentlerinde olduğu gibi Orta Asya-İran medeniyetlerinin kültüründen beslenmiş ve Roma-Bizans kültürü üzerinde şekillenmiştir.

Erken Osmanlı kentleri, Osmanlı Beyliğinin kuruluşu kabul edilen 1299 yılı ile Ortaçağ'ın son bulduğu 1453 yılları arasında kurulmuş kentleri içermektedir. Bu tarih aralığında kurulan kentler Osmanlı kentleşme sisteminin kuruluş aşamasını teşkil etmektedir. Bu aşamada Osmanlı toplumunun dini, kültürel, etnik özellikleri yeni yapı programlarının ortaya çıkmasına sebep olmuş ve kentler bu doğrultuda şekillenmiştir.

Erken Osmanlı döneminde kentler iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; Osmanlılar tarafından ilk defa kurulan kentler ve geçmiş medeniyetlere ait kentlerin ihtiyaç dâhilinde yeniden düzenlenmesiyle oluşturulan kentlerdir. Yenişehir kenti, Osmanlılar döneminde ilk defa kurulan kentlere örnek gösterilebilir (Aşıkpaşaoğlu, 1992: 25-26). Bu dönemde kentlerinin oluşumunda yeni bir kent kurulmasından ziyade mevcut kentlerin yeniden kullanılması daha çok tercih edilmiş bir uygulamadır. Geçmiş medeniyetlerin kültürlerine göre şekillenmiş bu kentler, Osmanlılar tarafından yeniden kullanılacağı zaman Osmanlılar maddi-manevi kültürel unsurlarından doğan birtakım zorunlu düzenlemelerle yeniden şekillenmiş ve yeni bir fiziki çehre meydana getirilmiştir. Erken Osmanlı döneminde geçmiş medeniyetlere ait mevcut kentler, tekrar kullanılacağında geçmişin büyük ve önemli kentlerinin tercih edildiği görülmektedir. Osmanlıların uygarlıklarını sağlamlaştırabilmek adına böyle bir tercihte buldukları söylenebilir. Erken Osmanlı kentlerinin en belirgin temsilcileri olan İznik, Bursa ve Edirne bu tercihe örnek olarak verilebilir. Çünkü bu kentler Antik dönem ve Bizans dönemi boyunca siyasi, askeri, dini, ekonomik ve kültürel anlamda sıçrama kaydetmiş önemli kentlerdir ve önemlerini Erken Osmanlı dönemi boyunca da muhafaza etmişlerdir. Bu durum mevcut kentin yüzyıllar boyunca oluşturduğu birikimin Osmanlılar tarafından dikkate alındığını ve bu birikimin sürdürülebilmesi için kentlerde yeni oluşumlar meydana getirildiğini göstermektedir.

Erken Osmanlı döneminde kent, belirli bir kent modeli ortaya koymaktan çok Osmanlı'nın ileriki dönemlerinde devam edecek olan evrim sürecinin ilk aşamasını oluşturmaktadır (Tanyeli, 1987:128). Bu aşamada kentler, karşıt odaklı gelişim süreci içerisinde şekillenip ilerleme kaydetmişlerdir. Bu karşıt odaklı gelişim süreci, Bizans'tan alınan sur ile çevrili kentin genişleyip sur dışına taşması ve kent çevresinde oluşturulan yeni yerleşim alanlarının büyüyerek eski kentin merkezi ile birleşmesi süreciyle ifade edilmektedir (Tanyeli, 1987: 129). Bu durum kentin hem merkezden dışa, hem de dıştan merkeze doğru büyüdüğünü ortaya koymaktadır.

Erken Osmanlı kentleri için en belirgin ve en geniş kapsamlı tipoloji değerlendirmesi M.Fatih Müderrisoğlu tarafından yapılmıştır. Müderrisoğlu, Anadolu'daki Erken Osmanlı kentlerini Osmanlı öncesi yerleşimlere göre yedi gruba ayırmıştır. Bunlar; İlk kez kurulan kentleri bir menzil iken geliştirilip Osmanlı kentine

dönüştürülen yerleşimler, antik kentlerin yanına ya da üzerine kurulan kentler, Bizans kenti ya da kalesi iken Osmanlı kentine dönüşen kentler, Anadolu Selçuklu yerleşim dokusu üzerine gelişen kentler, Beylikler dönemi yerleşim dokusu üzerine gelişen kentler ve Anadolu dışı diğer kültürlerin üzerine geliştirilen kentler olarak sıralanabilir (Müderrisoğlu, 2001, s.387-395). Müderrisoğlu'nun yaptığı bu gruplamada menzil iken geliştirilip Osmanlı kentine dönüşen yerleşimler hariç hepsi Erken Osmanlı dönemi kentlerine özgü nitelikler taşımaktadır. Konumuz itibariyle İznik kenti ise Bizans kenti iken Osmanlı kentine dönüşen kentler grubunda yer almaktadır.

Erken Osmanlı kentlerinin fiziki yapısına baktığımızda dikkat çeken ilk nokta planlı bir kent dokusunun bulunmadığıdır. Bu dönemde oluşturulan kentlerde önceki medeniyete ait mevcut kent dokusu bozulmamış, Osmanlı yapıları var olan fiziki dokuya bağlı olarak şekillenmiştir. Bunun yanında kentlerde mevcut bulunan bazı yapılar Osmanlılar döneminde ihtiyaç duyulan, cami, medrese, türbe gibi yapılara dönüştürülmüştür. Bunun yanında önceki medeniyetlerden kalan yapı stoğu da, maliyet ve zamandan tasarruf etmek amacıyla Erken Osmanlı kentlerinin oluşmasında kullanılmıştır.

Osmanlılar bir kenti ele geçince ilk olarak kentin en büyük kilisesini camiye çevirmişler ve bu uygulamayla kentin hızlıca Müslümanlaşmasını amaçlamışlardır. Bunun hemen ardından kente otorite, güvenlik ve adaletin sağlanması amacıyla yönetici atamaları gerçekleşmiş, kadı ve kadının yanında bir de subaşı tayini gerçekleştirilmiştir (İnalçık-Arı, 2005, s.32-33).

Erken Osmanlı kentlerinin fiziki çehresini; savuma yapıları, mahalleler, camiler, mescidler, tekke ve zaviyeler, hanlar, bedestenler, hamamlar, medreseler, hastaneler, çeşmeler vb. gibi değişik nitelikteki yapılar oluşturmaktadır. Bir Osmanlı kenti, mescid-cami veya tekke-zaviye etrafına kurulmuş yapılardan, bu yapıların etrafında konumlandırılmış evlerden ve tüm bunların oluşturduğu mahallelerden meydana gelmektedir (Eravşar, 2002: 508). Bir Osmanlı kentinin odak noktasını cami oluşturmaktadır. Kentin merkezindeki mahallelerin etrafına camiler inşa edilmiş ve kent cami etrafında şekillenmiştir. Cami, kentin sadece dinsel fonksiyonlarının yerine getirildiği bir mekân olarak değil, aynı zamanda toplumun çeşitli sosyal tabakalarının bir araya geldiği buluşma noktası olarak edilmiştir (Faraoqhi, 2005: 173-175).

Camilerin etrafında yer alan hastane, hamam, imarethane gibi yapılar ibadetin yanı sıra sosyal hayatın vazgeçilmez unsurlarının kent mimarisiyle birleşmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Erken Osmanlı döneminde, dönemin sosyo-kültürel bir getirisi olarak zaviyeli-tabhaneli camilerin⁴² sıklıkla tercih edildiği görülmektedir.

⁴²Tabhaneli camiler Osmanlı'nın bir beylikten devletleşmesine öncülük eden ahi ve dervişler için inşa edilmiş yapılardır. Bu yapılar, "avlu" olarak adlandırılan bir dağılım mekânı, "ibadet mekânı" ve "tabhane" şeklinde adlandırılan misafirhane yani barınma mekânı olarak üç ana bölümden meydana gelmektedir.

Tabhaneli camiler için bkz. (Aslanapa, 2004; Acar, 2003: 303-326).

BEŞİNCİ BÖLÜM

İZNIK'İN KENT DOKUSU

Zengin bir kültürün izlerini taşıyan İznik kenti, korunan kent dokusu ve mimari örgütlenmesiyle günümüze kadar gelmeyi başarabilmiş bir kenttir. Kentin coğrafyası, topografyası, jeopolitik konumu, deniz ve karayollarıyla olan bağlantısı, tarihi ve kültürel değerleri, farklı kültürlerle olan açıklığı ve birçok devlete başkentlik yapmış olması kentin kendine özgü bir kimlik kazanmasını sağlamıştır.

İznik'in kent dokusu incelenirken kentin tarihçesi ve içerdiği kronolojik dönemler ön plana çıkmaktadır. Kentin tarihine kronolojik olarak bakıldığında kentin, Helenistik dönemden başlayarak Bithynia Krallığı, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerine yerleşim sağladığı, son olarak ise Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla Türkiye sınırları içerisindeki yerini aldığı görülmektedir. Bu uygarlıkların izlerini, İznik kent dokusunu oluşturan mimari yapılarda görmek mümkündür. Tarih boyunca farklı medeniyetlere yerleşim imkânı sağlamış İznik kenti, farklı kültürler ve inançların etkisinde biçimlenmiş, bu kültür ve inançların ortaya çıkardığı fiziki yapılar kent dokusunun oluşmasını sağlamıştır.

Bu bölümde, tarihsel süreçte farklı kültürlerle şekillenmiş İznik kentinin, kurulduğu Helenistik dönemden, Ortaçağın sonuna kadarki kentsel dokusu irdelenecek; kronolojik sırayla ilerleyecek zaman dilimleri, kentin Ortaçağ öncesi ve Ortaçağ'daki fiziksel yapısındaki değişim ve dönüşüm sürecini ortaya koyacaktır. Bununla birlikte kenti etkileyen önemli kırılma noktalarından bahsedilecek, ağırlıklı olarak Bizans dönemi kent kurgusu ve kenti meydana getiren fiziki öğeler ele alınacaktır.

5.1. ORTAÇAĞ ÖNCESİ DÖNEM

İznik'te kentleşme süreci, M.Ö. 4.yy'dan başlayarak kesintisiz bir şekilde günümüze kadar devam etmiştir. İznik ve çevresinde yapılan arkeolojik araştırmalarda ortaya çıkarılan kalıntılar kentin M.Ö. 4. yy öncesinde de iskân edildiğine ışık tutmasına rağmen, elimizde kent niteliğini açıklayacak somut bir bilgi bulunmamaktadır.⁴³ İznik kenti ile ilgili bilgilerimiz ancak Helenistik dönemden itibaren kesinlik kazanmaktadır.

⁴³ Tezin Ortaçağ öncesi tarihinde ayrıntılı olarak bahsedilmiştir (bkz; s. 9-10).

5.1.1.Helenistik ve Roma Dönemi

İzmir kentinin mekânsal kurgusu ve kent dokusunun oluşumu Helenistik döneme tarihlendirilmektedir. Bu dönemde kent, Antigonos tarafından ilk kurulduğunda, Helenistik dönemin bütün kentleri gibi Hippodamos'un geliştirdiği ızgara planda⁴⁴ düzenlenmiş ve etrafı surlarla çevrilmiştir (Strabon, 2000: 60; Foss-Tulchin, 1996: 103). Izzgara planda düzenlenen kent, belli bir disiplin içerisinde birbirini dik kesen iki cadde ve caddelere paralel sokakların oluşturduğu kare ve dikdörtgen yapı adalarının oluşturduğu düzenli plana sahiptir. Bu plan kentin, ilerleyen zamanlardaki kentsel gelişimini de belirlemiştir. Günümüzde de sur içinde aynen korunan plan, dört ayrı yönden gelen yolları merkezde birleştirmektedir.

Kentin Helenistik dönemdeki fiziki yapısı ve kent dokusuyla ilgili en önemli kaynaklar Antik çağ yazarlarından Strabon'un aktardığı bilgiler, dönem yazıtları ve sikkelerdir. Ancak bu kaynaklardan dönemle ilgili sınırlı bilgilere ulaşılmakta ve kent dokusunu meydana getiren çoğu fiziki ögenin yeri saptanamamaktadır.

Kentin kuruluşu ve fiziki yapısına dair en güvenilir bilgiler Strabon tarafından aktarılmaktadır. Strabon, kentin bir düzlükte kurulup dikdörtgen plan üzerine geliştirildiğinden ve kentin etrafının surlarla çevrili olduğundan bahsetmekte; bu surların da çokgen bir görüntüye sahip olup, 16 *stadion* yani yaklaşık 2893 m. olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, kentin dört sur kapısına sahip olduğunu ve kentin ortasındaki gymnasium'a konan bir taştan kentin dört kapısının da görülebildiğinden bahsetmektedir (Strabon, 2000:60; Abbasoğlu- Delemen, 2004: 189). Strabon'un tarifine göre gymnasium kentin merkezinde ve kentin dört kapısının da görülebileceği bir alanda yer almaktadır. Strabon'un verdiği bu bilgiler kentin kuruluşundan, günümüze kadarki süreçte geçirdiği değişim evrelerinin ortaya konulmasında bir kaynak

⁴⁴ Izzgara plan, yolların birbirini dik açı ile keserek bunların arasında kalan dikdörtgen ya da kare biçimli yapı adalarının oluşturduğu kent planıdır. Bu plan tekniğine Hippadamos plan, grid plan, dama tahtası plan da denilmektedir. Miletli Hipadamos adıyla anılan bu plan Hippadamos'tan önce de uygulanmış, ancak Hippadamos ile beraber daha düzenli, daha gelişmiş ızgara kentler ortaya çıkmıştır. Miletos, Pire, Selanik, Rodos Priene, Knidos gibi kentler ızgara planının uygulandığı erken örneklerdir.

Helenistik dönemde koloni kuran gruplar yerleşme yerlerine ulaştıktan sonra toprağı en kolay ve en uygun şekilde bölecekleri konusunda sorunlarla karşılaşmışlar ve dörtgen biçimindeki ızgara planla bu sorunu en aza indirmişlerdir. Bu plan tekniğinde kolonilerin gereksinimlerini pratik olarak karşılamaları amacıyla toprak bölünerek düzenlenmiş ve estetikten çok işlevsellik ön planda tutulmuştur. İzmir kentinde de toprağı dayalı üretim söz konusu olduğundan ızgara plan tercih edilmiştir. Bu plan tekniğini ilk uygulayan Hippadamos olduğundan Hippadamos planı da denilmektedir. (Mumford, 1959: 172; Yılmaz, 2006: 20-21; Akşidil, 1999: 30-31; Nuhoglu, 1988: 355).

oluşturmaktadır. Ancak, Helenistik dönem boyunca surları, tapınakları, gymnasiumu, agorası ile ün kazanan kentten günümüze hiçbir mimari kalıntı ulaşmamıştır. Bununla beraber kentin sınırları ve yapıların konumlarının belirlenmesine ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. İznik kentinin Helenistik dönemde önemli bir yerleşim olduğu bilinse de kentteki arkeolojik araştırmalar ve bulgular kent içindeki yapıların tespit edilebilmesi için yetersiz kalmaktadır.

İznik kentinin fiziki gelişimi ancak Roma döneminden itibaren takip edilebilmektedir. Helenistik dönemde kurulup gelişmeye başlayan kent, M.S 4.yy.'a kadar süren Roma dönemi boyunca planlı ve organize bir kent halini almıştır (Plan-11). Roma İmparatorluğu döneminde de Helenistik dönem planına sadık kalınmış ve kent, bu plan üzerinde gelişmiştir (Şahin, 2004: 5-7; İplikçioğlu, 1992: 86-87; Eyice, 1988: 6). Ancak bu dönemde kentin eski sınırlarının dışına taşarak büyüdüğü ve geliştiği görülmektedir. Bunun en belirgin göstergesi kent surlarıdır. Roma İmparatorluğu'nun güçlenip topraklarını genişletmesiyle başlayan barış döneminde İznik'te de sur duvarları önemini kaybetmiş ve surlardan sökülen taşlar farklı yapıların inşasında kullanılmıştır. Duvarların ortadan kalkmasıyla kent Roma imparatorluğu döneminde en geniş sınırlara ulaşmıştır (Avcı, 2005: 90; Eyice, 1988: 6; Foss, 2004: 250). Günümüzde kentin etrafını çevreleyen kent surları Roma döneminde inşa edilen surlardır ve 4970 m. olarak ölçülmektedir. Strabon'un Helenistik dönem kent tasvirinde surların 2893 m. olduğunu aktarması bu dönemde kent surların daha geniş bir alanı kaplayacak şekilde yeniden inşa edildiğini ve kentin bu dönemde yaklaşık olarak iki kat büyüdüğünü göstermektedir.

İznik gibi önceden kurulmuş kentlerin Roma İmparatorluğu'yla beraber değişime uğradığı görülmektedir. Daha önce bağımsız olarak yönetilen kentler İmparatorluğa dönüşme sürecinde sosyal, ekonomik ve kültürel değişime uğramış, bu değişim yeni fikir ve tekniklerle kentin dönüşümü sağlanmıştır. Bir Roma kentini oluşturan mekansal öğeler: tapınaklar ve kutsal alanlar, forumlar, bazilikalar, saray, hazine binası, hapisane, curia, tiyatro, sütunlu caddeler, portikalar, hamamlar, palestralar ve limanlardır (Belge-Aydınoglu, 2017: 468). Roma İmparatorluğu bu yapılarla ortak bir kent mimarisi yaratmış ve kent içindeki belirli merkezler ile önemli yapıların birbirleriyle görsel ve fiziksel bağlantısı sağlanmıştır. Kentler, Romalıların

zenginlik ve refahının bir göstergesi olmuş, yalnız tek yapılar için değil kent bütünü içinde anıtsal bir kimliğe bürünmüştür (Ceylan, 2004: 6). İznik kenti de Roma İmparatorluğu döneminde zengin ve önemi artmış bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentin bu dönemdeki zenginliğinin en belirgin göstergesi sikkeler ve sikkeler üzerindeki betimlerdir⁴⁵.

M.S. 1. yy.'da Roma İmparatorluğu idaresine giren kent, bu dönemde inşa edilen yeni yapılarla zengin bir görünüm kazanmıştır. Romalılar kenti kendi ihtiyaçlarına göre uyarlamış ve yeni bir düzenleme meydana getirmişlerdir. Bu düzenlemede, ızgara sistemin olanak sağladığı kare veya dikdörtgen yapı adalarıyla dini, ticari, sivil yapılar için yeterli alanlar oluşturulmuş ve bu alanlardan iskele, liman, kapı, ana aks ve yerleşim alanlarına kolay ulaşım sağlanmıştır (Belge-Aydinoğlu, 2017: 469).

Bu dönemin en önemli yapıları tapınaklardır. Roma imparatorluğu döneminde İznik kentinde, iyileştirici ve mucizevî güçleri olduğu düşünülen pek çok külte inanıldığı ve bunlar adına tapınaklar inşa edildiği bilinmektedir. Günümüze ulaşamamış bu tapınakların kentteki varlıkları İznik'te basılan sikkeler üzerindeki betimlerden anlaşılmaktadır. Sikkeler üzerindeki betimlere göre kentte, Roma ve imparator kültürüne adanmış Asklepios⁴⁶, Apollon⁴⁷, Dionysos⁴⁸, Tykhe⁴⁹, Artemis⁵⁰, Commodus⁵¹,

⁴⁵ Roma İmparatorluğu döneminde iletişim olanakları kısıtlı olduğu için sikkeler saray ve halk arasında propaganda ve haberleşme aracı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle sikkelerin arka yüzlerinde yer alan yapı betimleri imparatorun o kent için yaptırdığı ve desteklediği yapıları göstermektedir. Böylece imparator imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan insanlara kentlere kazandırdığı yapıları ilan etmektedir. İznik kentinde bulunan sikkelerde de tapınaklar, kent surları, agoraların girişinde bulunan anıtsal kapı ve stoa betimleri yer almaktadır (Şahin, 2009: 15-17).

⁴⁶ Tanrı Asklepios sağlık tanrısıdır ve İznik kenti için çok önemlidir. Roma İmparatorluğu Döneminde doğuya yollanan ordunun İznik'ten geçmesi salgın hastalıkların ve veba salgınının İznik'e bulaşmasına yol açmış ve kent hastalıklardan şifa tanrısı Asklepios sayesinde kurtulmuştur. Bu yüzden Kent halkı Asklepios'a özel ilgi göstermiş ve onun adına tapınak inşa ettirilmiştir. Günümüze ulaşamamış olan bu tapınağın, kentte meydana gelen şiddetli deprem sonucu yıkıldığı düşünülmektedir (Eyice, 1988: 9; Yalman, t.y: 60).

⁴⁷ Apollon, Işığın ve biliciliğin tanrısıdır. İznik kentinde Apollon'a çok önem verilmiş ve onun adına sur dışına bir tapınak inşa ettirilmiştir (Şahin, 2016: 52).

⁴⁸ Üzüm ve şarap tanrısı Dionysos, ölümün ve yaşamın yenilenmesini, coşkulu duyguları, bolluğu, bereketi temsil etmekte ve İznik kentin kurucu tanrısı olarak görülmektedir. İznik'in tanrı Dionysos ile ilişkilendirilmesi büyük ihtimalle kente asmanın ve üzümün bol oluşundan kaynaklanmaktadır (Şahin, 2004: 4).

⁴⁹ Tykhe, Yunan mitolojisinde şans tanrısı olarak bilinmektedir. Bir kentin kaderini ve refahını belirlediğine inanılan Tykhe'ye İznik'te inanılmış ve onun adına iki tapınak inşa ettirilmiştir. Günümüze ulaşamamış olan bu tapınakların varlığı İznik sikkelerinden öğrenilmektedir (Okan, 2016, 3; Yalman, t.y: 60).

⁵⁰ Tanrıça Artemis Yunan mitolojisinde av tanrıcısıdır. Anadolu'da erken dönemlerden beri Artemis'in koruyuculuğuna inanılmış ve onun adına tapınaklar inşa edilmiştir.

Septimus Severus⁵², Romac, tapınakları olduğu anlaşılmaktadır (Abbasoğlu-Delemen, s.192; Eyice, 1988: 9). Kentte meydana gelen depremler, yangınlar ve istilalar sonucunda tahrip olup mimari parçalarının kentteki diğer yapılarda kullanılmasından dolayı bu tapınaklardan herhangi bir mimari kalıntı günümüze ulaşmamış, bu yüzden tapınakların kentteki konumlarıyla ilgili herhangi bir tespit yapılamamaktadır. Tapınakların kentteki konumlarıyla ilgili saptanabilen tek bilgi Apollon tapınağının sur dışına inşa edildiğidir (Yılmazyaşar, s.61; Şahin, 2004 :10). Ancak sikkeler üzerindeki betimlerden pagan inanç dâhilinde inandıkları tanrılar, tapınaklar ve tapınım şekilleri anlaşılmaktadır (Şahin, 2009: 16 Ayrıca İznik'te basılan sikkeler ifadesi bu dönemde kentte bir darphane olduğunu göstermektedir.

İznik'te Roma İmparatorluğu döneminde 1 tiyatro ve 2 gymnasium inşa edildiği bilinmektedir. Kentin güneybatı çeyreğinde konumlanan tiyatronun, 1980 yılından beri gerçekleşen bilimsel çalışmalarla büyük bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Ancak gymnasium'dan günümüze bir iz gelmemiştir. Tiyatro ve gymnasium ile ilgili en önemli bilgiler İmparator Trajan ile dönemin eyalet valisi C.Plinius Caecilius Secundus (Genç Plinius) (109-111) arasında geçen mektuplardan öğrenilmektedir. Eyalet valisi, İmparator Trajan'a gönderdiği mektupta İznik halkının bir tiyatro ve gymnasium inşasına başladığından bahsetmekte, ancak bunların iyi yönetilmeyen inşaat projeleri olduğunu belirtmektedir (Doğancı, 2007: 126-127; Plinius, 1999: 39). Plinius, imparator Trajan'a yazdığı mektupta tiyatronun yapımı için çok fazla para harcandığından ve yumuşak bir zemine oturduğu için inşa sırasında duvarlarında çatlaklar oluştuğundan bahsetmektedir. Buna göre günümüze ulaşabilmiş olan tiyatro bu dönemde inşa edilmiş yapı değildir. Çünkü Plinius'un sağlam değil diye eleştirdiği yapının büyük bir kısmı günümüzde hala ayakta. Büyük ihtimalle günümüzdeki tiyatro Hadrianus tarafından kentte gerçekleşen onarımlar sırasında yeniden inşa edilmiştir.

Kentin tam merkezine inşa edilen Helenistik dönem gymnasiumunun kentte meydana gelen yangın sonucunda ortadan kalktığı ve Plinius'un valiliği sırasında tekrar inşa

⁵¹Günümüze ulaşamamış olan Commodos Tapınağının, Roma İmparatoru Commodus (180-192) döneminde kentte gerçekleşen Commodia Bayramları nedeniyle inşa edildiği düşünülmektedir. Commodus şenliklerinde tapınağın ziyaretçilerle dolup taşıdığı ve birçok adak bırakıldığı bilinmektedir (Yalman, t.y: 60).

⁵² Günümüze ulaşamamış olan tapınak, Roma İmparatoru Septimus Severus (193-211) adına düzenlenen Severia bayramları nedeniyle inşa edilmiştir (Yalman, t.y: 61).

edildiği bilinmektedir. Ayasofya Kilisesi'nin güneydoğusunda bulunan ve İznik Çini fırınları kazı alanında bir kısmı ortaya çıkarılan hypokaust kalıntısı ve II.Murat hamamının bu çevrede bulunan alt yapı sisteminden yararlanılarak yapılmış olma düşüncesi ilk gymnasiumun bu alanda olduğu görüşünü ortaya çıkarmaktadır (Ermış, 2009:32-33). Plinius, Trajan'a gönderdiği mektupta yeni yapılan gymnasiumun gereksiz yere bir öncekinden daha büyük ölçekte inşa edildiğinden bahsetmektedir (Yılmazyaşar, 2003: 62; Plinius, 1999: 39 Büyük ihtimalle C.Plinius Caecilius Secundus döneminde inşa edilen bu yapılar M.S.120 yılında meydana gelen depremde yıkılmış olmalıdır.

Kentte, Roma kent planlamacılığının özelliğini yansıtan bir başka uygulama ise sütunlu caddedir. 2005-2006 yılları arasında, I.Murat hamamının restorasyonu için yapının çevresinde yapılan kazıda ortaya çıkarılan sütunlu cadde günümüzde Atatürk caddesi olarak isimlendirilen yerde kuzey-güney aksta yer almaktadır (Ermış, 2009: 31). Yol seviyesinden 4-5 m. aşağıda bulunan sütunlu cadde kent merkezine doğru devam etmektedir. Ancak arkeolojik çalışmanın kapladığı alan gereği bir kısmı ortaya çıkarılmış, başlangıç ve sonlanma noktası tespit edilememiştir. Bu sütunlu caddenin keşfi İznik kentinin Roma kent planlama ilkelerine sahip olduğu gösteren önemli bir basamaktır. Kentlerin ihtişamına katkı sağlayan sütunlu caddeler Helenistik dönemde kent mimarisine katılmış ve Roma döneminde de yaygınlaşarak kullanılmıştır. Roma döneminde arkasına eklenen dükkânlarla anıtsal nitelik kazanan caddeler zaman içerisinde ticaretin merkezi haline gelmiş, kentin en canlı noktasını oluşturmuştur (Ceylan, 2000: 39). Bunun yanında sütunlu caddelerin akslarının takip edilmesiyle kamusal ve sivil mekanların dağılımı tespit edilmiş ve Roma kentlerinin planlama ölçütünü ortaya çıkarmıştır. Ticareti gelişmiş, sosyal ve kültürel düzeyi yükselmiş ve zenginleşmiş kentlerdeki bu caddelere taklar, anıtsal kapılar ve yazıtlı kaideler üzerinde duran heykeller yerleştirildiği bilinmektedir (Belge-Aydınoğlu, 2017: 469). İznik kentin de Roma dönemine ait bir sikkenin arka yüzünde cephesi sütunlarla hareketlendirilmiş üst tarafı kemerle biten iki katlı bir portal (kapı) yer almaktadır (Şahin, 2004: 17).

Roma kentlerinde önemli kamusal alanlardan biri de forumdur. Kentin merkezinde yer alarak toplumsal yaşamın merkezini oluşturan forumlar; ticari, adli, dini, siyasi işlevlerde her türlü kamusal kullanıma açık mekanlardır. Yunan agoraları,

Roma döneminde foruma dönüşmüştür (Ball, 2001: 294). İznik kentinde de Roma İmparatoru Hadrianos zamanında yapılan onarımda bir agora inşa edildiği bilinmektedir (Şahin, 2004: 15; Yılmazyaşar, 2003: 63; (Abbasoğlu-Delemen, 2004; 192). Bu bağlamda İznik'te bulunan sütunlu caddenin mutlaka forum ile bir bağlantısı olmalıdır. Günümüzde foruma ya da agoraya ait bir veri tespit edilememiş olsa da sütunlu caddenin keşfi forumun ya da agoranın burada aranması gerektiğini vurgulamaktadır.

İznik'te Roma dönemine ait bir kitabede ana caddelerin kesiştiği yerde dört yöne kemerlerle açılan bir zafer takından bahsedilmektedir. Ancak bu zafer takından günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır (Foss-Tulchin, 1996: 9-10; Ermiş, 2009: 33). İznik surlarında tespit edilen Roma dönemine ait dört adet kabartmaların surlarda kullanılmadan önce bir zafer takına ait olabileceği düşünülmektedir. Kabartmaların birincisi: düşman eline geçmiş bir Roma kentinin Roma ordusu tarafından kuşatılmasını, ikincisi: bir çarpışmayı, üçüncüsü Romalıların ganimet almasını, dördüncüsü ise barbarların Romalılara teslim olmasını anlatmaktadır (Abbasoğlu-Delemen, 2004: 194). Öykücü stilin yanı sıra boyut açısından da birlik gösteren bu kabartmaların günümüze ulaşamayan zafer takına ait olabilmesi muhtemeldir

İznik'in Roma dönemi kent dokusunu oluşturan önemli unsurlardan biri de içerdiği su kaynaklarıdır. Şüphesiz su kaynakları bir kente hayat veren en önemli unsurlardan biridir. İznik kentinde, Roma İmparatoru Hadrianus tarafından kentte su taşıyan bir kaynağın yapıldığı bilinmektedir (Şahin, 2004: 10). Günümüzde kentin doğusunda bulunan Lefke kapı dışındaki su sistemi Roma döneminden kalmadır (Ermiş, 2009: 238). İznik kent surlarında ele geçirilen ve günümüzde mevcut olmayan bir yazıtta Hadrianus'un su kanalıyla ilgili buyrukları yer almaktadır. Bu yazıtta: Su yolunu çevreleyen arazide oturanların su kanalına girmemeleri, kanala ve çevresindeki ormana zarar vermeyecekleri, hayvanların ve araçların geçmesi için kanal üzerindeki köprülerin kullanılacağı, kanalın içinden hiçbir şekilde geçiş sağlanmayacağı bilgileri bulunmakta; bunu uygulamayanların ise ağır cezalar ödemek zorunda kalacakları bildirilmektedir (Scheiner-Karnapp, 1938: 44-45; Şahin, 2004: 10; Yalman, t.y: 93).

Roma imparatorlarının, pek çok kente seyahatleri sırasında konaklayacakları saraylar yaptırdığı bilinmektedir. İznik'te de Roma İmparatorluğu döneminde bir sarayın var olduğu bilinmektedir (Mango, 2004: 305). Kesin yapım tarihi belli olmayan

yapı⁵³ I.Ekümenik Konsil toplantısının gerçekleştiği yerdir. Bu saraydan günümüze herhangi bir mimari kalıntı ulaşmamıştır. Bugüne kadar yapılan araştırmalar göl kıyısında bulunan kalıntıların Roma sarayına ait olabileceğini savunmuşlardır (Yalman, t.y: 41). Ancak Mustafa Şahin tarafından yapılan araştırmada buranın saray olamayacağı, bu kalıntıların bir limana ait olabileceği ispat edilmiştir (Şahin, 2010: 169). Günümüzde sarayın bulunduğu konum olarak kentin kuzeybatı çeyreği gösterilmekte, kentin göl ile İstanbul Kapı arasında kalan bölgede inşa edilmiş olabileceği fikri çoğunluktadır.

İznik'in kent dokusunu oluşturan unsurlardan biri de mezarlıklardır. Roma kentlerinde mezarlık alanları genellikle kentin giriş kapıları dışında, ana ulaşım yolları çerçevesinde konumlandırılmıştır. İznik kentinde de alışlageldiği üzere mezarlık alanları sur dışındadır⁵⁴. Bu bağlamda kentin çevresinde bulunan mezar anıtları, yazıtlı ya da kabartmalı lahit parçaları; kentin batısı, doğusu ve kuzeyindeki alanların mezarlık olarak kullanıldığını ortaya çıkarmaktadır (Abbasoğlu-Delemen, 2004: 192-193; Scheneider, 1943: 20; Yalman, t.y: 90-103)⁵⁵.

Bu dönemde kentte pek çok yapının inşa edildiğinin bilinmesine karşın, Roma döneminden günümüze mimari kalıntılar olarak surlar, kent kapıları, tiyatro, mezar anıtları, lahitler, mimari parçalar ve kabartmalar gelmiştir (Abbasoğlu-Delemen: 2004: 189). Arkeolojik veriler ve kentteki mimari yapılar kentteki Roma dönemi yapı faaliyetlerinin M.S 3.yy'dan sonra durduğunu göstermektedir. En geniş sınırlarına M.S. 2.yy.'da ulaşan Roma İmparatorluğu sonraki iki yüzyıl boyunca gerileme dönemi yaşamış ve bu durum kentlere de yansımıştır. Ancak, Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında doğu ve batı olarak ikiye ayrılması sonucu İznik kenti, Doğu Roma (Bizans) egemenliğinde kalmış ve kent dokusunda büyük değişimler yaşanmıştır.

⁵³ İznik'te sarayın ne zaman yapıldığıyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Mango, Septimus Severus (193-211), Caracalla (198-217) ve Diocletianus (284-305) dönemlerinde yapılmış olabileceği üzerinde durur (Mango, 2005: 27). Guines Diaz, da sarayın Septimus Severus zamanında inşa edildiği üzerinde durur (Ermiş, 2011: 80).

⁵⁴ Antik dönemin başlarında sur içine gömülme durumu serbestken, ölü yakma geleğinin kent içinde tehlike yaratması ve kentlere Hristiyanlığın gelişi bu geleneğin son bulmasını sağlamıştır (Blanck, 1999: 203).

⁵⁵ Kentte ve çevresinde bulunan Müşküle mezar anıtı, hespekli kaya, merdivenli kaya, pampylia tipi tahit, thereptus mezar anıtı, karacakaya tümülüsü, Dört Yol nekropolü Roma dönemine aittir (Yalman, t.y: 90-103).

5.2. ORTAÇAĞ DÖNEMİ

4.yy.'dan 15. yy.'a kadarki süreci kapsayan Ortaçağ, İznik kenti için çok önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Kent Ortaçağa gelene kadar çeşitli gelişmelere sahne olmuş, ancak Ortaçağdan itibaren bambaşka bir boyut kazanmıştır. Ortaçağda kentte; Bizans, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetleri hüküm sürmüş ve kenti kendi kültürleri çerçevesinde şekillendirmişlerdir. Ortaçağ öncesinde antik kültürün etkisiyle şekillenen kent, bu dönemde farklı bir fiziki çehre ve kimlik kazanmıştır. Helenistik dönemde oluşturulan ızgara plan şeması Ortaçağ boyunca da kullanılmış ve yapılan inşa faaliyetleri Helenistik dönem kent planına uygun gerçekleşmiştir. Bu dönemde kenti şekillendiren en önemli faktör Hristiyan ve Müslüman inancı olmuştur.

5.2.1. Bizans Döneminde İznik Kenti

Bizans İmparatorluğu'nun Ortaçağda yaşadığı jeopolitik, siyasi, askeri ve ekonomik anlamdaki olumsuz değişimler; Ortaçağ Bizans kentlerine de yansdığından ve kentlerde önemli ölçüde değişikliğe yol açtığından tezimizin de Ortaçağ Anadolu Kentleri bölümünde, Ortaçağ Bizans Anadolu Kentleri başlığı altında bahsetmiştik. Bu bağlamda Ortaçağ Bizans Anadolu kentlerinin küçülerek akropollere çekildiği, nüfusunun azaldığı, kendine has fiziki yapısını ve niteliğini kaybettiği görülmektedir. Ancak İznik kenti, Ortaçağda diğer Bizans kentlerinin aksine öne çıkmış ve tüm Ortaçağ boyunca canlılığını koruyarak yükselen bir kent olmuştur. Kent bu dönemde önemli ticaret yolları aksında yer alması, I. ve VII. Ekümenik konsillerin burada toplanması, başkent İstanbul'a yakınlığı, güçlü güvenlik sistemine sahip olması ve Laskarisler döneminde Bizans imparatorluğunun merkezi konumunda yer alması sebebiyle Bizans İmparatorluğu'nun önemli kentlerinden biri haline gelmiştir. Ortaçağ boyunca yaşadığı siyasi çalkantı ve doğal afetleri geride bırakan İznik'te Hristiyanlık dininin kabul edilmesiyle beraber pek çok kilise ve manastır inşa edilmiş, kent sanat ve kültür merkezi haline gelmiştir. Ancak İznik'in tam anlamıyla Bizans kentini karşılması 13.yy.'da Laskaris hanedanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde kent, güçlü surları, hendekleri, geniş caddeleri çok katlı evleriyle dikkat çeken bir yerleşim yeridir (Angold, 2004: 38-42; Eyice, 2001: 544). Laskarisler döneminde kentte çok önemli imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. İmparatorluğun başkenti haline gelen kentte, surlar güçlendirilmiş, dış surlar eklenmiş, yeni kiliseler, manastırlar, okullar,

hastane, patrikhane, düşkünler evi ve saray inşa edilmiştir. Bunların yanında kentin başkent olmasıyla birlikte saray iyice önem kazanmış ve patriklik makamı oluşturulmuştur.

İznik kentinin, Ortaçağda nüfusu azalan diğer Bizans kentlerinin aksine kalabalık bir nüfusa sahip olduğu bilinmektedir. Kentin nüfus yoğunluğuyla ilgili kesin bir sayısal veri bulunmamasına karşın, Amorium kenti için nüfusun 40 bine yakın olduğu ve İznik'in de Amorium kadar kalabalık bir nüfusa sahip olduğu bildirilmektedir (Charanis, 2001: 21). VII. Konstantin'in 959'da İznik'e yaptığı ziyaret sonrasında kentin zenginliğinden ve kalabalıklığından bahsetmesi kentin Bizans İmparatorluğu dönemindeki önemini kanıtlar niteliktedir (Eyice, 2001: 544).

İznik kenti, 395 yılı ile 1331 yılları arasında Bizans kenti özelliği göstermiştir. Bizans döneminde kent, mekânsal anlamda değişim yaşamış ve Bizans İmparatorluğu döneminde başkentlik işlevini üstlenerek yoğun imar faaliyetlerine sahne olmuştur. Kent için Bizans hâkimiyeti bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Çünkü Bizans döneminde İznik kentinin fiziki çehresi tamamen değişmiş ve bu değişimdeki en önemli faktör Hristiyanlık dini olmuştur. Bizans hâkimiyeti öncesinde yüzyıllar boyunca pagan ritüellere göre şekillenen kent, hristiyanlığın kabul edilmesiyle birlikte değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Daha başından beri çok tanrılı dinlerin karşısında yer alan Hristiyanlık kendi kültür ve doğası kapsamında ihtiyaç duyulan düzenlemelerle kenti yeniden şekillendirmiş, Helenistik ve Roma döneminde pagan kültürün oluşturduğu eski doku yok edilmiştir.

Kentin Hristiyanlaşması sadece pagan kökenli anıtların yerini kiliseler ve kiliseye bağlı yapıların aldığı bir süreçten ibaret değildir. Hristiyanlıkla beraber antik kültürün değişmesiyle yeni bir dünya görüşü ortaya çıkmış ve kent buna bağlı olarak değişim ve gelişim göstermiştir. Hristiyanlaşmış kentte estetikten çok maneviyat ön planda tutulmuş, Antik dönemde kentte gerçekleşen festival, bayram ve tiyatro oyunlarından vazgeçilmiş ve yaşam açık alanlardan kapalı alanlara kaymıştır. Roma döneminin gösterişli yapılarının sütunlu caddelerinin meydanlarının ve kamu yapılarının yerini sade bazilikalara almıştır. Bizans, Roma döneminin önemli bir mirası olan tiyatro geleneğini de bu dönemde sürdürmemiş ve kentteki tiyatro farklı işlevlerde kullanılmıştır.

Günümüze ulaşan yapılardan ve tarihi kaynaklardaki kayıtlardan kentin fiziki dokusunu oluşturan en önemli verilerin Bizans dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde İznik kentinde, çok sayıda kilise ve manastır, su yapıları, mezar yapıları, savunma yapıları, hastaneler, okullar, düşkünler evi yapılmıştır. Bu süreçte yeni yapılar Helenistik dönem planına sadık kalınarak yapılmıştır (Foss-Tulchin, 1996: Hristiyanlığın kente gelmesi sonrasında kentte sistematik bir yıkım gerçekleşmemiştir. Bizans, Roma İmparatorluğu'ndan kalan yapıları ve devşirme parçaları farklı işlevlerde yeniden kullanmıştır. Çünkü Roma İmparatorluğu'nun temelinde şekillenen Bizans İmparatorluğu özellikle erken döneminde Roma geleneğiyle iç içe olmuş ve şüphesiz bu durum kent dokusuna da yansımıştır. Kentte, Bizans döneminde Roma döneminden kalan cadde ve sokak dokusu aynen korunmuş dini, kamusal ve sivil yapılaşma da buna göre şekillenmiştir (Plan-12). İznik'te bu döneme ait diğer kayda değer özellik ise Ortaçağ anıtlarının en önemlilerinin 13. yy.'da inşa edilmiş olmasıdır.

Hristiyanlık diniyle beraber İznik kentinde görülen en belirgin fiziki değişim, Antik dönem tapınaklarının yerini alan kiliselerdir. Anadolu ve Anadolu dışında Hristiyan topluluklarının yoğun olduğu bölgelerde imparatorluk ailesinin bağışlarıyla kiliseler inşa edilmeye başlanmış ve pek çok tapınak Hristiyanlıkla beraber kiliseye dönüştürülmüştür. İznik'te de günümüze ulaşabilmiş yapılardan, mimari kalıntılardan ve kaynaklarda bahsedilen kilise isimlerinden çok sayıda kilise inşa edildiği bilinmektedir. Ayasofya Kilisesi, Koimesis Tes Teotokos Kilisesi günümüze ulaşabilmiş kiliselerdir. Bunların haricinde Aziz Neophytos Kilisesi, Kutsal Pederler Kilisesi, Hagios Tryphonos kilisesi, Hagios Anthonios Kilisesi, Archestrategos Kilisesi, Kyriotissa Kilisesi, Hagios Clement Kilisesi, Başmelek Mikhael kilisesi kaynaklarda adı geçen kiliselerdir. (Foss-Tulchin, 1996: 70-110; Yılmazyaşar: 2003: 66; Ermiş, 2010: 84-86).

Günümüzde kentte pek çok kilise kalıntısının ortaya çıkarılmış olmasına rağmen kaynaklarda adı geçen yapıların hangisini karşıladığı kesin olarak bilinmemekte, sadece tahmin yürütülebilmektedir. Bu tahminlere göre İstanbul Kapı yakınlarında, Semavi Eyice tarafından 1948 yılında tespit edilen ve A kilise olarak adlandırılan kilise kalıntısının Aziz Tryphon Kilisesi ya da Agalma Manastırı olabileceği düşünülmekte, Roma Tiyatrosunun güneydoğusunda bulunan ve B kilise olarak tanımlanan yapının

Tornikos manastırına ait olabileceği ileri sürülmektedir (Peschlow, 2004: 215; Yılmazyaşar, 2003: 65; Foss-Tulchin, 1996:). Bununla birlikte Yenişehir Kapı yakınlarında bulunan ve Semavi Eyice tarafından C kilise olarak adlandırılan yapının da Aziz Tryphon Kilisesi olabileceği üzerinde durulmaktadır (Eyice, 2005: 333). Mustafa Kemal Paşa Mahallesi Şeyh Bedrettin Sokak üzerinde yer alan ve 1992 yılında ortaya çıkarılan kilise kalıntısının Kutsal Pederler Kilisesi olabileceği düşünülmekte, 2014 yılında İznik gölünde tespit edilen bazilika kalıntısının da Aziz Neophytos Kilisesi olduğu düşünülmektedir (Şahin, 2015: 69-70).

Hristiyanlıkla beraber pek çok tapınağın kiliseye dönüştürüldüğü bilinmektedir. İznik'te de Ayasofya ve Neophytos bazilikasında böyle bir uygulama söz konusudur. İznik'te kentin tam merkezinde iki caddenin kesiştiği noktada yer alan Ayasofya Kilisesi'nin bir tapınağın üzerine inşa edilmiş olduğu düşünülmekle beraber bu tapınağın hangi tapınak olduğu bilinmemektedir (Eyice, 2005: 331). Kiliseye yer açmak için aynı bölgede yer alan bir tapınağın yıkılmış olabileceği fikri mantıklıdır. Çünkü kilisenin dış duvarlarının ilk iki metresinde Roma döneminden kalma düzgün taşlar, apsis kısmında Roma dönemi mimari parçaları olan saçak silmeler kullanılmıştır (Peschlow, 2004: 202). Bizans döneminde işlevini yitiren Roma tiyatrosundan sökülen taşlar yapının temelinde kullanılmıştır. Ayasofya Kilisesi'nin hangi tapınağın üzerine inşa edildiğine dair bir veri bulunmamasına karşın Neophytos Bazilikası'nın Apollon tapınağı üzerine inşa edildiği düşünülmektedir. Çünkü Neophytos Bazilikası İznik gölünde kıyıdan 20 m. açıkta yer almakta ve sur dışında kalmaktadır. Roma döneminde inşa edilen Apollon tapınağının da sur dışında inşa edildiği bilinmektedir. (Yılmazyaşar, 2003: 61; Şahin, 1987: 15).

Kentte Hristiyanlığın erken dönemlerinden günümüze çok az iz kalmıştır. İznik kentinde erken Hristiyanlık dönemi yapıları ile bağlantılı olarak kentteki yerleşim düzeni ve yapısal dönüşümün M.S 4.yy'ın sonlarında başladığı görülmektedir. Bunun en erken belirtisi 2014 yılında İznik gölünde kıyıdan 20 m. açıkta keşfedilen ve Aziz Neophytos'un⁵⁶ onuruna inşa edildiği düşünülen bazilikadır⁵⁷. İnancı uğruna şehit

⁵⁶ Aziz Neophytos, inancından vazgeçmediği için din uğruna şehit edilen bir Hristiyandır. Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak Bithynia bölgesinin Olympos'un da dünyaya gelen aziz, çocukluk döneminden itibaren kutsal bir kişi olduğunu çeşitli mucizelerle ortaya koymuştur. Hristiyanların yaşadığı zulümler sırasında rüyasında gördüğü tanrının buyruğu üzerine İznik kentine gelmiş ve kimliğini burada açıklamıştır. Bunun üzerine kendisinden dininden vazgeçmesi istenmiş, vazgeçmediği için de çeşitli

edilen bir aziz olan Neophytos için 390 yılında öldüğü yerde bir kilise inşa edildiği bilinmektedir (Şahin, 2015: 69-70; Şahin, 2016: 545-549; Peschlow, 2004: 201).

İznik kentinde M.S. 5. ve 8. yy.'da yoğun bir şekilde kilise inşa edildiği görülmektedir. Bu dönemden günümüze kalan ve İznik silüetinin en göze çarpan yapısı İznik Ayasofya Kilisesi'dir. Kent merkezinin odak noktasında konumlanan kilisenin kesin yapım tarihi belli değildir. Kilisenin tarihlendirilmesine yönelik pek çok farklı görüş bulunsa da, erken dönem bazilikal planda inşa edilen yapıyla ilgili en kabul edilebilir görüş 5-6.yy.'larda inşa edildiğidir (Ülgen 1938: 55; Texier, 2002: 163; Ermiş, 2009: 48). Kentin en büyük kilisesi olarak inşa edilen yapı aynı zamanda piskoposluğun da merkezidir.

İznik'te Bizans'ın erken döneminde inşa edilen bir başka kilise de kentin güneydoğusunda yer alan Koimesis Kilisesi'dir. Bu kilisenin Hyakinthos adında önemli bir manastıra ait olduğu bilinmektedir (Eyice, 1987: 20; Perschlow, 2004: 203) Kesin inşa tarihi belli olmayan yapının adı II.İznik konsilinde (787) ilk defa geçmesinden dolayı 8.yy. başına tarihlendirilir (Weigand, 1931: 419;). Bizans resim sanatı içinde çok önemli bir yere sahip olan yapının orjinalinde tamamen mozaiklerle bezeli olduğu düşünülmektedir (Foss-Tulchin, 1996: 99). Yapıdaki mozaikler İkonaklazma dönemiyle beraber tahrip edilmiştir. Bu kilise 1065 yılında gerçekleşen depremden sonra bazı eklemeler yapılarak onarılmış ve kentin Osmanlılar tarafından alınmasından sonra ibadetlerini gerçekleştirmeleri için Rumlara bırakılmıştır. (Eyice, 1988: 20).

İznik'te erken dönemde inşa edilen bir başka kilise ise kaynaklarda adına sık sık rastladığımız Kutsal Pederler Kilisesi'dir. Bu kilisenin I.İznik konsiline katılan pederler için yapıldığı bilinmektedir. Kesin inşa tarihi belli olmayan yapıdan kaynaklarda ilk

ışkencelere maruz kalmıştır. İşkencelerden hiçbir şekilde etkilenmeyen aziz, en sonunda kentin göl kenarındaki surların dışına atılarak Roma İmparatorluğu askerleri tarafından mızrak ve kılıç darbeleriyle şehit edilmiş ve 304 ya da 305 yılında öldüğü yerde gömülmüştür. Mezarının bulunduğu alanda daha sonradan bir kilise inşa edilmiş ve azizin kenti düşmanlardan koruduğuna inanılmıştır (Şahin, 2014: 9-10).

⁵⁷ Hristiyanlık imparatorluğun resmi dini haline gelir gelmez hem işlevsel hem de simgesel açıdan kamusal tapınmaya uygun bir yapı sorunu ortaya çıkmıştır. Hristiyanlar büyük kitleleri içinde barındıracak ve dinsel törenlerini gerçekleştirecekleri yapılara ihtiyaç duymuşlar. Bu aşamada eski tapınak formlarının pagan tanrıları ve Roma imparatorluğunun simgelerini barındırması yönünde kullanılamayacağı açıktır. Bu yüzden kilise yetkilileri içinde büyük toplulukları barındıracak din dışı kamu yapılarına yönelmiş, bunun içinde bazilikayı tercih etmişlerdir.

defa 700'lü yıllardan itibaren bahsedilmesi 8.yy.'da var olduğunu ortaya koymaktadır. Ortaçağ boyunca adından sık sık bahsettiren yapı 727 yılında İznik'i ziyaret eden İngiliz hacı Willibard'ın Kutsal Pederler Kilisesi'ni Kudüs Göğe Yükseliş Kilisesi'ne benzetmesi ve Patrik Nikephoros'un 9.yy.'da kilisede İmparator Konstantinos ve pederlerin mozaikleri olduğunu belirtmesi buranın bir kiliseden ziyade I.İznik Konsili'nin gerçekleştiği sarayın salonu olma ihtimalini düşündürmektedir. Arkeolojik verilerin yetersizliği kesin bir şey söylememizi mümkün kılmamaktadır. Ortaçağ boyunca sık sık gündeme oturan yapının kentin kuzeybatısında konumlandırılmış olabileceği düşünülmektedir (Mango, 2004: 305; Ermiş, 2010: 85; Perschlow, 2004: 201). Bu kilisenin 8.yy.'da bir yazıtta yer alan bilgilere göre İznik ve çevresine gelir getiren ve üç büyük toprak mülkiyetine sahip olan büyük bir manastırın merkezi konumunda olduğu ve bu manastırda 42 keşiş, 12 papaz ve 24 papaz yardımcısının bulunduğu bilinmektedir (Angold, 2004: 35).

İznik'te günümüze ulaşan mimari kalıntılardan ve kaynaklardan 9.yy.'dan 13.yy.'a kadarki süreçte yeni bir kilise inşasının yapılmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde daha çok kentte meydana gelen doğal afetler ve savaşların tahribatına uğrayan yapıların onarıyla uğraşmış yeni inşa faaliyetlerine girişilmediği dikkat çekmektedir.

13.yy.'da yaklaşık yarım asır boyunca Laskaris hanedanlığında kalan İznik kentinde bu dönemde mevcut kiliselerin onarımlarının yapıldığı ve kentte pek çok kilise inşa edildiği bilinmektedir. Bu kiliseler günümüze sağlam olarak ulaşmamış olsa da farklı tarihlerde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar sonucunda kalıntı halinde ortaya çıkarılmışlardır. Daha önce bu kilise kalıntılarında tezimizde bahsedildiği için burada sadece Laskarisler döneminde inşa edilen kiliseler derlenecek ve kent dokusundaki yerleri tespit edilecektir. Kentin kuzeybatısında A kilise olarak adlandırılmış kalıntısı, kentin güneybatısında B kilise olarak adlandıran kalıntı, kentin güneydoğusunda C kilise olarak adlandırılan kalıntı ve Roma tiyatrosunun üzerinde D kilise olarak adlandırılan kalıntı Laskarisler döneminde inşa edildiği düşünülen kiliselere aittir. Bununla beraber kentin kuzeybatısında Mustafa Kemal Paşa mahallesinde Kumbaşı sokak ile Arabacı sokak arasında kalan kilise kalıntısının, Mustafa Kemal Paşa Mahallesinde Deniz sokak üzerinde yer alan kilise kalıntısının ve Lefke Kapı'nın girişinde yer alan şapel kalıntısının Laskarisler döneminde inşa edildiği

düşünülmektedir. Bu yapılar Bizans döneminde kentin kuzeybatı çeyreğinde yoğun inşa faaliyeti olduğunu ortaya koymaktadır.

Hristiyanlığın güçlenmesiyle ortaya çıkan bir başka yapı sistemi de manastırlardır (Talbot, 1999: 63). Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Bizans döneminde İznik'te çok sayıda manastır inşa edildiği dikkat çekmektedir. Elimizde kentteki varlığı ve konumu kesin olarak bilinen tek veri Meryem'e adanan Hyakinthos manastırır. Bu manastır ikona tartışmaları başlamadan önce (730) piskopos Hyakinthos tarafından Theotokos'a adanarak yaptırılmıştır (Perslow, 2004: 203). Hyakinthos Manastırının İznik İmparatorluğu döneminde çok önemli mevkiye sahip olduğu bilinmektedir. Bu dönemde manastır mezarlık olarak kullanılmış, I.Theodoris Laskaris ve eşi Anna, III.Aleksios Angelos ve II.Aleksios Angelos'un oğlu Manuel Komnenos Hyakinthos manastırına gömülmüşlerdir. Bunun yanında manastır aynı zamanda III.Aleksios Angelos III.Mikhael Palaiologos dönemlerinde sürgün yeri olarak kullanılmıştır (Janin, 1975: 121; Perschlow, 2004: 214). Manastırdan günümüze hiçbir iz kalmamasına karşın, daha önce de bahsettiğimiz gibi Meryem'e adanarak yapılan ve manastırın ana kilisesi olan Koimesis Kilisesi'nin kalıntıları günümüze ulaşmıştır. İznik'in Osmanlılar tarafından alınmasıyla kentin merkezi yeni gelen Türklere bırakılmış, kentteki Hristiyanlar Hyakinthos Manastırının çevresindeki bölgelere yerleşmişlerdir. Bu bölge 1922 Kurtuluş savaşına kadar İznik'te ki Hristiyanların temel yerleşim bölgesi olarak kalmıştır (Angold, 2004: 46).

Kaynaklarda geçen, inşa tarihleri ve kentteki konumları hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan manastırların din adamlarının görevlendirilme tarihleri ve kentte yaşanan önemli olaylarla bağlantıları doğrultusunda kentte kullanılabilir durumda oldukları bilinmektedir. I.Justinianos'un 6.yy.'da İznik kentinde gerçekleştirdiği inşa faaliyetleri arasında manastırlarda yer almaktadır. Buna İznik'te sur içine kadınlar için inşa edilen Nikalaos manastırının I.Justinianos tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir (Yılmazyaşar, 2003:67). Kentte 1208' de Christios Philoanthropos Kophas Manastırının bulunduğu bilinmektedir (Janin, 1975: 125). 66) Patrik Arsenios'un İznik'i terk ederken geceyi surlara yakın bir bölgede Agalma Manastırında geçirdiği bilinmektedir (Eyice, 1988: 22).

Kentte inşa tarihi bilinmeyen ve günümüze ulaşmayan bir başka manastır ise Kyriotissa Manastırı'dır. Hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan manastırla ilgili tek bilinen Patrik Kyriotissa kilisesinde Patrik II.Germanos'un gömülü olduğudur. Bu bilgi Kyriotissa Manastır Kilisesi'nin 1240 yılında sağlam ve kullanılabilir durumda olduğu göstermektedir. Raymond Janin; İstanbul'dan göçen keşişlerin burada barınmış olabileceklerini düşünmektedir. Bu manastırın Roma Tiyatrosu çevresinde ortaya çıkarılan Laskaris kiliselerinden biri olduğu düşünülmektedir (Angold, 2004: 35; Janin, 1975: 113-114). 1294 yılında İstanbul'dan ayrılarak İznik'e gelen rahip Theodoros Mouzalon'un kentün güneyinde bulunan Demetrios Tornikes Manastırı'nda görev yaptığı bilinmektedir. Bu bilgiden anlaşıldığı üzere bu manastır 13.yy.'da kullanılabilir durumdadır (Yılmazyaşar,2003: 66). İznik ile çok fazla ilgilenmeyen İmparator III.Ioannes Dukas Vatatzes'in de kente Aziz Antonius'a adanmış bir manastır yaptırdığı bilinmektedir. Günümüze ulaşmamış yapının VIII.Mikhael zamanında 1272 yılına kadar kadınlar manastırı olarak kullanıldığı bilinmektedir. C.Foss, bu yapının Roma tiyatrosunda ortaya çıkarılan kiliselerden biri olduğunu düşünmektedir (Angold, 2004: 35; Foss-Tulchin, 1996: 108-110).

Bizans dönemi kentlerini en az kiliseler kadar yansıtan manastırların, bazen kent içinde kurulup geliştiği, bazen de kent dışında kurulup gelişimini sürdürdüğü bilinmektedir (Doğan, 2003: 73-79). İznik Gölü'nde bulunan Aziz Neophytos'a ait olduğu düşünülen bazilikanın keşfine kadar İznik'in Bizans döneminde sur dışına taşmadığı ve bu doğrultuda manastırların da kentün işine inşa edilmiş olabileceği savunulabilirdi. Ancak bu bazilikanın keşfi kentteki diğer yapılarla beraber manastırların da sur dışına inşa edilebilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Kente, I.konsilin toplandığı saray ve Laskarisler döneminde oluşturulan patriklik sarayının da nerede olduğu da tartışmalı bir konudur. Ancak Prokopius'un I.Konsilin toplandığı sarayın Justinianos döneminde (527-565) onarıldığını belirtmesi, sarayın Bizans döneminde de kullanıldığını göstermektedir (Prokopius, 1954: 325). I.Konsilin toplandığı sarayın İstanbul Kapı ile göl arasında kalan bölgede olduğu görüşü yaygındır. Laskarisler döneminde de ikametün aynı saray bölgesinde gerçekleşmiş olduğu ve patriklik seçimiyle beraber patriğin ikamet edeceği ve patriğin işlerini yürüteceği yeni yapıların bu alanda inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir (Ermiş, 2009: 36). Ancak

pek çok Anadolu kentinde, kentin ana kilisesinin yanında piskoposluk sarayı bulunmaktadır. Bunun en belirgin örneği İstanbul kentidir. İstanbul'da patriklik makamı 6.yy.'dan itibaren Ayasofya Kilisesi'nin güneyinde İmparatorluk konumuna yakın bir konumda yer almaktadır (Janin, 1962: 131-155). İznik'te de erken dönemde Ayasofya Kilisesi'nin ana kilise olması piskoposluk makamının da bu bölgede olabileceğini düşündürmektedir (Ermiş, 2010: 87).

Kaynaklarda adından sıkça söz edilen ve günümüze Başmelek Mikhael Kilise'nin patrikliğe yakın bir konumda olduğu bilinmektedir. Foss, Laskarisler döneminde Kutsal Pederler Kilisesi'nin katedral olabileceği üzerinde durmaktadır. Foss'un belirttiği gibi Pederler Kilisesi'nin katedral olması durumunda istanbul'da olduğu gibi saray, kilise ve patriklik aynı bölge içinde konumlanır. Kutsal Pederler Kilisesi ve Patriklik Makamı kentin kuzeybatısında ise Başmelek Mikhael Kilisesi'nin de bu bölgede konumlandırılmış olması mümkündür (Janin, 1975: 112; Foss-Tulchin, 1996: 110).

İznik'te Bizans kent dokusunu oluşturan en önemli unsurlardan biri de su kaynaklarıdır. Ancak bu dönemde kent içine inşa edilen su yapılarının birkaç yapıyla sınırlı kaldığı ve kent dışında da Roma döneminden kalan mevcut su sisteminin onararak kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli faktörler kentin göl kenarında bulunması, etrafında çok sayıda akarsu ve kaynak bulunması, su kemerlerinin yanında toprak altından künklerle suyun kent içine getirilmesidir (Prokopius, 1954: 325). Bu durum kentin su sisteminin sağlam olduğunu ve Bizans döneminde kentin su bakımından sıkıntı çekmediğini durumunu ortaya koymaktadır. Kaynaklar ve mevcut yapılar bu dönemde sur dışında kentin kuzeydoğusuna Karasu köprüsü körüsü inşa edildiğini, sur içinde ise kentin kuzeybatısında 3, kuzeydoğusunda 1 olmak üzere 4 sarnıç inşa edildiğini, kentin güneydoğusunda ise bir ayazma inşa edildiği ortaya koymaktadır. Tüm su yapılarının kentin doğusunda konumlandırılması, kentin ana su sisteminin doğuda bulunmasına bağlanmaktadır.

Yapılan araştırmalarda İznik kentinin Bizans döneminde bir eğitim merkezi olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle Laskarisler döneminde kente soylular, dini liderler, bilginler, sanatçılar gelmiş ve kent bu sayede 13. yy.'da altın çağını yaşamıştır

(Schneider, 1943: 4). Bu dönemde kentte biri piskoposluk biri de patriklik olmak üzere iki dinsel kurumun mevcut olduğu ve bu kurumların patrikliğin yönetiminde yer aldığı bilinmektedir⁵⁸. Bilime ve eğitime çok değer veren bir imparator olarak tanınan II.Theodoris Laskaris'in (1254-1258) İznik'te Tryphon Kilisesi'ne sağladığı bağışa ek olarak kilisenin yanında bulunan Tryphon adındaki felsefe okuluna yardımda bulunduğu bilinmektedir⁵⁹. Bu okuldan günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır. Ancak kentin güneybatısında Yenişehir Kapı'ya giden yol üzerinde bulunan kalıntının Aziz Tryphon'a ait kilise olabileceği fikri okulunda bu bölgede yer aldığını göstermektedir (Eyice, 2005: 333). İznik'te bu okulun dışında başka bir okuldan daha bahsedilmektedir. Bu okul Hyakinthos adında bir keşiş tarafından Başmelek Mikhael Kilisesi'nde kurulmuş bir okuldur (Angold, 2004: 40). İznik'te eğitimle ilgili değinmemiz gereken bir başka konu ise İznik İmparatorluğu döneminin sonuna gelindiğinde yazmalar kopyalanmış, hem dinsel hem de klasik metinlerin çoğu koruma altına alınmıştır. Bu durum İznik'in o dönemde metinlerin kopyalanma merkezi olduğunu göstermekte ve İmparatorluğun en büyük başarısı sayılmaktadır (Angold, 2004: 40).

Ortaçağda Hristiyanlıkla beraber tüm çehresi değişen kentte, Roma döneminden kalan yapıların da farklı işlevlerde de olsa yeniden kullanıldığı bilinmektedir. Bu yapılar arasında hakkında en detaylı bilgilere sahip olduğumuz tek yapı Roma Tiyatrosu'dur. Bildiğimiz gibi Romalılarda tiyatro önemliydi. Ancak Bizans Roma döneminin önemli mirası olan tiyatro geleneğini sürdürmemiş ve kentteki tiyatro farklı işlevde kullanılmıştır. Tiyatronun zaman içerisinde bazı müdahalelere maruz kaldığı, tiyatrodan birçok parçanın sökülerek kentteki diğer yapılarda kullanıldığı tarihi kaynaklar ışığında aydınlatılmaktadır. 8.yy.'da kentte meydana gelen Arap saldırısı karşısında kentteki surları güçlendirmek ve yükseltmek amacıyla tiyatroya ait yapılar yerlerinden sökülerek surlara taşınmış ve kentin savunulması için tiyatro feda edilmiştir (Yalman, t.y: 81) Komedi ve dramı simgeleyen iki tiyatro maskı koruyuculuğuna inanılan medusa başına benzetilerek Bizans döneminde kentin İstanbul kapısındaki iki büyük payenin üzerine koyulmuştur. (Eyice, 2005:329) Ayrıca Bizans döneminde mezarlıkların kentin

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Angold: 2004: 38-39-40)

⁵⁹ Aziz Tryphon Hristiyanlığın yayılmaya başladığı dönemlerde din uğruna şehit düşmüş bir azizdir. II.Theodoris Laskaris azizi koruyucu melek olarak benimsemiş ve ona büyük saygı göstermiştir. Bunun yanında madeni paraların üzerine kendisiyle beraber azizin resmini de yaptırdığı ve şefetine methiye yazdırdığı bilinmektedir (Perschlow, 2004: 215).

içine alınmasıyla tiyatroya toplu mezarlık işlevini yüklenmiştir. (Yalman, 1989: 301-311; Peschlow, 2004: 214).

İznik kenti Bizans İmparatorluğu döneminde önemli seramik merkezleri arasında gösterilmektedir (Özkul Fındık: 2001: 11). Kentte gerçekleşmiş arkeolojik kazılarda ele geçirilen Bizans dönemi seramikleri özellikle 9-13 yy. arasında seramik üretimini ve kullanımını belgeler niteliktedir. Bu seramiklerin en önemlileri Bedri Yalman tarafından yönetilen İznik Roma Tiyatrosu kazılarında ortaya çıkarılmış ve bu kazılarda tiyatronun farklı bölümlerinde seramik fırınları tespit edilmiştir. Günümüzde Bizans dönemine ait ortaya çıkarılmış bir seramik fırını bulunmasa da ortaya çıkarılan seramikler Bizans döneminde Tiyatro alanında bir seramik fırını olabileceğini göstermektedir (Yalman, 1988: 53-197;)

Bizans döneminde Roma döneminden kalma surlarla ilgili de önemli değişikliklere gidildiği bilinmektedir. Kentin Ortaçağ boyunca yaşadığı akınlara karşı kent surlarında farklı zamanlarda onarımlar yapılmış ve günümüzde de izlenebilen dış surlar eklenmiştir. Bu durum kentin Bizans döneminde de Roma döneminde inşa edilen surlarla sınırlı kaldığını göstermektedir. Kenti sınırlandıran sur sistemine ikinci bir surun eklenmesi kentin Bizans İmparatorluğu'nun başkenti konumunda olduğu için ekonomik, siyasi ve askeri açıdan önemli bir kent olmasıyla açıklanabilir.

Kentin Bizans dönemindeki mezar alanlarına bakıldığında pek çok farklı bölgenin mezar alanı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bizans'ın erken dönemlerinde sur içine gömülme geleneği yasak olduğu için İznik kentinde, Antik dönemde oluşturulan sur dışı nekropol alanları kullanılmıştır. Bu bağlamda Hıristiyanlığın erken dönemlerinde kent çevresindeki doğu, güney ve kuzey nekropol alanları kullanılmış ve bu alanlarda pek çok mezar odası inşa edilmiştir. Bu mezar odaları Roma döneminde oluşturulan mezarlıkların Bizans döneminde tepelerin yamaçlarına doğru genişlediğini göstermektedir. Bunun en belirgin göstergesi kentin doğu nekropol alanında Hisardere mevkiinde bulunan mezar odalarıdır. Bu durum büyük ihtimalle Roma dönemi mezarlarının uzun süre kullanılıp dolmasından sonra ortaya çıkmıştır.

Orta Bizans döneminde mezarlıkların kent içine alınmasıyla İznik'te pek çok kilise, manastırda mezar inşaları gerçekleşmiştir. Bunun en önemli örnekleri İznik

Ayasofya Kilisesi, Koimesis Kilisesi Roma Tiyatrosu içinde yer alan kilise mezarlarıdır. Bunun yanında Roma Tiyatrosunun da 12-13.yy.'da mezarlık alanı olarak kullanıldığı bilinmektedir.

5.2.2.Selçuklu Döneminde İznik Kenti

İznik, Selçuklu döneminde başkentlik işlevini üstlenmiş bir kenttir. Ancak kaynaklarda Selçukluların kent dokusunda meydana getirdiği değişiklikler ve kentte meydana getirdikleri yapılar ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu durum kentteki Selçuklu hâkimiyeti sırasında meydana gelen siyasi çalkantılar ve sık sık saldırıya uğramasından kaynaklanmış olmalıdır. İznik kentinde Selçuklular'dan kalan tek iz kaba taştan yontunmuş ve yüzlerinde birkaç satırlık yazı bulunan mezar taşlarıdır. Bu taşlar, sur onarımında kullanılmıştır (Eyice, 1988: 13). Bununla birlikte Anna Komnena, kentte Selçuklular tarafından inşa edilen bir saray olduğunu belirtmektedir (Yılmazyaşar, 2003: 68).

5.2.3.Osmanlılar Döneminde İznik Kenti

İznik, 1331 yılında Osmanlılar'ın eline geçmesiyle farklı bir kimlik kazanarak kentin daha öncesine ait yapılarının üzerinde gelişmeye başlamış ve kendine özgü İslami öğeler ve Orta Asya Türk uygarlığının izlerini barındıran bir sentez oluşturmuştur (Aşıkpaşaoğlu, 1992: 42). Osmanlı kentlerini şekillendiren en önemli unsur medeniyetin benimsediği Müslümanlık'tır.

İznik kenti Müslümanlaşırken kent planında önemli değişiklikler yapılmamıştır. Ancak Osmanlı idaresine geçen kentte, fiziki doku itibariyle yeni bir süreç başlamıştır. Kent, Osmanlı döneminde Helenistik dönemde oluşturulmuş ızgara plan şemasını Bizans'tan devralmış ve kentte Müslüman topluluğun yaşamasına olanak sağlayacak mimari örgütlenme oluşturulmuştur (Plan 13). Bu durum gerek kaynaklarda yer alan bilgiler gerekse yapıların kent içindeki dağılımlarıyla açıklanabilir.

İznik, Osmanlı'nın en erken kentlerinden biri olduğu ve Osmanlı mimari üslubunun ilk örneklerine ev sahipliği yaptığı için Osmanlılar için önemli bir kentir. İznik fethinin hemen sonrasında kentte yoğun mimari faaliyetlere başlanmıştır. Kentte, Osmanlı sanatının tüm özelliklerini taşıyan cami, mescid, medrese, imaret, hamam ve

türbeler inşa edilmiştir. Bu durum Osmanlılar'ın kentte kalıcı olacaklarının ispatı için büyük önem arz etmektedir. Ayrıca bir kent oluşturmak için yapılan mimari faaliyetler Osmanlı beyliğinin büyük devlet olma yolunda attıkları adımlardan sayılabilir.

Erken Osmanlı döneminde mevcut yapıların yeniden kullanılması durumu sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu uygulama İznik'te de söz konusudur. İznik kentinin Osmanlılar tarafından alınmasının hemen ardından kentin en büyük kilisesi olan Ayasofya Kilisesi camiye dönüştürülmüştür (Aşıkpaşaoğlu, 1992: 42). Roma dönemi tapınağının üzerine inşa edilen Ayasofya Kilisesi'nin, Osmanlılar döneminde camiye dönüştürülmesi kentteki sürekliliğin temsili olarak yorumlanabilir. Kaynaklar bu uygulamanın yanında bir manastırında medreseye dönüştürüldüğünü aktarmaktadır. Ancak bu manastırın hangi manastır olduğu ve hangi medreseye çevrildiği hakkında net bilgimiz yoktur. Manastırdan medreseye çevrilen yapı ile ilgili bilgiler yorumlarla sınırlı kalmaktadır.

Erken Osmanlı döneminde kentte, çok sayıda mescid ve cami inşa edilmiştir. Sur içinde kentin doğusunda inşa edilen Hacı Özbek Camiisi kitabesi üzerinde bulunan en eski Osmanlı camisi olması bakımından dönem mimarisinde önemli bir yere sahiptir. Kitabe de belirtildiğine göre 1333-1334 yıllarına tarihlendirilmektedir (Eyice, 1996: 422; Yılmazyaşar, 2017: 266). Bu yapı kare planlı, tek kubbeli ve minaresiz camilerin en erken örneğini teşkil ettiğinden ve günümüze sağlam ulaştığından dolayı Erken Osmanlı mimarisinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca yapıda Erken Osmanlı mimarisinde bir ilk olarak ortaya çıkan son cemaat yeri uygulaması ve kubbede üçgen dilimli kuşak uygulaması söz konusudur (Ayverdi, 1956: 119). Ancak son cemaat yeri yol genişletme çalışmaları esnasında yıkılmıştır. Yapı da Bizans dönemine ait devşirme malzemelerinde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Yapının, son cemaat yerinde Bizans dönemine ait iki adet sütun başlığı kullanılmıştır (Yosunkaya, 2007: 62). Ancak son cemaat yeri günümüze ulaşmadığından bu sütun başlıkları da günümüze gelememiştir.

Erken Osmanlı döneminde kentte inşa edilen başka bir cami ise Hacı Hamza Camisi'dir. Bu cami külliye bünyesinde yer almaktadır ve bir imaret bir de türbesinin bulunduğu bilinmektedir. Kentin doğusunda inşa edilen bu yapı kitabesindeki bilgiye göre Hacı Hamza b. Erdemşah tarafından 1345-1346 yıllarında inşa edilmiştir (Ayverdi, 1956: 122). 1930 yılında yıktırılan yapıdan günümüze bir iz ulaşamamıştır. Yapı'nın

Hacı Özbek camiine benzer mimari özellikler taşıdığı bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde kentte Süleyman Paşa adına da mescidler inşa edildiği bilinmektedir. Ancak bu mescidlerden günümüze ulaşabilmiş tek bir örnek bile bulunmamaktadır (Yılmazyaşar, 2003: 87).

İznik'te Erken Osmanlılar dönemine ait bir başka cami ise kentin doğusuna inşa edilen Yeşil Camii'dir. Yapı adını minaresinde bulunan çinilerden almıştır. Yapının inşasına Çandarlı Halil Hayrettin Paşa 1378-1379 yılları arasında başlanmış ve oğlu Ali Paşa tarafından 1391-1392 yıllarında tamamlanmıştır⁶⁰ (Yalman, t.y: 158). Yapı, günümüze ulaşamayan kuzeyindeki medrese ve güneydoğusundaki hamamı ile aynı avluyu paylaştığı için bir külliye niteliği taşımaktadır (Dönmez: 2008: 809; Çobanoğlu, 2013: 495). İznik Yeşil Cami, dikdörtgen planlı, tek kubbeli ve üç bölümlü bir son cemaat yerine sahip bir yapıdır. Yapının son cemaat yerinden içeriye girildiğinde, son cemaat yerinin tekrarı gibi düzenlenen üç kemerli bir ara mekân bulunmakta, bu ara mekan, ana mekanın kuzeye doğru genişletildiği göstermektedir. Bu durum tek kubbeli camiler arasında plan tipinin genişlemesi açısından önemli bir örnektir. Ana mekânın kuzeye doğru genişletilmesi uygulaması Erken Osmanlı mimarisinde, bu yapıda ilk kez ortaya çıkmıştır (Dönmez, 2008: 813). Osmanlı'nın ana mekanda genişleme özelliğini göstermesi, gelişme aşamasında olduğunun en önemli kanıtıdır. Ayrıca Camii'nin son cemaat yerinde bulunan devşirme iki sütun gövdesi Bizans dönemine tarihlendirilmektedir (Yosunkaya, 2007: 60).

Kentte, Osmanlılar dönemine ait bir başka yapı ise Şeyh Kutbettin Camii'dir. Kentin doğusunda konumlanan cami yanındaki türbeyle beraber inşa edilmiştir. Kitabesi bulunmayan yapının inşa tarihi ve yaptıranı ile ilgili farklı görüşler mevcut olsa da kabul edilen görüş, türbenin 1418 yılında yaptırıldığı, caminin ise daha sonraki bir tarihte inşa edildiğidir (Yalman, t.y: 154). 1993 yılına kadar yıkıntı halinde bulunan yapı, orjinaline uygun olarak günümüzde restore edilmiştir. Yapı da Bizans dönemine tarihlendirilen kompozit düzendeki sütun başlıkları bulunmaktadır. Kare planlı, tek

⁶⁰ Osmanlı devletinde, devletin seçkin ailelerinin kentlerin imarında önemli rollere sahip oldukları bilinmektedir. Bu durum Orhan Gazi (1299-1326) döneminden başlayarak, II.Selim (1566-1574) dönemine kadar devam eden bir dönemi kapsamaktadır. İznik'te de kentin imarı için, inşa ettirdiği mimari yapılar ve bunlar için tesis ettiği zengin vakıflar ile Çandarlı ailesinin ön plana çıktığı görülmektedir (Zeyrek, 2005: 250).

kubbeli ve 2 bölümlü son cemaat yeri bulunan yapının, doğusundaki türbe yapıya bitişik inşa edilmiştir.

Kentin güneydoğusunda, konumlandırılan Mahmut Çelebi Camii ise 1442 yılında inşa edilmiştir. Yapının, bir imaret bir de çeşmeden oluşan bir külliye dâhil olduğu bilinmektedir. Ancak imaret ve çeşme günümüze ulaşmamıştır. Kare planlı inşa edilen yapı kubbe ile örtülüdür ve üç bölümlü bir son cemaat yerine sahiptir. Minaresi yeşil ve sırlı çinilerle kaplı yapı İznik Yeşil Camii ile aynı özellikleri taşımaktadır, sadece daha küçük boyutludur (Ülgen, 1938: 59).

Erken Osmanlı döneminde kentte inşa edilen bir başka yapı sistemi de imaretlerdir. Kaynaklardan ve günümüze ulaşan mevcut verilerden kentte, Orhan İmareti, Nilüfer Hatun İmareti, Yakup Çelebi İmareti, Mahmut Çelebi İmareti'nin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kentte inşa edilen ilk imaret, Orhangazi İmaretidir. 1331 yılına tarihlenen Orhan Gazi İmareti, kentin güneyinde sur duvarlarının dışına yolun doğu yönüne inşa edilmiştir⁶¹. Yanında bir hamam bulunmakta, batı yönünde ise Kırgızlar türbesi bulunmaktadır. Sur dışında bir imaretin varlığı, kentin bu dönemde sur dışına taşarak genişlediğinin en belirgin göstergesidir. Ancak İznik'te sur içi bölge zaten geniş bir alana yayıldığı için sur dışına yerleşmeye gerek kalmamıştır. Bu imareten günümüze temel kalıntıları ulaşabilmiştir.

Bu dönemde kentte inşa edilen ikinci imaret ise Nilüfer Hatun İmareti'dir. Kentin doğusunda, Yeşil Camii'nin batısında konumlanan imaret, 1388 yılında I.Murat tarafından, annesi Nilüfer Hatun adına inşa edilmiştir. Bu yapı, ters T formu ile Erken Osmanlı mimarisinde sıklıkla rastladığımız zaviyeli/tabhaneli cami diye adlandırılan yapı grubunda yer almaktadır (Ülgen,1938: 65-66). Ters T planlı yapılar bir beyliğin, mimari unsurlarda gösterdiği gelişmelerin görülmesi açısından büyük önem arz etmektedir (Budak, 2016: 22). Yapı'da Osmanlı mimari özelliklerinin yanında, duvar tekniği, tuğla işleme ve rozetler gibi bazı Bizans mimari özelliklerini yansıtan unsurlarda görülmektedir. Bu durum yapının imarında Bizanslı ustaların çalıştığını göstermektedir (Çobanoğlu, 2007: 125). Yapı günümüzde İznik Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktadır.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Aslanapa, 1964-1965: 16-38).

Bu dönemde kentte inşa edilen bir başka imaret ise kentin güneydoğusunda konumlanan Yakup Çelebi İmaretidir. Kitabesi bulunmayan yapının I. Murad'ın oğlu Yakub Çelebi tarafından 1389 yılından önce yaptırıldığı düşünülmektedir (Yalman, t.y: 156). Yapının hemen yanında bir de türbe yer almaktadır. Plan olarak Nilüfer Hatun İmaretini ile ortak özellikleri paylaşan yapı zaviyeli/tabhaneli camii özelliğinde inşa edilmiştir. Bu yapının Nilüfer Hatun İmaretini ile aynı yıllarda yapılması, dönemin ticari fonksiyonlarından kaynaklanmaktadır. Bu durum Osmanlı Beyliği'nin geleceğe yönelik planlarla hareket ettiğinin ve kentte kalıcı olmak istemesiyle açıklanabilir. Bu dönemde kentte Mahmut Çelebi Camii'nin yanında da bir imaret inşa edildiği bilinmektedir ancak günümüze bu imarettten hiçbir kalıntı ulaşmamıştır.

İznik, Ortaçağ Bizans döneminde ilim ve din merkezi olmuş ve bu özelliğini Osmanlılar döneminde de sürdürmüştür. Osmanlılar kentteki eğitim faaliyetlerine çok önem vermiş, bu amaçla da kentte medreseler inşa edilmiş ve dönemin en iyi müderrislerin bu medreselerde ders vermiştir. Evliya Çelebi Erken Osmanlı döneminde İznik kentinde yedi medrese bulunduğunu aktarmakta, ancak bu medreselerden bahsetmemektedir (Demiralp, 1997: 18). İznik'te hakkında bilgi sahibi olabildiğimiz üç medrese bulunmaktadır. Bu medreseler, Orhangazi Medresesi, Süleyman Paşa Medresesi ve Hayrettin Paşa Medresesidir. İznik'te inşa edilen ilk medrese Orhangazi Medresesidir. Bu medrese, Orhangazi İmaretinin yanına 1335 tarihinde eklenmiştir. Bazı kaynaklarda, Osmanlılar'ın kenti Bizans'tan aldıktan sonra bir manastırı medreseye çevirdikleri onun yanına da bir imaret inşa ettirdikleri aktarılmakta, bu medresenin de Orhangazi medresesi olduğu düşünülmektedir (Öztürk, 2015: 219). Ancak yapının vakfiyesinden bu yapının manastırdan çevrilme medrese olmadığı, yeni bir yapı olduğu ortaya çıkmıştır (Ayverdi, 1956: 123). Bu medresede Davud-i Kayseri'nin 15 yıl boyunca müderrislik yaptığı bilinmektedir (Bayrakdar: 2005: 317). Yapıdan günümüze hiçbir mimari veri ulaşmamıştır.

Kentin doğusunda bulunan, Süleyman Paşa Medresesi, bu dönemden günümüze sağlam ulaşabilmiş tek medresedir. Medresenin inşa kitabesi bulunmadığından, medresenin inşa tarihiyle ilgili kesin bilgi söz konusu değildir. Kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı uzanan yapı da güney cephedeki açıklıktan avluya girilmektedir. Medrese de bulunan 8 birimli revak sistemi yapıyı batı, güney ve kuzey olmak üzere 3

yönden kuşatmaktadır. Bu medrese, on öğrenci odası, bir dersane, bir de öğrenci odasından oluşmaktadır. Ayrıca yapının batısında dersane odasının güneyinde sonradan eklenmiş bir mekan daha yer almaktadır.

Kaynaklarda adına rastladığımız bir başka medrese ise Hayrettin Paşa Medresesi'dir. Ancak Ayverdi bu yapının bir medrese olmadığını düşünmektedir (Ayverdi, 1956: 123). Kaynaklarda bahsedilen medreseler ve mevcut veriler, Osmanlılar'ın eğitim faaliyetlerine verdikleri önemi yansıması açısından önemlidir.

Erken Osmanlı dönemi kent dokusunu yansıtan bir başka yapı sistemi ise hamamlardır. Bu dönemde kentte inşa edilen hamamlar, Orhangazi Hamamı, Çandarlı Hamamı, I.Murat Hamamı, II.Murat Hamamı ve İsmail Bey Hamamı'dır. Kentte inşa edilen hamamlardan ilki sur dışında Orhangazi İmaretinin yanına inşa edilen Orhangazi hamamıdır. Bu hamamın, Orhangazi tarafından İznik kuşatmasına katılan ordu için inşa edildiği düşünülmektedir (Yalman, t.y: 184). Bu hamam yakın geçmişte ortaya çıkarılmıştır ve günümüzde kalıntı halinde bulunmaktadır.

Kentin doğusuna, Lefke kapı yakınlarına inşa edilen Çandarlı Hamamı ise, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen plana sahip bir yapıdır. Bu hamam günümüzde bakımsız durumdadır (Yalman, t.y: 185). Kentte inşa edilen I.Murat Hamamı ise kentin doğusunda kent merkezine yakın bir konumda yer almaktadır. Bu hamam kare planda çifte hamam olarak inşa edilmiştir. Hamam işlevini ne zaman yitirdiği bilinmeyen yapı, 2016 yılında I.Murat Kültür Merkezi adıyla kent kültüründe yerini almıştır.

Kentin doğusunda bulunan ve Hacı Hamza Hamamı olarak adlandırılan II.Murat Hamamı, kare planlı bir yapı olup çifte hamam özelliği taşımaktadır. Yapının kitabesi bulunmadığı için tarihlendirilmesiyle ilgili kesin bir veri bulunmamaktadır; ancak genel olarak 15.yy. sonu ile 16 yy. başına tarihlendirilmektedir. Bu yapı günümüzde de Osmanlı dönemindeki işlevini sürdürmekte ve çifte hamam olarak kullanılmaktadır.

Kenttin kuzeydoğusunda konumlanan ve mimari özellikleri bakımından Türk Sanatı açısından özel bir yere sahip olan İsmail Bey Hamamının herhangi bir kitabesi bulunmadığından tarihlendirilmesi yapılamamaktadır. Erken Osmanlı hamamları arasında konumu ve mimari özellikleriyle bir şaheser olarak dikkat çeken bu yapı, Eyice

tarafından Çandarlı İbrahim Paşa Sarayının bir kalıntısı olarak yorumlanmıştır (Eyice, 1988: 47). Ancak yapıda gerçekleştirilen çalışmalar böyle bir sonuç ortaya çıkarmamıştır. Bu yapının en önemli özelliği duvarlarında bulunan mukarnas süslemeler ve kubbesinin spiral dilimli olmasıdır (Yalman, t.y: 182). Yapı günümüzde koruma altına alınmış olmasına rağmen bakımsız durumdadır. Tüm bunların yanında İznik'te iki özel konak hamamı kalıntılarına da rastlanılmıştır. Bunlardan biri Eşrefzade Camii yakınlarında, biri de Yenişehir Kapı'ya giderken göle doğru uzanan arazide yer almaktaydı. Bu iki hamam da yan yana iki kubbeli dikdörtgen planlı yapılardı (Eyice, 1988: 47). Erken Osmanlı döneminde kentte bulunan bu hamamlar, kentin altyapı su sisteminin oldukça gelişmiş olduğunun en önemli göstergesidir. Bu durum Roma döneminde oluşturulan ve Bizans döneminde çeşitli eklemelerle zenginleştirilen su kemerlerinin Osmanlı döneminde de kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Kentte, Erken Osmanlı döneminde çok sayıda türbe inşa edildiği bilinmektedir. Bu türbelerden en ilgi çekicisi sur dışında Orhangazi imaretinin karşısında bulunan Kırgızlar Türbesi'dir. Bu türbe Orhan Gazi Zaviyesi'nin bakımını üstlenen Orta Asyalı gazi erenler için yapılmıştır (Ertuğrul, 2002: 445). Yapı, kare planlıdır ve kubbesi yüksek bir kasnağa oturmaktadır. Ayrıca yapıda 17.yy'a ait renkli kalemişi nakışlar bulunmaktadır.

Kentin güneydoğusunda Yakup Çelebi İmaretinin yanında inşa edilen türbenin ise kime ait olduğu bilinmemektedir. Açık formda inşa edilen bu türbe büyük ihtimalle makam türbesi olarak inşa edilmiştir. Çünkü Yakup Çelebi, Bursa'da Hüdavendigâr Külliyesindeki türbe'de babası I.Murad'ın yanında gömülüdür (Çobanoğlu, 2013: 281; Eyice, 1988: 41).

15.yy.'da kentin doğusundaki Lefke Kapı dışında Sarı Saltuk adına, Yakup Çelebi Türbesi gibi açık formlu bir makam türbesi inşa edilmiştir. Sarı Saltuk, Anadolu'nun ve Balkanların Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılmasında önemli role sahip olduğuna inanılan bir alperendir (Kiel, 2009: 147-150). Bu dönemde yine kentin doğusunda surların dışında Çandarlı ailesine ait türbe inşa edilmiştir. Bu türbe de Çandarlı Halil Hayrettin Paşa ve aileden pek çok kimse yatmaktadır.

Kentte Osmanlılar döneminde inşa edilen bir başka türbe ise Ahi Veyn Sultan Türbesi'dir. Orhangazi'nin torunu olan Ahi Veyn, İznik'in Osmanlılar tarafından alınmasından sonra kentteki sağlık işleriyle ilgilenmiş ve kentte tıp ilminin gelişmesini sağlamıştır (Yalman, t.y: 161).

Kentin doğusunda inşa edilen bir başka türbe ise Alaaddin Mısri türbesi'dir. Açık bir mezarı andıran türbenin günümüzde sadece temel duvarları görülebilmektedir. Alaadin Mısri Süleyman Paşa Medresesinde dersler veren ve birçok bilim adamı yetiştiren bir müderristir (Yalman, t.y: 162).

Kentin doğusuna inşa edilen bir başa türbe ise Şeyh Kudbettin Camii'nin yanına inşa edilen Şeyh Kudbettin Türbesi'dir. Kare planlı tek mekanlı kubbenin içinde iki sanduka yer almaktadır. Bu dönemde kentte inşa edilen Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi ile Çandarlı Halil Paşa türbesi de kentin doğusunda yer almaktadır. Ayrıca Çandarlı Halil Paşa'nın kentte bir cami ve imaret yaptırdığının bilinmesine karşın bu yapılardan günümüze hiçbir veri ulaşmamıştır (Yalman, t.y: 164). Ayrıca kentte bu dönemde kentte Süleyman Paşa ve Hacı Hamza adına da türbeler inşa edildiği bilinmektedir. Günümüze hiçbir mimari kalıntısı ulaşmamış bu yapılarla ilgili bazı çıkarımlarda bulunulabilir. Hacı Hamza Türbesi'nin, Hacı Hamza Camii yakınında bulunması, Süleyman Paşa Türbesi'nin de Süleyman Paşa medresesi yakınlarında olabileceği düşünülebilir. İznik kentinde bu denli yoğun türbe inşasının bulunması, kentte anlam ve önem katan kişilerin, kente kutsiyetlik katmasının amaçlanmasının bir sonucu olabilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu yüksek lisans tezinde, Hristiyanlığın temel kanunlarının belirlendiği ve Bizans Devleti'nin ikinci kez kurulduğu İznik kentinde, Ortaçağ öncesi kent yaşamından başlayarak Ortaçağın sonuna kadarki kent dokusu ve günümüze gelen izleri ele alınmıştır. Kurulduğu dönemden itibaren kesintisiz yerleşimin devam ettiği kentte, tarih içerisindeki değişim ve dönüşüm fiziki ve kültürel etkileşimle beraber sağlanmıştır. Bu sebeple kentsel mekânın sürekliliği geçmişten geleceğe uzanan süreçte bir bütün olarak ele alınmıştır.

İznik kentinin kökeni pek çok Anadolu kentinde olduğu gibi antik çağlara dayanmaktadır. Bölgede tarih öncesi çağlardan kalan höyüklerle rastlansa da İznik'teki kent yaşamının kurulduğu Helenistik dönemde başladığı düşünülmektedir. M.Ö. 316 yılında ızgara plan temellerine göre şekillenen kent, Helenistik dönemdeki kültür ve din anlayışına göre şekillenmiş, M.S.1.yy.'da Roma İmparatorluğu'nun yükselmesi ile kente bazı müdahaleler gerçekleşmiştir. Kentte Helenistik dönemde surlar, gymnasium, agora ve tapınak gibi pek çok yapının inşa edildiği bilirse de bu yapılardan günümüze bir iz ulaşmamıştır. İznik kentindeki sur içindeki en erken buluntuların Roma dönemine ait olduğu görülmektedir. Roma döneminde kentte pek çok tapınak, surlar, kent kapıları, saray, gymnasium, hamam, tiyatro, forum, sütunlu cadde ve su kaynağının inşa edildiği bilirse de; bu yapılardan günümüze ulaşanlar arasında tiyatro, su kemeri, mezar anıtları, lahitler, mimari parçalar ve kabartmalar bulunmaktadır.

Ortaçağda kentin Bizans, Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyetlerine girdiği görülmektedir. Ancak kenti en uzun hâkimiyeti altında tutan medeniyet Bizans'tır. Yüzyıllar boyunca pagan inanca göre şekillenen kent, Bizans hâkimiyetine girdiğinde Hristiyanlık dininin gerekliliklerine göre yeniden şekillenmiş ve antik dönemden kalan kent silüetinde ciddi değişimler yaşanarak klasik bir Bizans kenti ortaya çıkmıştır. Ancak kent planında herhangi bir değişikliğe gidilmemiş, inşa faaliyetleri varolan fiziki dokuya şekillenmiştir. Bizans döneminde kentin; dini, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yönden altın çağını yaşadığı görülmektedir. Bu dönemde kent önemli coğrafi ve stratejik konumu önemli ticaret yollarının ana aksında yer alması, başkent İstanbul'a yakınlığı, Hristiyanlığın kanularının belirlendiği I.Ekümenik konsil ile ikonaklazma

krizine son veren VII.Ekümenik konsilin burada toplanması ve Laskarisler döneminde Bizans İmparatorluğuna başkentlik yapması sebebiyle ciddi sışrama kaydetmiştir.

Hristiyanlığın kente gelmesiyle beraber, yönetim ve din değışmiş olsa da Roma kenti ile bağların tam olarak koparılmadığı ortadadır. Bizans döneminde kentte, Roma döneminden kalan yapılar farklı işlevlerde de olsa yeniden kullanılmış, ortadan kaldırılan yapıların malzemeleri ise Bizans inşa faaliyetlerinde değerlendirilmiştir.

Kentte Bizans dönemi boyunca pek çok inşa faaliyeti gerçekleşmiştir. Bu durum günümüze ulaşan mimari kalıntılardan ve kaynaklardan takip edilebilmektedir. Bu dönemde kentte pek çok kilise, manastır, saray, hamam, sarnıç, su kemeri ve mezar anıtları gibi pek çok inşa faaliyeti gerçekleşmiştir. İznik kentinde Bizans dönemine ait mimari birikimin en önemli bölümünü kiliseler oluşturmaktadır. Kentte, günümüze ulaşan mevcut yapılar, kalıntılar ve kaynaklarda adı geçen kilise yapılarından kentte pek çok kilise inşa edildiği görülmektedir. Bu kiliselerde bazilikal, kiborion ve kapalı yunan haçı planları kullanılmıştır. Kentte günümüzde mevcut olan erken döneme ait kiliseler, Aziz Neophytos Kilisesi, Ayasofya Kilisesi ve Koimesis Kilisesi'dir. Günümüze kalıntı olarak ulaşan diğer yapıların tarihlendirilmesi konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu yapılarda kullanılan plan tipi, inşa tekniğı, malzeme, cephe düzeni ve süsleme özellikleri yapıların Orta Bizans veya Laskarisler dönemine tarihlendirilmesine yardımcı olmaktadır.

İznik kentinde Bizans dönemine ait diğer önemli yapı sistemi de manastırlardır. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre kentte pek çok manastır inşası gerçekleşmiş, ancak bu manastırlardan günümüze hiçbirini ulaşamamıştır. Kaynaklarda adı geçen kiliselerin din adamlarının görevlendirilme tarihleri ve önemli olaylarla bağlantıları doğrultusunda kentte kullanılabilir durumda oldukları tespit edilebilmektedir. Kentteki konumu varlığı hakkında kesin olarak bilgi sahibi olabildiğimiz tek manastır Hyakinthos Manastırı'dır.

İznik'te Bizans dönemi kent dokusunu oluşturan en önemli unsurlardan biri de içerdiği su kaynaklarıdır. Bu dönemde inşa edilen su yapıları sur içinde birkaç yapıyla sınırlı kalmış, sur dışında ise Roma döneminden kalan su sistemi onarılarak kullanılmıştır. Bizans döneminde sur dışında kentin kuzeydoğusunda Karasu Köprüsü;

sur içinde kentin kuzeybatısına 3, kuzeydoğusuna ise 1 olmak üzere 4 sarnıç ve kentin güneydoğusunda 1 ayazma inşa edilmiştir.

Kentin mezar alanlarına bakıldığında, Helenistik ve Roma dönemlerinde kullanılan doğu, güney ve kuzey surdışı nekropol alanlarının Bizans döneminde de kullanıldığı görülmektedir. Bu nekropol alanlarında Bizans döneminde pek çok mezar odası inşa edilmiş ve mezar alanları tepelerin yamaçlarına doğru büyüme göstermiştir. Ancak Orta Bizans döneminde mezarlıkların kent içine alınmasıyla pek çok kilise ve manastırda mezar inşası gerçekleşmiştir. Bunun en önemli örneklerini İznik Ayasofya Kilisesi, Aziz Neophytos Kilisesi, Koimesis Kilisesi ve Roma Tiyatrosu içinde yer alan kilise mezarları oluşturmaktadır. Ayrıca bu dönemde Roma Tiyatrosu toplu mezarlık işlevi kazanmıştır.

Bizans dönemine ait mevcut kalıntıların dağılımı, bu dönemde kentin tamamına yayılan bir kullanım alanına sahip olduğunu göstermektedir. Kenti doğu-batı ve kuzey-güney yönünde bölen iki cadde arasında oluşan yerleşim alanındaki kalıntılar, sur içinin geniş ölçüde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bununla beraber günümüze kadar yapılan çalışmalar kentin Bizans döneminde sur dışına taşmadığını gösterebilir, İznik Gölü'nde bulunan bazilika bu tezi tamamen geçersiz kılmaktadır.

Uzun süre Bizans hâkimiyetinde kalan İznik, 14.yy.'da Osmanlı idaresine girmiştir. Bu dönemde kent dokusunda planlı bir değişime gidilmediği ve ihtiyaç duyulan düzenlemelerle kentin yeniden şekillendirildiği görülmektedir. Günümüz kent planında da izleyebildiğimiz Osmanlı yapıları bu mimari oluşumu belgeler niteliktedir.

Kentte Erken Osmanlı dönemi yapılarında Bizans döneminden devirilmiş malzeme kullanımı söz konusudur. Süleyman Paşa Medresesi'nde avlu revaklarını taşıyan sütunlar, duvar örgüsündeki devşirme malzeme ve medresenin yan cephe ve dış duvarlarındaki 2 adet pencere sövesi; İznik Yeşil Camii son cemaat yeri revağının sol ve sağ kısmında bulunan 2 adet sütun ile iç mekân girişindeki ana kubbeyi taşıyan 2 adet sütun; Hacı Özbek Camii'nin günümüze ulaşamamış olan son cemaat yeri sütunları ve Şeyh Kutbeddin Camii'nde bulunan 3 adet sütun ve başlıkları Bizans dönemine aittir.

Osmanlı döneminde sur dışına inşa edildiği bilinen Orhan İmareti, kentin bu dönemde de sur dışına taşıdığını göstermektedir. Bu dönemde, Bizans'tan farklı olarak

kentin sadece doğu yarısı kullanılmış ve yapıların hepsi merkeze yakın konumlandırılmıştır.

Yakın zamana kadar Bizans ve Osmanlı dönemlerindeki sınırlarını koruyan kentin nüfus artışıyla yaşanan konut ihtiyacı sonucu son yıllarda yavaş yavaş sur dışına doğru genişlemeye başladığı görülmektedir. Bu genişlemeyle özellikle kentin, kuzey ve güneyi tarafı yerleşime açılmıştır. Kentteki ilk büyüme güneye doğru gerçekleşmesine rağmen günümüzde kuzeyde daha yoğun yapılaşma söz konusudur. Ancak kent sur dışına taşsada sur içindeki ızgara plan günümüzde hala korunmaktadır.

İznik'in varlığını koruduğu süreç boyunca pek çok doğal afete, istilaya ve bilinçsiz gerçekleştirilen faaliyetlerle zaman zaman yıkıma uğramış bir kent olduğu görülmektedir. Bu yıkımlar kentteki yapıları etkileyerek, tarihsel kent dokusunun bir bütün olarak ele alınmasını imkânsız kılmaktadır. İznik'in Bizans dönemi izlerine yapılan en büyük tahribat ise günümüzde gerçekleştirilen kentsel müdahalelerdir. Bu müdahaleler Ortaçağın en önemli Bizans kentlerinden olan İznik'in, sosyal ve kültürel değerlerinin tam anlamıyla ortaya çıkarılmasına engel olmaktadır. Günümüzde kent içinde bulunan mimari kalıntılara genel yaklaşımın bulunmaması ve kültür birikimindeki yerlerinin açığa çıkarılmaması İznik'in bir Bizans kenti olarak tanımlanması için yeterli veriyi oluşturmamaktadır.

Bizans dönemi arkeolojik mirası, İznik'in kültür birikiminde önemli bir konuma sahiptir. Kentte Bizans dönemine ait pek çok arkeolojik kalıntı açığa çıkarılmış olsa da koruma alanında gereken önem verilmemekte ve açığa çıkarılan kalıntılar zaman içerisinde yokolup gitmektedir. Bu sebeple öncelikli olarak Bizans mimari kalıntıları ve diğer katmanların koruma yöntemleri belirlenmelidir. Daha sonra açığa çıkarılan arkeolojik miras incelenmeli ve koruma altına alınarak koruma sınırları belirlenmelidir. Bunun akabinde Bizans dönemi dokusuna nasıl yaklaşması gerektiği belirlenmeli, tüm arkeolojik kalıntıların kaynaklarda bahsedilen yapılardan hangi yapıya karşılık geldiği belirlenerek kent bütüncül bir şekilde ele alınmalıdır. İznik'in Bizans kent dokusunu oluşturan fiziki unsurların bilinçli veya bilinçsiz gerçekleştirilen müdahalelerle zarar gördüğü ve yokolmaya yüz tuttuğu ortadadır. Bu durumu ortadan kaldırmak için halk bilinçlendirilmeli ve arkeolojik buluntular günümüz teknoloji imkânlarından faydalanılarak çeşitli materyaller ve restitüsyonlarla kamoyuna sunulmalıdır.

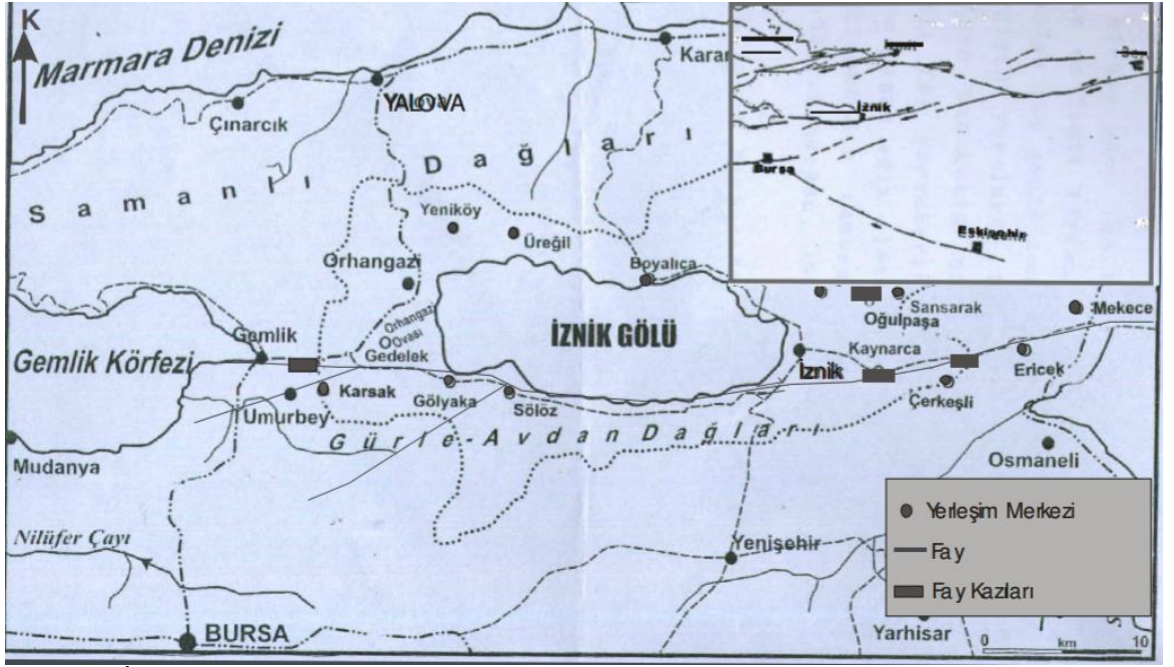
HARİTALAR

Harita 1: İzmit'in Marmara Bölgesi'ndeki konumu (Özgören, 2011: 12).

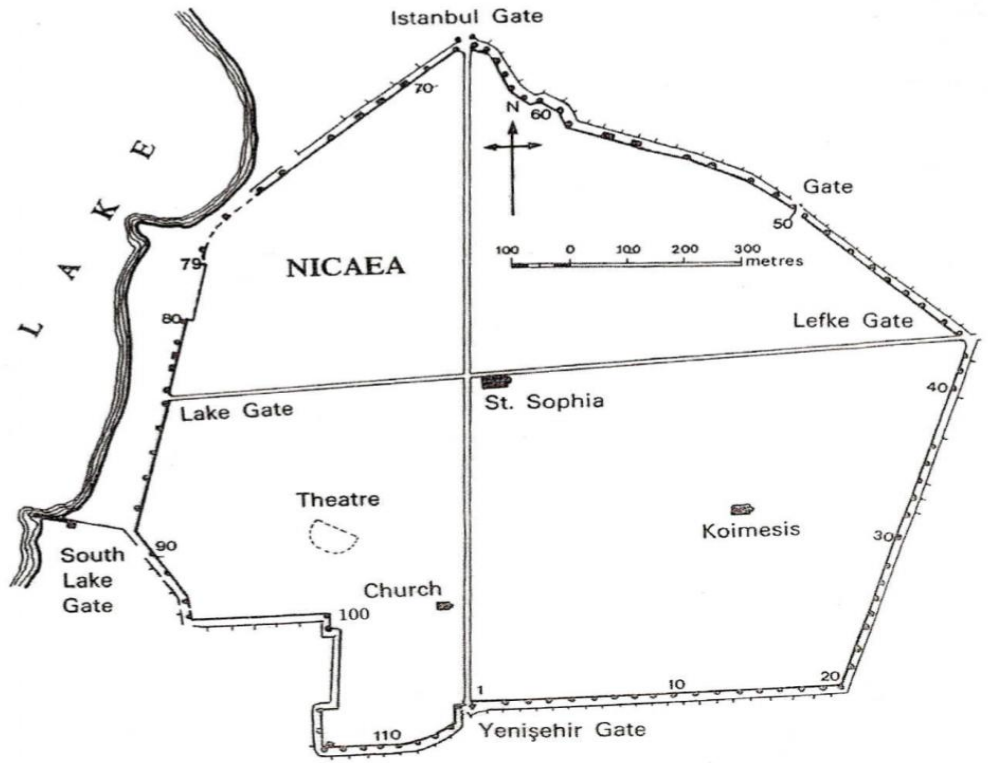

Harita 2: İzmit'in Bursa içerisindeki konumu (Özgören, 2011: 13).

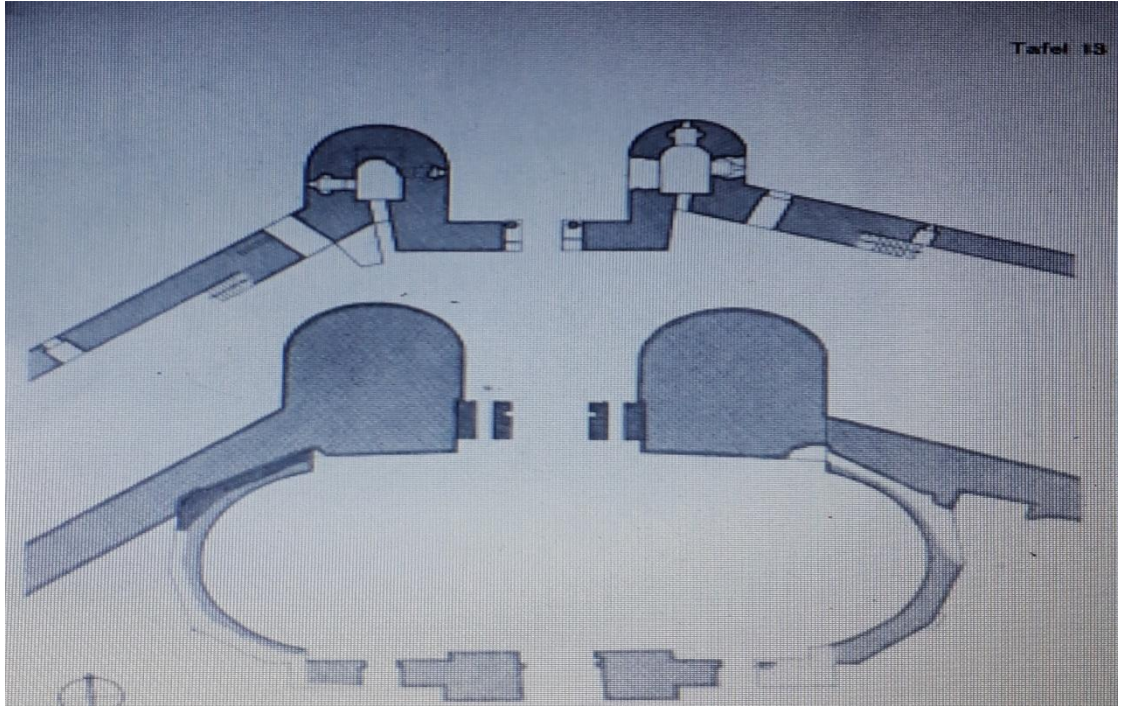

Harita 5: İznik Gölü fay haritası.

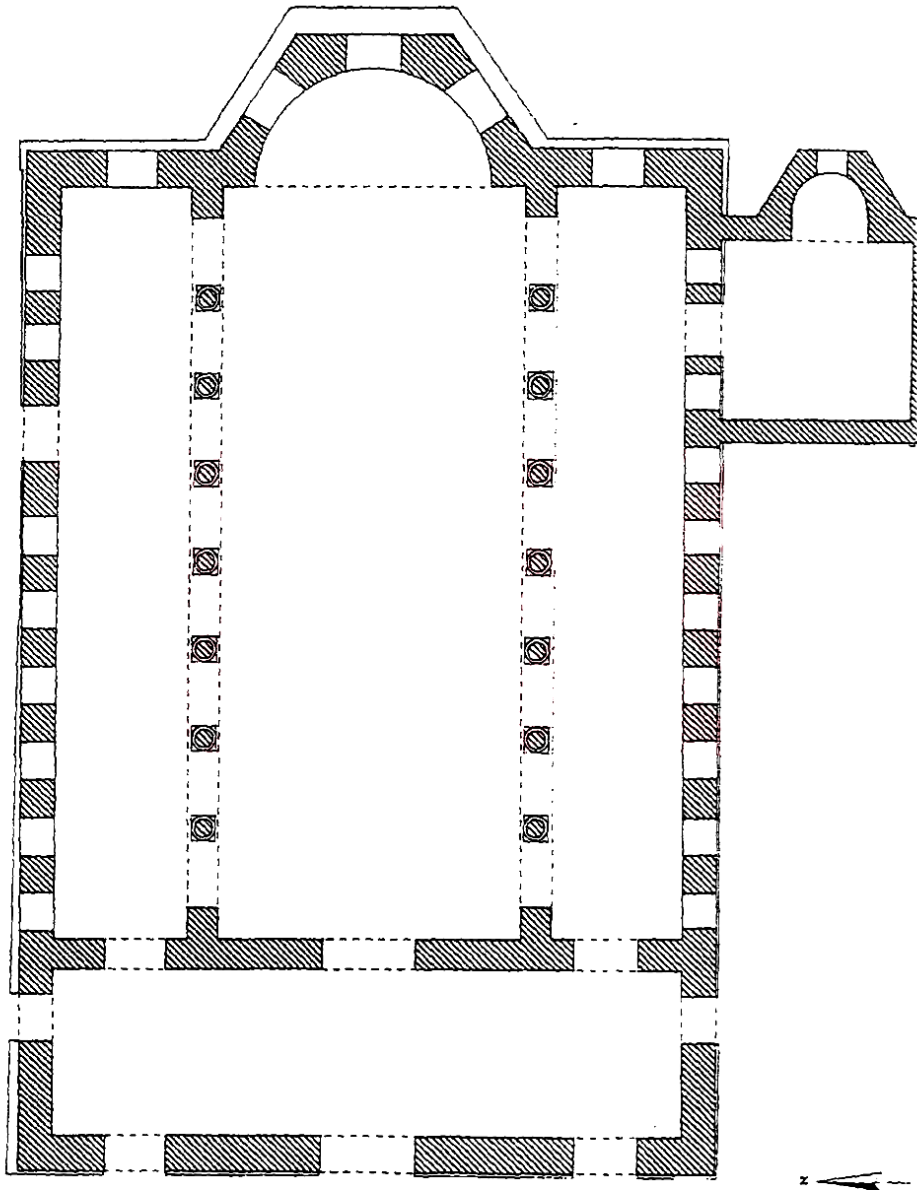
PLANLAR

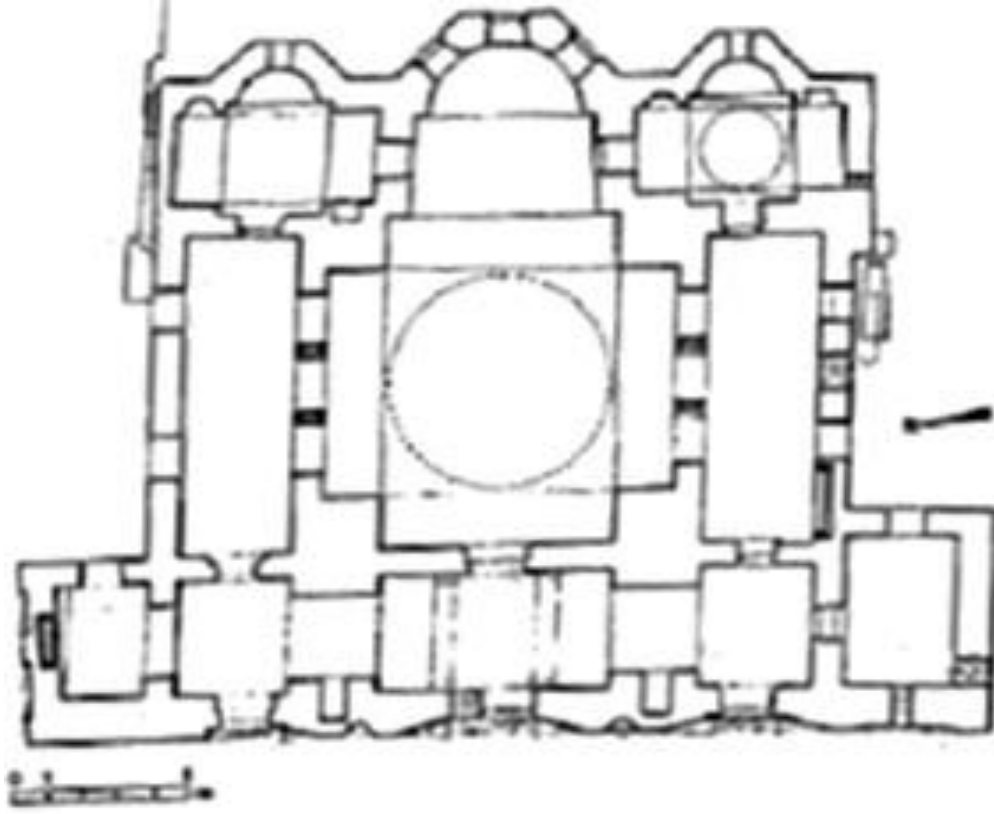
Plan 1: İznik kent planı ve surların görünümü . (Ermış, 2011).

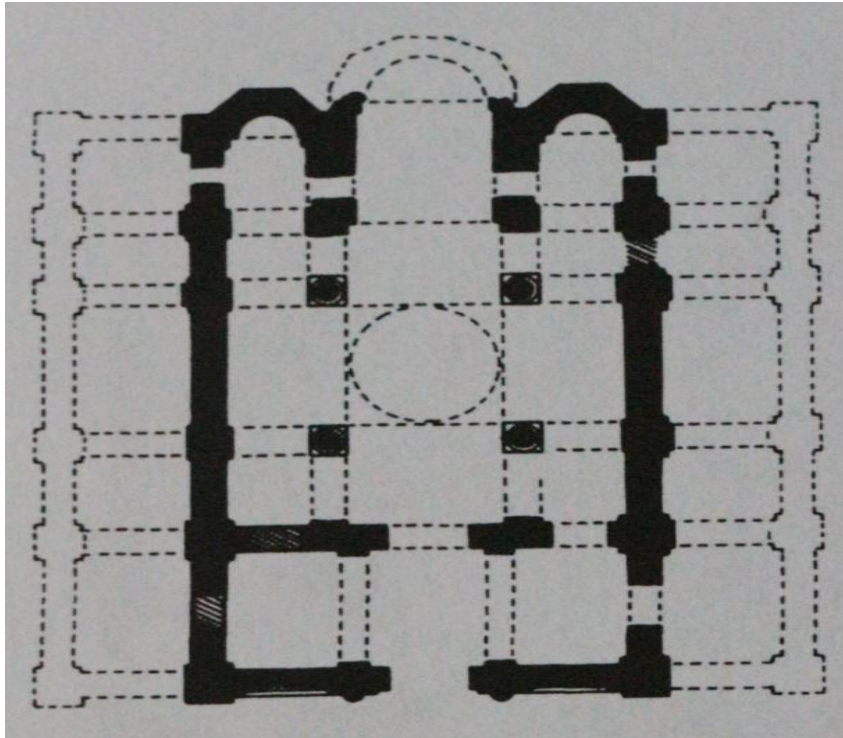
Plan 2: İznik kent kapıları planı.

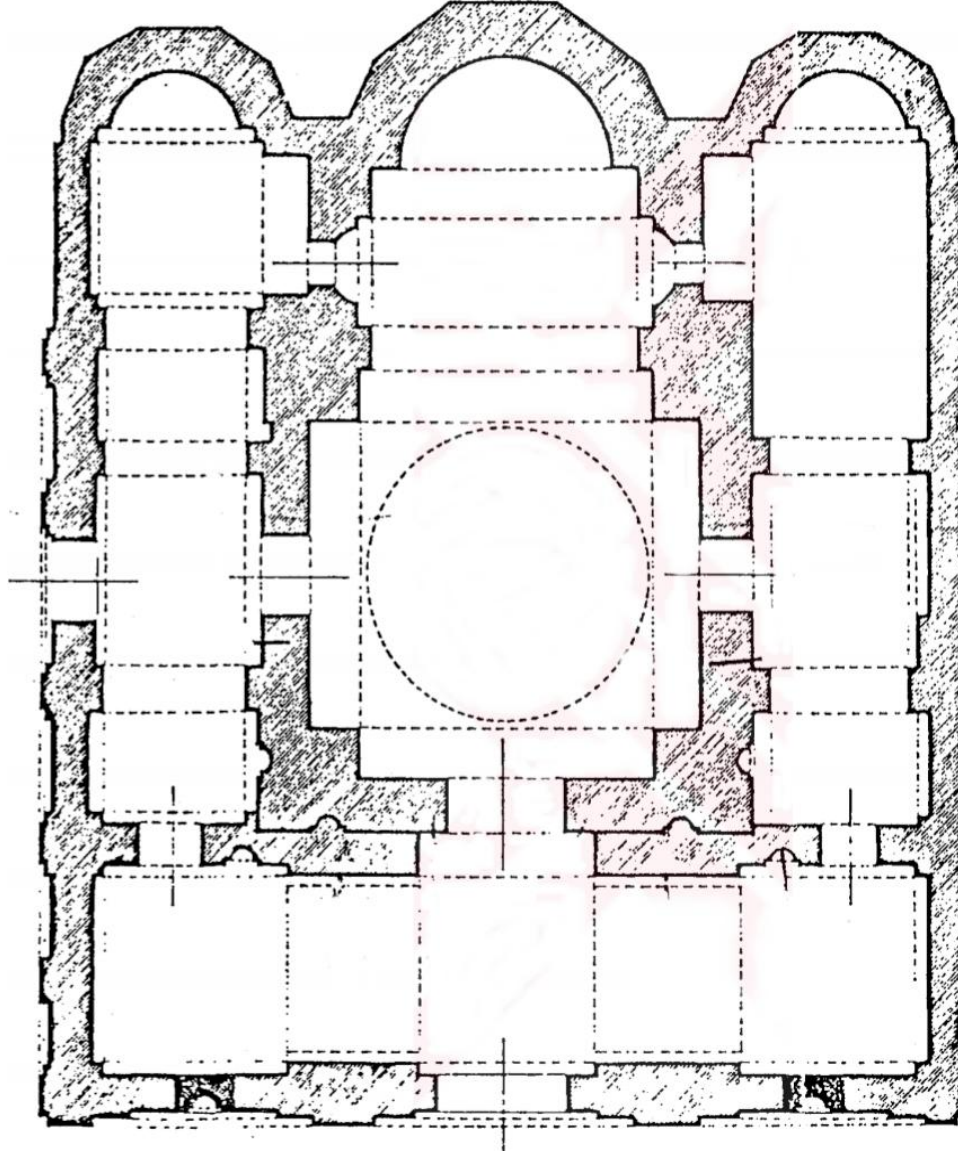
Plan 3: İznik Ayasofya Kilisesi Planı (Schneider, 1943)

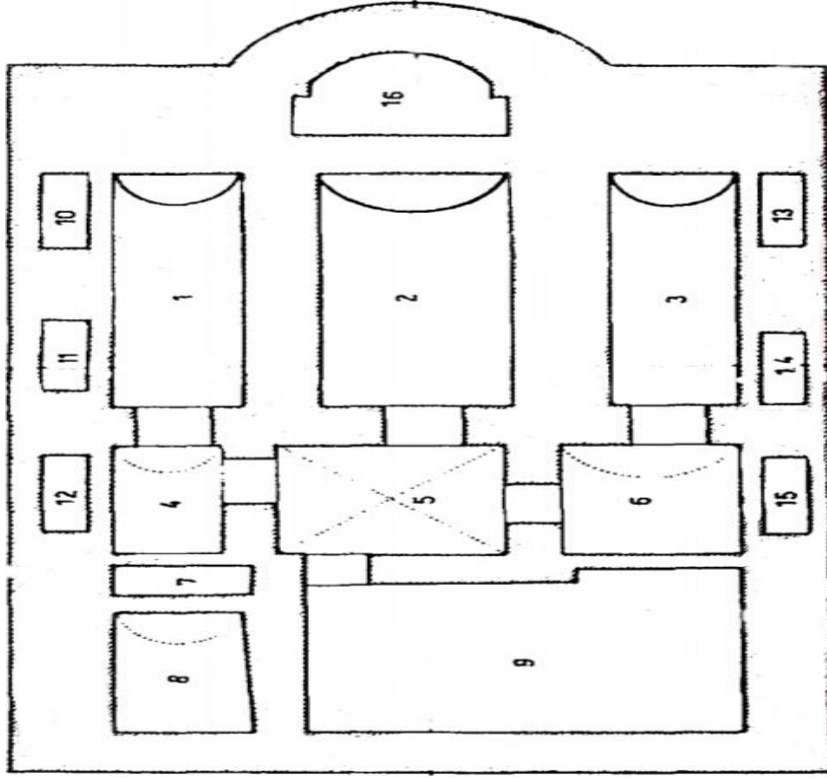
Plan 4: Koimesis Kilisesi Planı (Schmit, 1927).

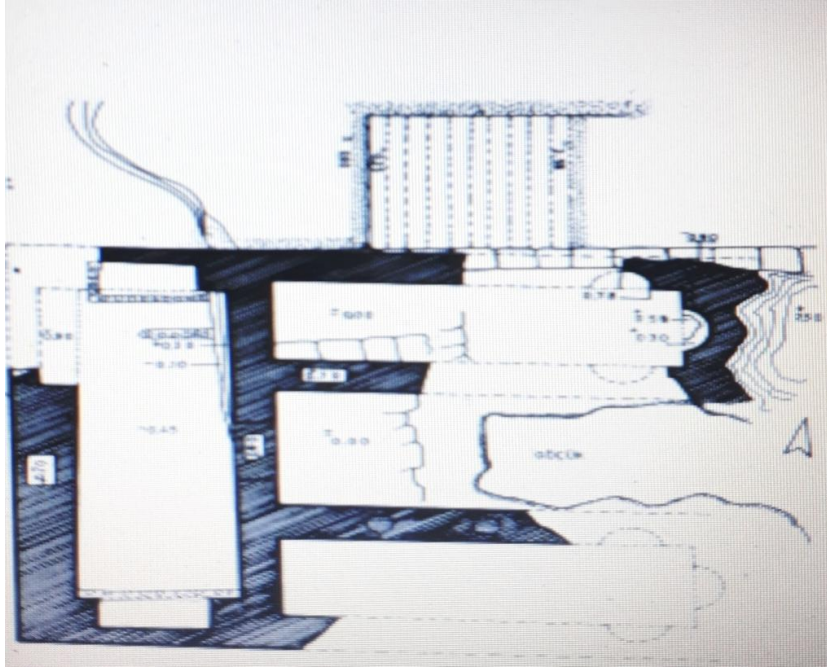
Plan 5: Plan 5: İstanbul Kapı yakınındaki kilise planı (Foss-Tulchin 1996).

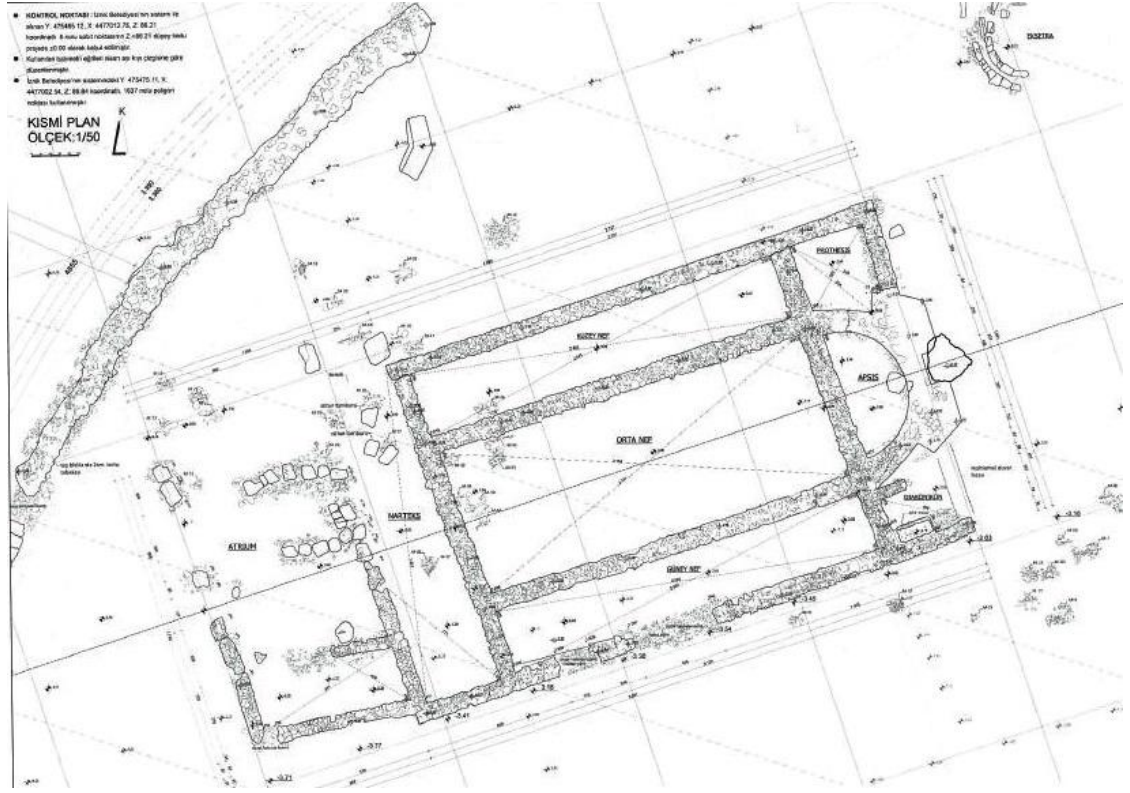
Plan 6: Yenişehir Kapı yakınındaki kilise kalıntısı (Kulunyar, 1990).

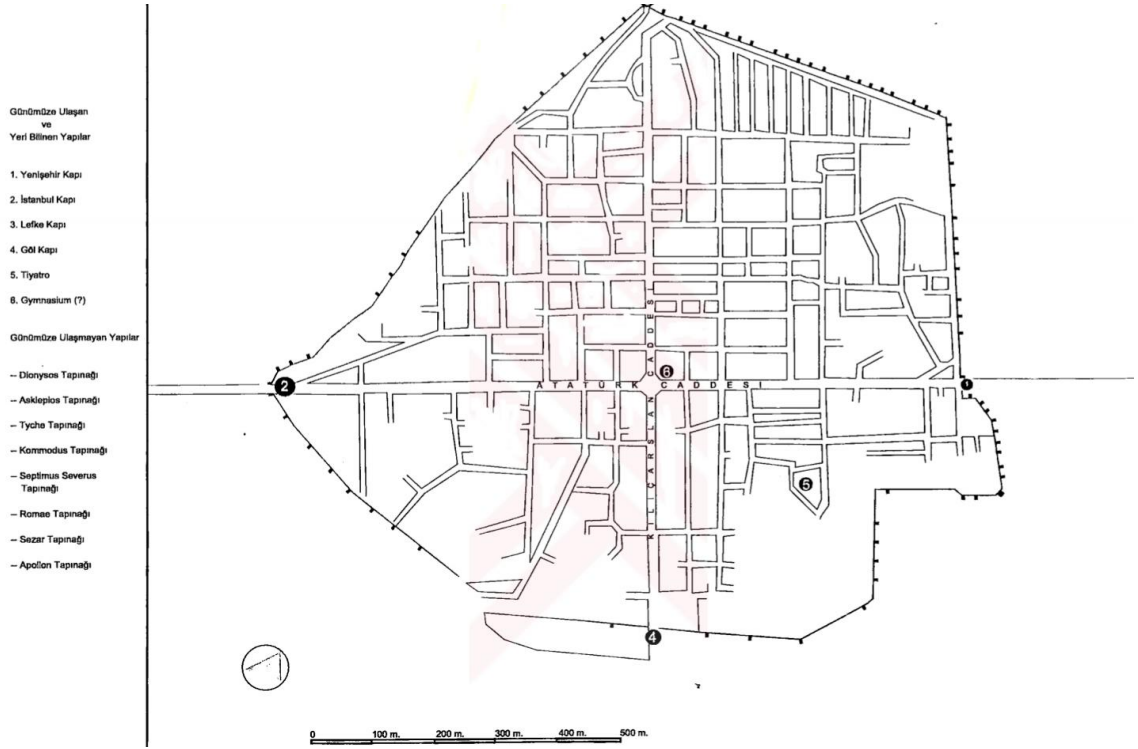
Plan 7: Roma Tiyatrosu yakınındaki kilise altyapı planı.

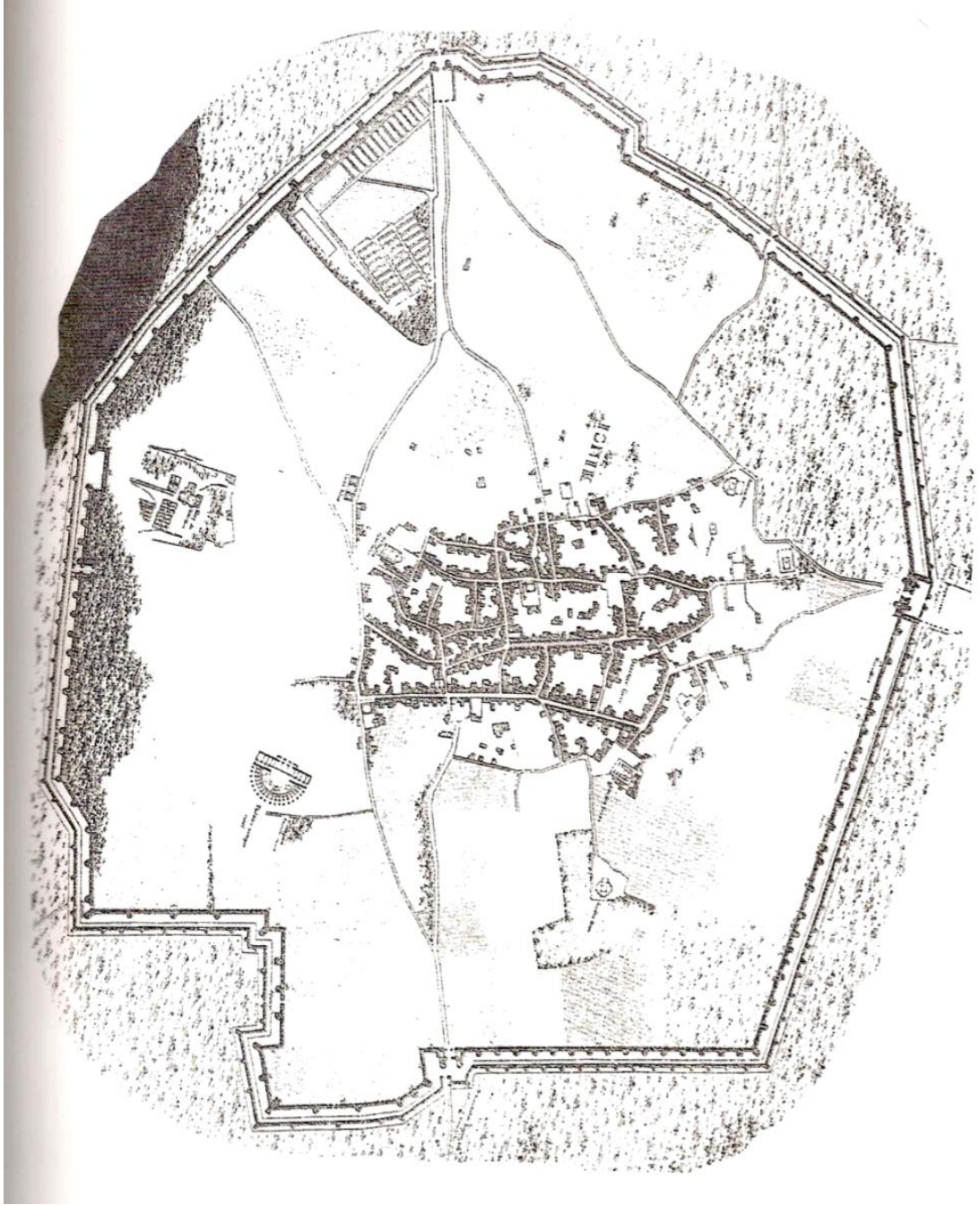
Plan 8: Roma Tiyatrosu üzerindeki kilise kalıntısı (Yalman, t.y:130).

Plan 10: İznik Gölü bazilikası (Aziz Neophytos Kilisesi), (Şahin, 2014).

Plan 11: Roma Dönemi Kent Planı (Yılmazyaşar, 2003).

Plan 14: Texier'in İznik kent planı. (Ermış, 2010).

Plan 15: Tüm dönemlerin beraber gösterildiği plan (Yalman, t.y).

RESİMLER

Resim 1 : İznik surları genel görünümü (İznik sempozyum afişi 2015).

Resim 2: Güneybatıdaki surların görünümü, 2019.

Resim 3 : Güneydoğudaki surların görünümü, 2019.

Resim 4: Doğudaki surlarının görünümü.

Resim 5: Kuzeydeki surların görünümü 2019.

Resim 6: Ön surun Lefke Kapı yönünden görünümü.

Resim 7: Ön surun İstanbul Kapı yönünden Görünümü.

Resim 8: İstanbul Kapı'nın sur dışından görünümü.

Resim 9: İstanbul Kapı'nın kent içinden görünümü, 2018.

Resim 10: İstanbul Kapı kapıları görünümü, 2018.

Resim 11: İstanbul Kapı' da bulunan tiyatro maskları, 2018.

Resim 12: Yenışehir Kapı sur dışından görünümü, 2019.

Resim 13. Yenişehir Kapı kent içinden görünümü 2019.

Resim 14: Lefke Kapı sur dışından görünümü, 2019.

Resim 15: Lefke Kapı kent içinden görünümü, 2019.

Resim 16: Lefke Kapı kapılarının görünümü, 2019.

Resim 17: İznik Ayasofya Kilisesi batı cephesi, 2019.

Resim 18: İznik Ayasofya Kilisesi kuzey cephesinin kuzeydoğudan görünümü, 2019.

Resim 19: İznik Ayasofya Kilisesi doğu cephesinin güneydoğudan görünümü, 2019.

Resim 20. İznik Ayasofya Kilisesi güney cephesinin güneybatıdan görünümü.

Resim 21: Narteksin güney duvarı, 2019.

Resim 22: İznik Ayasofya Kilisesi nefleri ayıran kemerler, 2019.

Resim 23: İznik Ayasofya kilisesi synthronun görünümü, 2019.

Resim 24: Kuzeydeki pastophoria hücresi kubbesinin görünümü, 2019.

Resim 25: Güneydeki pastophoria hücresi kubbesinin görünümü, 2019.

Resim 26: İznik Ayasofya Kilisesi şapelinin görünümü, 2019.

Resim 27: İznik Ayasofya Kilisesi Döşeme Mozaigi, 2019.

Resim 28: İznik Ayasofya Kilisesi pencere
kemerli geometrik figür detayı, 2019.

Resim 29: İznik Ayasofya Kilisesi pencere
Kemerli geometrik figür detayı, 2019.

Resim 30: İznik Ayasofya Kilisesi diakonikon hücreindeki melek figürü.

Resim 31. İznik Ayasofya Kilisesi Arkosolium kemeri Deesis sahnesi, 2019.

Resim 32: İznik Ayasofya Kilisesi Deesis sahnesi (Yalman, t.y: 128).

Resim 33: Koimesis Kilisesi günümüzdeki görünümü, 2019.

Resim 34: Koimesis Kilisesi yıkılmadan önceki görünümü (Schmit, 1927).

Resim 35: Koimesis Kilisesi batı cephesindeki kör kemerler (Foss-Tulchin, 1996).

Resim 36: Apsis yarım kubbesindeki Meryem ve çocuk İsa mozaïği (Schmit, 1927)

Resim 37: Bema kemerinde bulunan Melek tasvirleri (Yalman, t.y).7

Resim 38: Narteksten naosa açılan kapı alınlığında bulunan Meryem mozaïği (Yalman, t.y)

Resim 39: İstanbul Kapı yakınındaki kilisenin kuzeydoğudan görünümü, 2019.

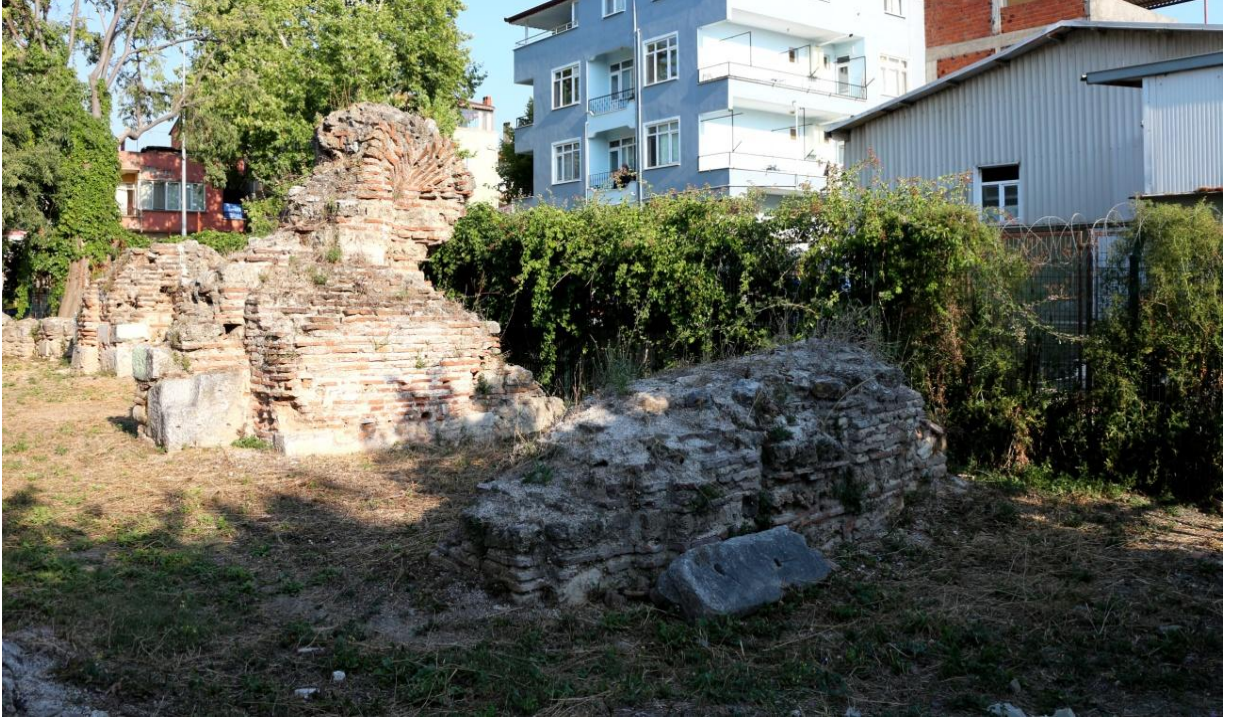
Resim 40: İstanbul Kapı yakınındaki kilisenin kuzeybatıdan görünümü.

Resim 41: Yenişehir Kapı yakınında bulunan kilise kalıntısının kuzeyden görünümü.

Resim 42: Yenişehir Kapı yakınında bulunan kilise kalıntısının batıdan görünümü.

Resim 43: Yenişehir Kapı yakınında bulunan kilise kalıntısının güney duvarı.

Resim 44: Roma Tiyatrosu yakınındaki kilise alt yapı kalıntısının batıdan görünümü.

Resim 45: Roma Tiyatrosu yakınındaki kilise alt yapı kalıntısı kuzeyden görünümü, 2019.

Resim 46: Roma Tiyatrosu üzerindeki kilise kalıntısının görünümü (Yalman, t.y).

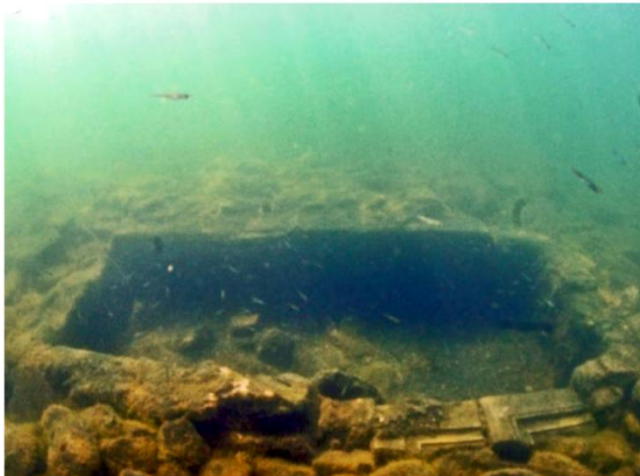
Resim 47: Roma Tiyatrosu üzerindeki kilise kalıntısı narteksinin görünümü, 2019.

Resim 48: Lefke Kapı şapel kalıntısı görünümü.

Resim 49: Aziz Neophytos Kilisesi görünümü.

Resim 50: Aziz Neophytos Kilisesi mezarlarından Birinin görünümü (Şahin 2018).

Resim 51: Aziz Neophytos Kilisesi mezarlarından birinde bulunan iskelet kalıntısı.

Resim 52: İznik Hespekli'de bulunan mezar odası, 2018.

Resim 53: İznik Hespekli'de bulunan mezar odasının resim programı, 2018.

Resim 54: İznik Aziz Neophytos Kilisesi'nde bulunan kiremit mezar (Şahin, 2018).

Resim 55: İznik Ayasofya Kilisesi güney pastoforium hücresinde bulunan lahit, 2019.

Resim 56: İznik Lefke Kapı su kemeri, 2014.

Resim 57: İznik Lefke kapı su kemeri batıdan görünümü, 2019.

Resim 58: İznik Lefke Kapı su yolu, 2019. Resim 59: İznik Lefke Kapı Su yolu, 2019.

Resim 60: İznik'te Roma dönemine ait Kuru köprü'nün görünümü.

Resim 61: İznik'te Bizans Dönemine ait Karasu köprüsü'nün görünümü.

Resim 61: Bökcek Ayazma'nın genel görünümü.

Resim 62: Bökcek Ayazma'nın batıdan görünümü.

Resim 63: Böcek Ayazmanın içeriden görünümü.

KAYNAKÇA

ACAR Türkan, “*Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme*”, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2003, S.28, ss.303-326.

ADATEPE Fatih-EREL Levent, “İzник Tarihsel Dönem Deprem Verilerinin İrdelenmesi”, *İstanbul: İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yer Bilimleri Dergisi*, C.19, S.2, 2006, ss.131-150.

AKBULAK Cengiz, *İzник Depresyonunun Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından İrdelenmesi*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

AKDAĞ Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C.I, İstanbul: Cem yayınevi, 1979.

AKDAŞ Hacer, *Hristiyanlığın Kurumsallaşmasında İlk Dönem Konsillerinin Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi) Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

AKKAYA Tayfun, “İkonoklazma Devri Sanatı”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları, S.36-37, 1987, ss.24- 30.

AKKOYUNLUOĞLU Kıvılcım, “Sürdürülebilir Kent”, *Kent ve Politika: Antik Kentten Dünya Kentine*, Der: Ayşegül Mengi, Ankara, İmge Yayınevi, 2007, ss.11-26.

AKTÜRE Sevgi, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3.b., 2004.

AKYÜREK Engin, "Bizans Toplumunda Ölüm", *Bizantion'dan İstanbul'a. Bir Başkent'in 8000 Yılı*, Sabancı Üniversitesi - Sakıp Sabancı Müzesi, 2010, ss.166-177.

AKYÜREK Engin, "Bir Ortaçağ Sanatı Olarak Bizans Sanatı", *Sanatın Ortaçağı, Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi. 1997. ss.71-87.

ALİAĞAOĞLU Alpaslan-UĞUR Abdullah, “Osmanlı Şehri”, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, ss.203-226.

ANGOLD Michael, “Nikaia Kenti MS. 1000-1400” *Tarih Boyunca İzник*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2004, ss.27-55.

ANGOLD Michael, *A Byzantine Government in Exile*, London, 1975.

ANHEGGER Robert, “İzник”, *İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1950, ss.1256-1264.

ARTUK Cevriye, “Nicaea (İzник)da Herakles”, İstanbul: *Arkeoloji Müzesi Yıllığı*, 1960, s.40-41.

ARTUK Cevriye, “Nikaia (İzник) Şehrinin İsim ve Unvanları Hakkında”, *V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1960, ss. 310-317.

- ASLANAPA Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 2004.
- ASLANAPA Oktay, *Türk Sanatı*, 2.b., İstanbul: Remzi Kitapevi, 1989.
- AŞIKPAŞAOĞLU, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- AVCI Casim, “Bizans Döneminde İznik”, *Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005*, İznik Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul: Esen Ofset, 2005.
- AYDIN Mehmet, ”I ve II. İznik Konsilleri’nin Hristiyanlık Tarihi Açısından Önemi”, *Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005*, İstanbul: Esen Ofset, 2005, ss.35.
- BASKICI Murat, *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, ed. Bülent Özçelik, 2.b., Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009.
- BATIR İsmet Burak, *Selçuklu Başkenti İznik*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- BATTUTA İbn, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- BLANCK Horst, *Eski Yunan ve Roma’da Yaşam*, çev. İslam Tanrıktut, İstanbul, Arion Yayınevi, 1999.
- BOYANA Hülya, “Nikaia Kenti ve Asklepios Kültü”, *Kocaeli: Uluslar arası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu VI. Bildirileri*, 2019, ss.117-129.
- BÜYÜKTANIR Zeki, *İnsan Sevgi Anadolu*, 2b. Ankara: Sam Yayınları, 1995.
- CEYLAN Burcu, *Batı Anadolu Bölgesinde Bulunan Antik Dönem Anıtsal Yapılarından Dönüştürülmüş Bazilika Planlı Kiliseler*, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- CEZAR Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1977.
- CHADWICK Henry, “Nikaia/İznik Konsili (325)”, *Tarih Boyunca İznik*, ed. Halil İnalçık, Işıl Akbaygil, Oktay Aslanapa, İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları, 2004, 89-104.
- CONFESSOR Theophanes, *Byzantine and Near Eastern History AD 28-813*, çev: Cyril Mango, Roger Scott, Oxford, 1999.
- ÇETİNKAYA Haluk, “Roma ve Bizans İmparatorluklarında Ölüm Algısı ve Mezar Türleri”, İstanbul: *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, ss.18-38.
- ÇEVİK Özlem, *Anadolu’da Kentleşme Süreci*, (Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- DANIK Ertuğrul, *Ortaçağ’da Harput*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- DARCAN Hasan, “Athanasius ve İznik Konsili”, Sakarya: *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.*, C. 15, S.28, 2013, ss.169-191.

DARKOT Besim – TUNCEL Metin, *Marmara Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, 1981.

DEMİR Mustafa, “Selçuklu Hakimiyetinde İznik Şehri”, *Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005*, İznik Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul:Esen Ofset, 2005, ss.237-247.

DEMİRİZ, Yıldız, *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri*, 1.b., İstanbul:Yorum Sanat ve Yayıncılık, 2002.

DEMİRKENT Işın, “İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs - 19 Haziran 1097)”, *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2004, ss.121-130.

DOĞAN Sema, “Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları”, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.20, S.2, 2003, ss.73-89.

DOĞANCI Kamil, “Bursa ve Çevresini Etkileyen Depremler (M.Ö 4.yy'a kadar)”, Bursa: *Bursa Yöresinin Depremelliği ve Deprem Tarihi*, Ed.Nurcan Abacı, 2001,ss. 61-66.

DOĞANCI Kamil, “Mehmet Ziya'nın Gözüyle Antik Dönemde Bursa ve Çevresi (Eleştirel Bir Bakış)”, Bursa: *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, 2011, ss.201-211.

DOĞANCI Kamil, *Roma Principatus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 284) Bithynia Eyaleti Valileri (Prosopografik Bir İnceleme)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

DOĞANTAN Tevfik, *Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar*, Ankara: Askeri Matbaa, 1940.

DOĞER Lale-ARMAĞAN Eda, “Bizans Döneminde Prousa (Bursa) ve Çevresinde Gündelik Beslenme Üzerine Bir Deneme”, İzmir: *Sanat Tarihi Dergisi*, C.XXIII, S.II, 2004, ss.13-48.

DVORNIK Francis, *Konsiller Tarihi: İznik'ten II.Vatikan'a*, Çev: Mehmet Aydın, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

EMİR Osman, “Argonautlar Efsanesi: Bir Mitos'un Ardındaki Gerçekler ve Kolkhis”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.6, 2009, ss. 9-24.

ERAVŞAR Osman, “Ortaçağ Anadolu Kentleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 502-518.

ERGİNAL Ahmet Evren, “M.S 740 İznik Depreminin Yalı Taşlarındaki İzi ve Su Altındaki Bazilika ile İlişisine Dair Tartışma” *TÜCAUM 30.yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 3-6 Ekim 2018, Ankara, ss.35-38.

ERMİŞ Ümmühan Melda, “İznik Sarayı Çevresindeki Kiliseler”, *Uluslararası İznik I.Konsil Senato Sarayı'nın Lokalizasyonu Çalıştayı Bildirileri*, Ed.Mustafa Şahin-İ Hakan Mert, Bursa, 2011, ss.79-103.

ERMİŞ Ümmühan Melda, *İznik ve Çevresi Bizans Mimari Faaliyetlerinin Değerlendirmesi*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

EROĞLU Ahmet Hikmet, “Doğu-Batı Kiliselerinin Ayrılış Sebepleri”, Ankara: *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık, (1999), C.5, ss.392.

ERTON Murat, “Kent Kimliği-İznik ve Mudurnu Yerleşmeleri Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1995, ss.4.

EYİCE Semavi, *İznik (Nicaea) Tarihi ve Eski Eserleri*, İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi yayınları, 1988.

EYİCE Semavi, “İznik’te Bir Bizans Kilisesi”, *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, XIII/49, 1946, ss.37-51.

FAROQHİ Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağ Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

FOSS Clive, “İznik’in Bizans Surları 260-1330”, Tarih Boyunca İznik, İstanbul:Türkiye İş Bankası Yayınları, 2004, ss.249-262.

FOSS Clive, Jacob TULCHİN, *Nicaea A Byzantine Capital and Its Praies*, Brookline, 1996.

GARDNER Alice, *The Laskarids of Nicaea The Story of an Empire in Exile*, London, 1912.

GAZİOĞLU Hüseyin Hakan, *Bizans Karanlık Çağında Polisin Sonu, Ekonomik Düzen: Amorium Örneğinde Ortaçağ Bizans Kentleşmesi*, (Yüksek lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

GÖLGESİZ KARACA Sevtap, “I.Haçlı Seferi (1096) Öncesi Bizans İmparatorluğunun Siyasi Durumuna Bakış”, Edirne: *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.II-S.IV, 2012, ss.141-153.

GÖREGEN Mustafa, “İkonaklast Konsil ve Yahya Dimeşki, Kars: *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.14, 2014, ss.59-74.

GREGOİRE Henri, “Encore la Monostere d’Hyacinthe a Nicee”, *Byzantion*, V.5, 1930, ss.291-292.

GREGORY Timoty E., *A History of the Byzantium*, Blackwel Peblishing, 2005.

GÜÇLÜAY Sezgin, “Bizans İmparatorluğunda Toprak Sistemi İçerisinde Themalar (IV-VII.Yüzyıllar), Elazığ: *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C:IX, S.1, 2013, ss.63-89.

GÜNDÜZ Şinasi, *Din ve İnanç Özgürlüğü*, Konya: Vadi Yayınları, 1988.

HALDON John F., *Byzantium in the Seventh Century the Transformation of a Culture*, Cambridge Üniversitesi Press, 1997.

HAYTA Yasemin, “Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı” Bitlis: *Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.5, S.2, 2016, ss.165-184.

HÜRMÜZLÜ Bilge, *Eski Yunan’da Ölü Gömme Gelenekleri*, İstanbul, 2008.

İNALCIK Halil-ARI Bülent, “Türk İslam Osmanlı Şehirciliği ve Halil İncik Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İstanbul, C.3, S.6, 2005, ss.27-56.

İNALCIK Halil, “Osmangazi’nin İznik (Nicaea) Kuşatması ve Bafeus Muharebesi”, Ed. Elizabeth Zachariadou, *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, ss.78-105.

İPLİKÇİOĞLU Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, C.I, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992.

JACOBY Felix, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, 3-B Kommentar zu Nr, E. J. Brill (Ed.), Leiden, 1955.

KAÇAR Turhan, “Roma İmparatorluğunda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, ss.1-18.

KANSU Şevket, “Bitinya’da Prehistorya Araştırmaları”, Ankara: *Atatürk Konferansları II*, 1970, ss.111-118.

KARGIRER Şefik-KERESTECİ Kemal, *İznik/Nicaea*, İstanbul: Özyurt Basımevi, 1963.

KEJANLI Türkan, “Anadolu’da İlk Yerleşmeler ve Kentleşme Eğilimleri”, Diyarbakır: *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2005, ss.89-97.

KEJANLI Türkan, Anadolu’da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi, *e-Journal of New World Sciences Academy*, V.5, N.3, 2010, ss.287-302.

KILIÇ Arzu-KILIÇ Ali, “İklim ve Coğrafya Etmenlerinin Yerleşme Dokularına Etkisi ve Dönüşümü’ Çağlar Boyunca Anadolu’da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu, İstanbul: Ege Yayınları, 1999, ss. 259.

KILIÇ Şahin, “5-15 Yüzyıl Bursa ve Çevresi Bizans Dönemi Depremleri”, Bursa: *Bursa Yöresinin Depremselliği ve Deprem Tarihi*, Ed. Nurcan Abacı, 2001, ss.67-70,

KILIÇ Şahin, *13.yy.’da Bizans’ı Etkileyen Ekonomik, Siyasi ve Kültürel İlişkiler*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

KILIÇKAYA Ali, *Nicaea-Nikaia İznik Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu*, Bursa: Eser Matbaası, 1981.

KILINÇ Gülhan, *Roma Dönemi Floransa Kenti ve Günümüze Gelen İzleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2010.

- KOMNENA Anna, *Alexiad*, İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1996.
- KRONİATES Niketas, *Historia*, çev.Fikret Işıltan, Ankara, 1995.
- KUBAN Doğan, “Anadolu Türk Şehri: Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler, Ankara: *Vakıflar Dergisi*, 1968, ss.53-73.
- LEE Jung Hye, *Bizans Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık (İkonaklazma) Hareketinin Başlangıç Dönemi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- LEE Jung Hye, *Bizans Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonaklazma Dönemi (787-843)*, (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- LOWRY Heath W. “Gezginlerin Gözünden ve İdari Kayıtlardaki Bilgilerin Işığında Osmanlı Döneminde İznik 1131-1923”, *Tarih Boyunca İznik*, Ed.İşıl Akbaygil, Halil İnalçık ve Oktay Aslanapa, *İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları*, 2004, ss.135-174.
- MADRİGAL Marc, *Anadolu'nun Ekümenik Konsilleri*, İstanbul: Kutsal Kitap ve Arkeoloji, 2014.
- MANGO Cyril ” Notes d'epigraphie et d'archeologie Constantinople, Nicee”, *Travaux et Memoires*, V.12, 1994, ss.353.
- MARCELLINUS Ammianus, *Ammianus Marcellinus History*, çev. John Rolfe, II, London 1963.
- MEŞELİ Aydoğan, “İznik Gölü Havzasındaki Çevre Sorunları”, Diyarbakır: *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.14, 2010, ss.138-148.
- MÜDERRİSOĞLU M.Fatih-ARSLAN H.Çetin, *Tarihsel Süreç İçerisinde İznik*, İstanbul: Vakıf ve Kültür Dergisi, 1998.
- NİCOL Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- NUHOĞLU ALTUN Neslihan, “Kuruluşundan Günümüze İznik'in Yerleşim Özellikleri”, *İstanbul: Coğrafya Dergisi (Ayrı Basım)*, S.6, 1998, ss.345-366.
- OKTAY Ahmet, *Üç Büyükler İznik: Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlı, Tarihi ve Eserleri, I.b.*, İznik: Oğuz Matbaası, 1969.
- OSTROGORSKY Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- ÖZBEK Metin “İznik Roma Açık hava Tiyatrosundaki Kilisede Bulunan Bebek İskeletleri”, *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, I-IV/213, 1991, ss.315-321.
- ÖZBEK Metin, “Roma Açık Hava Tiyatrosundan Çıkarılan Bizans İskeletleri” Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2-1, 1984, ss.81-89.

- ÖZCAN Koray, “Anadolu’da Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve kent modelleri”, İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Dergisi*, C.VI. S.1, 2007, ss. 3-15.
- ÖZDEMİR Muammer, “Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü” Muş: *Muş Alparslan Üniversitesi Tarih ve Gelecek Dergisi*, C.III, S.2, 2017, ss.248-265.
- ÖZGÖREN İsmail, *Dört Kapı Dört Medeniyet İznik*, I.b. Bursa: Furkan Ofset, 2011.
- ÖZTÜRK Yücel, “Timar-Thema teriminin Ortaya Çıkması”, Bizans Uygulaması ve Osmanlı ile Mukayesesi, Ankara: *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, C.31, S.31, ss.157-208.
- ÖZYURT ÖZCAN Hatice, “Ortaya Çıkışıyla Birlikte Bizans Sanatında Kiborion, *Sanat Tarihi Dergisi*, S.8/1, Nisan, 2004, ss.83-94.
- PESCHLOW Urs, “Nikaia İznik Kiliseleri”, *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2004, ss.201-218.
- RUNCİMAN Steven: *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2.b, C.I, çev.Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- SCHMIT Theodor, *Die Koimesis-Kirche in Nikaia das Bauwerk und die Mosaiken*, Berlin-Leipzig, 1927.
- SCHNEIDER Alfons Maria-KARNAPP Walter, *Die Stadtmauer von İznik (Nicaea)*, *İstanbul Forschungen*, 9. Berlin, 1938.
- SCHNEIDER Alfons Maria, *Die Römischen und Byzantinischen Denkmöler von İznik-Nicaea*, *İstanbul Forschungen*, 16, Berlin, 1943.
- SEVİN Veli, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2001.
- ŞAHİN Mustafa, “Birinci Ekümenik Konsil İznik Gölü’ndeki Bazilika’da mı Toplandı”, Bursa: *Bursa’da Zaman Dergisi*, S.18, 2016, ss.46-51.
- ŞAHİN Mustafa, “İznik Gölü Bazilika Kalıntısı Su Altı Araştırmaları Başlıyor”, *Tina Denizcilik Arkeoloji Dergisi*, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, S.3-4, 2015, ss.70.
- ŞAHİN Mustafa, “İznik Gölü Bazilika Kazıları, İstanbul: *Tina Denizcilik Arkeoloji Dergisi*, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, S.10, 2018, ss.118-128.
- ŞAHİN Mustafa, “İznik Gölü Bazilika Kazısı Sikke Örnekleri” Bursa: *Bursa’da Zaman Dergisi*, S.19, 2016a, ss.45-49.
- ŞAHİN Mustafa, “İznik Gölü Bazilikasının Köle Tasvirli Sikkeleri”, Bursa: *Bursa’da Zaman Dergisi*, S.20, 2016b, ss.76-79.
- ŞAHİN Mustafa, “İznik Gölü Mezarları” Bursa: *Bursa’da Zaman Dergisi*, S.21, 2017, ss.78-81.

- ŞAHİN Mustafa, “Nikaia’nın Kayıp Apollon Tapınağı”, Bursa: *Bursa’da Zaman Dergisi*, S.23, 2017, ss.52-53.
- ŞAHİN Mustafa-TOK Emine-KILIÇ Şahin Şahin, “Göldeki Bazilika”, İstanbul: *Atlas Dergisi*, S.252, 2014, ss.76-84.
- ŞAHİN Mustafa-TOK Emine-KILIÇ Şahin Şahin, “İznik Gölündeki Batık Kilise Deprem Kurbanı Aziz Neophytos”, İstanbul: *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S.38, 2014, ss.8-10.
- ŞAHİN Sencer, “Hellenistik ve Roma Çağlarında İznik / Nikaia”, *Tarih Boyunca İznik*, ed. Halil İnalçık, Işıl Akbaygil, Oktay Aslanapa, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2003, ss.3-7.
- ŞEN Turhan, *İznik’in Tarihi Coğrafyası*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, 1998.
- TANAÇ Mine, *Batı Anadolu Antik Yerleşmelerinde Kentsel Mekân Kurgusu Araştırması*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- TANYELİ Uğur, *Anadolu Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1987.
- TANYELİ Uğur, “Anadolu’da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzeni”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme II*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, ss.458-461.
- TAŞPINAR İsmail, “İ.İznik Konsili ve İslam Kaynaklarındaki Yeri”, İstanbul: *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.26, 2014, ss.25.
- TEXIER Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C.I, çev.Ali Suat, Ankara: Enformasyon ve Döküman Hizmetleri Vakfı, 2002.
- TUĞLACI Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985.
- TURAN Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, 2.b, İstanbul, 1984.
- ULBERT Thilo, “Untersuchungen zu den Byzantinischen Reliefplatten des 6.bis 8.Jahrhundert”, *IstMitt*, 19/20 (1969-1970), 1971, s.345-346.
- UZUNÇARŞILI İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1998.
- ÜNSAL Behçet, *Mimari Tarihi*, C.1, 4.b., İstanbul: İ.D.M.M.A. Yayınları, 1973.
- VASİLİEV A, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Ahmet Müfid Mansel, C.1, Ankara, 1943.
- WHITTOW Mark, *The Making of Byzantium 600-1025*, University of California Press, 1996.

- YALDUZ Alparıslan, "Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili", Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.12, S.2, 2003, ss.258-296.
- YALDUZ Alparıslan, *Tarihi, Dini ve Kültürel Açısından İznik*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1999.
- YALMAN Bedri, "2003 Yılı Tiyatro Kazısı", *26.Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 2005, ss.347-356.
- YALMAN Bedri, "İznik'teki Kilise Alt Yapı Kazısı", *VIII.Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979, ss.466.
- YALMAN Bedri, *Nikaia/İznik*, Bursa Rotary Kulübü, t.y.
- YEGÜL Fikret, *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, Cambridge Massachusettes, 1992.
- YILMAZYAŞAR Hasan, *Orhan Gazi Döneminde İznik Kenti ve Mimarisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- YILMAZYAŞAR Hasan, "İznik Ayasofya Kilisesinde Osmanlı Dönemi Yapısal Düzenlemeleri", *Sanat Tarihi ve Arkeoloji Yazıları Ebru Parman'a Armağan*, haz. A.Oğuz Alp, Ankara: Alter Yayıncılık,2009.
- YİNANÇ M. Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944.
- YÜCETÜRK Orhan Seyfi, "Hristiyanlık İnançlarının Doğuşu", İzmir: *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4, 1987, ss.349-356.